

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ДЕМОГРАФИЯ

ВБД: 629.463 (575.3)

Бо ҳукуқи дастнавис

НАҶМУДДИНОВ НАЗАРХОҶА АКБАРОВИЧ

ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ
ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 08.00.04 – Иқтисодиёти соҳавӣ
(08.00.04.04 – Иқтисодиёти нақлиёт)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Абдуғаффор Рауфӣ

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА	
	Саҳ.
Номгӯи ихтисораҳо ва аломатҳои шартӣ	3
Муқаддима	4
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТӢ.....	15
1.1. Асосҳои илмӣ идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ.....	15
1.2. Инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун объекти идоракунӣ.....	28
1.3. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ.....	60
Хулосаи боби якум.....	82
БОБИ II. ВАЗӢИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН...	83
2.1. Таҳлили вазъи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ.....	83
2.2. Омилҳои таъсиррасон ба идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ.....	105
2.3. Арзёбии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ	126
Хулосаи боби дуюм.....	147
БОБИ III. РОҲҲОИ ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	152
3.1. Механизмҳои ташкилӣ-иқтисодӣ идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ	152
3.2. Татбиқи механизмҳои стратегии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ	169
Хулосаи боби сеюм.....	197
Хулоса.....	198
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	201
Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия.....	212
Замимаҳо.....	214

НОМГӢИ ИХТИСОРАӢО ВА АЛОМАТӢОИ ШАРТӢ

ҚТ – Қумхурии Тоҷикистон

ФР – Федератсияи Россия

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ҚФГ – Қумхурии Федеративии Германия

ВМКБ – Вилояти мухтори куҳистони Бадахшон

НТҚ – Ноҳияҳои тобеи қумхурӣ

КАС – Комплекси агросаноатӣ

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ

АМИТ – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

СМР-2030 – Стратегияи миллии рушди Қумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

БМР – Барномаи миёнамуҳлати рушди Қумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025

ШДХ – Шарикии давлату хусусӣ

ТИ – Технологияҳои иттилоотӣ

СРМ – Сӯзишворӣ ва рағғанҳои молиданӣ

ТИК – Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ

ХӢШ – Хоҷагҳои ӓрирасони шахсӣ

СИК – Системаи иттилоотию коммуникатсионӣ

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

% – фоиз

б/ф – банди фоиз

га – гектар

ҳаз. – ҳазор

млн. – миллион

млрд. – миллиард

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар марҳилаи кунунии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намудани сатҳу сифати баланди зиндагии аҳоли бо назардошти ҳифзи муҳити атроф яке аз вазифаҳои муҳимтарин ба шумор меравад. Иҷрои вазифаи мазкур рушди тамоми соҳаҳои сохтори иқтисодии мамлакатро металабад, ки инфрасохтори нақлиётии кишвар барои онҳо шароити умумӣ ва зарурӣ фароҳам меоварад.

Дар раванди таҳияи Стратегия миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 дар давраи гузариш ба модели нави иқтисодӣ, ки ба беҳтар намудани ҳамкорӣ дар барқарорсозӣ ва сохтмони роҳҳо ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ равона аст, як қатор пешравиҳо ба даст омадаанд. Тадбирҳои самаранок истифода бурдани захираҳо, азхудкунии заминҳои наво, рушди интиқоли транзитӣ ба коҳиши хароҷот ва баланд бардоштани сатҳи беҳатарӣ мусоидат мекунанд. Рушди устувори инфрасохтори нақлиётӣ ба фаъолияти устувори иқтисодиёти кишвар, ҷалби сармоягузoron, баланд бардоштани сатҳу самаранокии истеҳсолот ва беҳтар шудани сифати зиндагии мардум таъсир мерасонад. Дар робита бо ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 таъкид гардидааст, ки «Дар Тоҷикистон, ки 93 фоизи ҳудуди онро кӯҳҳо ташкил медиҳанд, нақлиёт барои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар аҳамияти калон дорад» [13].

Дар баробари аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани мамлакат ташаккулу рушди нақлиётии мамлакат ҳамчун системаи комил сурат гирифта, барои ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон заминаҳои зарурӣ фароҳам меоварад. Инфрасохтори нақлиётии мамлакат ба худ сифати системаи мураккабу динамикиро касб намудааст, ки мутобиқан тақмили механизмҳои мавҷуда ва коркарди механизмҳои нави идоракунии онро тақозо менамояд. Дар ин раванд ташкили шароити зарурӣ барои рушди баробару фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ дар тамоми минтақаҳои мамлакат ва бартарафсозии монеаҳои мавҷуда дар роҳи рушди он таҳияи стратегияи идоракунии

миёнамуҳлат ва дарозмуддатро металабад. Системаи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти кишвар бояд барои таъмини такрористеҳсолоти мунтазами ҷамъиятӣ шароити умумии зарурӣ фароҳам оварад ва истифодаи самараноки тамоми захираҳои истеҳсолии кишварро кафолат диҳад.

Дар марҳилаи муосир сатҳи рушди муносибатҳои иқтисодии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ нисбат ба сатҳи рушди ҳуди инфрасохтор қафо мондааст. Дар системаи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ номутаносибӣ дар танзими механизмҳои идоракунӣ, нобаробарии ҷойгиркунӣ, фаъолияти нокифояи механизми бозори идоракунӣ ва ғайраҳо мушоҳида мешаванд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ инфрасохтори нақлиёти милли ҳарчӣ бештар ба системаи нақлиёти байналмилалӣ ҳамгиро мешавад. Ин маънои онро дорад, ки системаи нақлиёти кишварҳо бояд дар сатҳе фаъолият кунанд, ки ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошанд, то ҳамкориҳои самарабахш байни кишварҳо таъмин гардида, сатҳи баланди идоракунӣ ва хизматрасонӣ нигоҳ дошта шавад. Пайваста бо шомил гаштани инфрасохтори нақлиёти кишвар ба ҷузъи муҳими инфрасохтори байналмилалӣ он бо якҷанд проблемаҳои ҳалталаб рӯ ба рӯ шудааст, ки танзими ин самт вобаста ба талаботи муосири иқтисоди бозори Тоҷикистон ба таҳқиқоти мукамал ниёз дорад.

Илова бар ин, идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ, махсусан дар минтақаҳои кишвар ба талаботи марҳилаи рушди иқтисодиёти бозори муосири кишвар ҷавобгӯ нест. Ҳанӯз ҳам байни мақомоту соҳаҳои мухталифи инфрасохтори нақлиётӣ ҳамоҳангсозӣ дар сатҳи паст қарор дорад, шарикии давлатӣ-хусусӣ дар соҳаи фаъолияти истеҳсолии инфрасохтори нақлиётӣ дар сатҳи паст аст ва дар фаъолияти логистикаи нақлиёти инфрасохтори нақлиётӣ масъалаҳои ҳалталаб ҷой доранд. Бинобар ин, чунин вазъи ҷойдошта дар фаъолияти инфрасохтори нақлиёти мамлакат имкон намедиҳад, ки бештар намудани хизматрасонии нақлиётӣ ба истифодабарандагон вобаста ба талаботи даврони муосир ва дурнамои иқтисодии кишвар таъмин карда шавад. Ҳалли илмӣ чунин масъалаҳои муҳим ва зарурати интиҳоби мавзӯи таҳқиқоти кори диссертатсиониро муайян намудааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Ҳангоми омӯзиши идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар кишвар дар баробари истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин соҳа, хусусиятҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва иҷтимоии рушди кишвар ҳамчун кишвари кӯҳӣ, инчунин зарурати ба назар гирифтани хусусиятҳои муносибатҳои бозорӣ ва ҳолати заминаи моддию техникии комплекси нақлиётии мамлакат пеш меояд.

Масъалаҳои идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар соҳаҳои мухталиф дар қорҳои илмӣ олимони хориҷӣ, ба монанди Гольская Ю.Н., Горшков В.В., Иванов М.В., Задворный Ю.В., Заостровских Е.А., Златин П.А., Казаковцева М.В., Катаева Ю.В., Кизим А.А., Коломак Е.А., Коробейников Е., Кудрявцев А.М., Новоселов А.С., Пак Е.В., Руднева Л.Н., Рубан В.А., Селезнев А.З., Семина И.А. ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Асосҳои илмӣ таҳқиқотӣ, идоракунии, ташаққул ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ, аз ҷониби олимони – иқтисодчиёни ватанӣ, ба монанди Бобоев О.Б., Бобозода К.О., Бронштейн Я.Т., Катаев А.Ҳ., Мирзобеков Х.Д., Мирзоева Ҷ.П., Рауфӣ А., Раҷабов Р.К., Раҷабов Э.Д., Самандаров И.Х., Сангинов О.Қ., Сайдализода А.С., Ҷумаев Ҷ.Ҷ., Хоҷаев П.Д., Ҳамроев Ф.М., Шералиев А.А. ва дигарон омӯхта шудааст. Масъалаҳои ояндаи рушди инфрасохтори нақлиётӣ, тамоюли рушди устувори он ва пайвасти шудан бо шохроҳҳои ҷаҳон дар асарҳои таҳқиқотии онҳо инъикос ёфтаанд. Масъалаҳои ба шакли муайян даровардани соҳаҳои гуногуни инфрасохтори нақлиётии Тоҷикистон ҳамчун механизми идоракунии рушди ин соҳаи фаъолият, муаммоҳои асосии инфрасохтори нақлиётӣ ва роҳҳои ҳалли он, хусусиятҳои дигаргунсозии сохтории инфрасохтори нақлиётӣ ва ғайраҳо мавриди таҳқиқи васеи олимони қарор гирифтаанд.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки бисёр масъалаҳои назариявӣ, методологӣ ва методии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун системаи мураккабу динамикӣ нокифоя омӯхта шудаанд, ки дар марҳилаи муосири рушди иқтисоди бозории мамлакат дарки илмӣ навад ва рушди он талаб карда мешаванд. Нақши афзояндаи инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити гузариши Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушд ва таъмину эҳёи устувори иқтисодӣ, зарурати васеъ

намудани миқёси таҳқиқоти илмӣ, муайян кардани роҳҳои ҳалли масъалаҳои марбут ба идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар саросари кишвар ва минтақаҳои вай мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳалли масъалаҳои идоракунии самарабахши рушди фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ, инчунин мавҷуд набудани усулҳои ягонаи методӣ барои таҳлили ин система, интихоби мавзӯ, таҳияи ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертациониро муайян карданд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳои давлатӣ. Мавзӯи кори диссертационӣ бо барномаҳои давлатии «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020», «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025», «Барномаи мақсадноки давлатии рушди комплекси нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025», инчунин бо мавзӯҳои нақшавии илмӣ-таҳқиқотии Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ марбут аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти кори диссертационӣ тақмил додани механизмҳои ташкилӣ ва иқтисодию идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ва самтҳои стратегияи рушди онҳо дар системаи иқтисодиёти бозори кишвар мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи гузошташуда ҳалли вазифаҳои зеринро муқаррар намудааст:

-асосноккунии илмӣ моҳият, таъйинот ва механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва таҳқиқи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ;

-таҳлили вазъи муосири идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ;

-муайянкунии омилҳои таъсиррасон ба идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар кишвар;

-арзёбии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ;

-таҳияи механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ;

-коркарди роҳҳои тақмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити шарикӣ давлатӣ-хусусӣ.

Объекти таҳқиқот инфрасохтори нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтори иқтисодиёти мамлакат мебошад.

Мавзӯи таҳқиқот муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки ҳангоми идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва тақмилдиҳии механизмҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой доранд.

Фарзияи асосии таҳқиқот дар ифшо намудани алоқамандӣ ва вобастагии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тақмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ, доир ба мақсадҳои оқилона истифодабарии воситаҳо, дастгириҳо ва ҳавасмандии молиявӣ давлатӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ, рақобатпазир намудани рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва ба ҳамин васила муайян намудани мавқеи рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар раванди татбиқи ҳадафҳои олии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон зухур меёбад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои олимони иқтисодчиёни ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ташкил доданд. Пояи иттилоотии таҳқиқотро маводи таҳлилӣ ва омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти вазоратҳо, идораҳо, санадҳои меъёрӣ, маводи пешбиникунонда, таҳлилӣ, омории ва концептуалӣ ташкил доданд, ки дар адабиёти махсуси илмӣ ва пойгоҳҳои маълумот оварда шудаанд. Дар рисола инчунин маводи таҳлилии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, корҳои монографӣ, хулосаҳое, ки нашрияҳои даврӣ дар бар мегиранд, мавриди истифода қарор гирифтанд. Усулҳои таҳқиқоти абстраксияи илмӣ таҳлили муқоисавӣ ва сохторӣ, таҳлили ҳамоҳангӣ ва рефренатсия, арзёбии қоршиносон, усулҳои ҳамаҷонибаи системавӣ ва барномавӣ, модели иқтисодӣ ва математикӣ, усули сохтани гурӯҳҳои омории ва таҳлили силсилаи вақт мебошанд. Коркарди маълумот бо

истифодаи технологияҳои компютерӣ ва истифодаи воситаҳои барномавӣ барои мақсадҳои умумӣ ва махсус анҷом дода шуд.

Асосҳои методӣ. Таҳқиқоти илмӣ абстраксияи илмӣ, таҳлили муқоисавӣ ва сохторӣ, таҳлили ҳамоҳангӣ ва рефренатсия, арзёбии коршиносон, усулҳои ҳамаҷонибаи системавӣ ва барномавӣ, модели иқтисодӣ ва математикӣ, усули сохтани гурӯҳҳои оморӣ ва таҳлили силсилаи вақт мебошанд.

Сарчашмаҳои оморӣ таҳқиқотро маълумоти расмӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти минтақавӣ он, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботи расмӣ Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи банаҳррасида дар шакли адабиёти илмӣ, инчунин матбуоти даврӣ, сарчашмаҳои интернетӣ ва маводе, ки аз ҷониби таҳқиқотчи гузаронида шудааст, фаро мегиранд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ анҷом дода шудааст. Давраи иҷрои диссертатсия солҳои 2015-2024-ро дар бар мегирад.

Навгони илмӣ диссертатсия аз асосноккунии илмӣ назариявӣ-методӣ ва таҳияи роҳҳои тақмилдиҳии механизмҳои ташкилию иқтисодии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти кишвар иборат аст.

Натиҷаҳои навгони таҳқиқоти диссертатсионӣ инҳоянд:

-асосноккунии илмӣ-назариявӣ механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ, ки ҳамчун инфрасохтори иқтисодиёти мамлакат барои рушди самараноки иқтисодиёт ва иҷтимоиёти кишвар шароитҳои умумии зарурӣ фароҳам меорад, амалӣ гардидааст; мушахас карда шудааст, ки системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ, аз як тараф чун қисмати инфрасохтори хоҷагии халқ ва аз ҷониби дигар, ҳамчун қисмати ташкилии серсоҳа – комплекси нақлиётӣ баррасӣ мегардад; барои идоракунии самараноки инфрасохтори нақлиёт, сохторбандӣ ва гурӯҳбандӣ шудаанд, ки бар асоси таҳқиқоти ғуногуни мутахассисони ватанӣ ва хориҷӣ дар пояи меъёрҳои мухталиф иҷро гардидаанд;

-нишон дода шудааст, ки механизмҳои ташкилию иқтисодии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ вобаста ба ғуногуншаклии моликият дар соҳа

хусусиятҳои хосро гирифтаанд ва муносибатҳои бозорӣ байни ташкилоти инфрасохтори нақлиётӣ ва мизочон бо таъя ба принципҳои бозорӣ ба роҳ монда мешаванд; таҳқиқот нишон дод, ки корхонаҳои инфрасохтори нақлиётӣ нисбат ба дигар корхонаҳои иқтисодӣ зудтар рушд меёбанд. Чунин рушди суръатноки инфрасохтори нақлиётӣ барои қонеъ кардани талаботи соҳибкорӣ ба хизматрасониҳои босифат зарур аст. Ин ба зиёд шудани ҳаҷми боркашонӣ мусоидат намуда, ба рушди иқтисодӣ суръат мебахшад ва фаъолияти корхонаҳоро самараноктар мегардонад;

-ҷанбаҳои муҳими рушди инфрасохтори нақлиётӣ муайян карда шудааст. Сохтмон ва ба истифода додани роҳҳои байналмилалӣ автомобилӣ, ки минтақаҳои кишварро бо ҳам пайваست мекунад ва яке аз намудҳои асосии нақлиёт ба ҳисоб мераванд, дар рушди инфрасохтори нақлиётӣ нақши калидӣ мебозанд. Аниқ карда шудааст, ки дар натиҷаи таъсири омилҳо ба идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ натиҷагирӣ кори нақлиёт баланд шуда, ба динамикаи афзоиши иқтисодиёти кишвар ва рушди натиҷаҳои ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат шароити зарурӣ фароҳам меоранд;

-муқаррар карда шудааст, ки суръат гирифтани ҳамгироии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ бо системаи ягонаи нақлиёти мамлакат ҷараёни тезонидани интиқоли молҳоро дар сохтори иқтисодии кишвар таъмин мекунад; исбот карда шудааст, ки рушди муваффақонаи системаи нақлиётӣ ба самаранокии идоракунии он вобаста аст. Агар инфрасохтори нақлиётӣ ба таври самаранок идора карда шавад, рақобатпазирии он зиёд мешавад, истифодаи имкониятҳои транзитӣ самараноктар мегарданд ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи нақлиёт таъмин мешавад;

-нақши механизмҳои ташкилӣ-иқтисодӣ асоснок шудааст: механизмҳои ҳуби идоракунӣ ба корхонаҳои нақлиётӣ кумак мекунад, ки рақобатпазирии худро зиёд намуда, хизматрасониҳои босифат пешниҳод шаванд ва дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ мавқеи устувор пайдо намоянд; самтҳои стратегии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ мувофиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди инфрасохтори нақлиёти мамлакат муайян карда шудаанд;

-концепсияи шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ) дар идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётии кишвар таҳия шудааст: ШДХ ҳамчун як абзори иқтисодиву ташкилӣ дида мешавад, ки ба таври самаранок идора кардани рушди инфрасохтори нақлиётии кишварро имкон медиҳад; зарурати истифодаи ШДХ нишон дода шудааст.

Натиҷаҳои нисбатан муҳими аз ҷониби муаллиф дар ҷараёни таҳқиқоти илмӣ бадастомада дар бандҳои зерин пешниҳод шудаанд:

-асосноккунии илмӣ-назариявии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ, ки ҳамчун инфрасохтори иқтисодиёти мамлакат барои рушди самараноки иқтисодиёт ва иҷтимоиёти кишвар шароитҳои умумии зарурӣ фароҳам меорад, оварда шудааст; мушаххас карда шудааст, ки системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ, аз як тараф чун қисмати инфрасохтори хоҷагии халқ ва аз ҷониби дигар, ҳамчун қисмати ташкилии серсоҳа – комплекси нақлиётӣ баррасӣ мегардад; барои идоракунии самараноки инфрасохтори нақлиёт, сохторбандӣ ва гурӯҳбандӣ шудаанд, ки бар асоси таҳқиқоти гуногуни мутахассисони ватанӣ ва хориҷӣ дар пояи меъёрҳои мухталиф иҷро шуданд;

-муқаррар карда шудааст, ки суръат гирифтани ҳамгироии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ бо системаи ягонаи нақлиётии мамлакат ҷараёни тезонидани интиқоли молҳоро дар сохтори иқтисодии кишвар таъмин мекунад; исбот карда шудааст, ки рушди муваффақонаи системаи нақлиётӣ ба самаранокии идоракунии он вобаста аст. Агар инфрасохтори нақлиётӣ ба таври самаранок идора карда шавад, рақобатпазирии он зиёд мешавад, истифодаи имкониятҳои транзитӣ самараноктар мегардад ва рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи нақлиёт таъмин мешавад.

Нуқтаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, аз инҳо иборатанд:

-асосноккунии илмӣ-назариявии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ ва мушаххас кардани системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ;

-баррасии мукаммали хусусияти механизмҳои ташкилию иқтисодии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ вобаста ба гуногунии шаклҳои моликият дар соҳа;

-муайян кардани таъсири омилҳо ба механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва таъсири идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ба баландшавии натиҷагирии кори нақлиёт ва динамикаи афзоиши иқтисодиёти кишвар;

-муқаррар кардани суръатгирии ҳамгироии идораи рушди инфрасохтори нақлиётӣ бо системаи ягонаи нақлиётӣ мамлакат, ки чараёни тезонидани кашондани молҳоро дар сохтори иқтисодии кишвар таъмин мекунад;

-асосноккунии такмилдиҳии механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва рақобатпазирии рушди муассисаҳои нақлиётӣ дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ;

-коркарди концепсияи шарикӣ давлатӣ-хусусӣ дар идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ мамлакат ҳамчун механизми такмилёфтаи иқтисодиву ташкилии идоракунии рушди системаи мазкур.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот. Пешинҳодоти илмӣ назариявӣ дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқи масъалаҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ифодаёфта, пеш аз ҳама ба асосноккунии назариявӣ ва амалии вазифаҳои мубрам дар соҳаи иқтисодиёти кишвар равона карда шудаанд. Онҳо метавонанд ҳамчун маводи аввалия барои таҳқиқоти минбаъда, ки ба такмили идоракунии рушди системаҳои мамлакат дар маҷмӯъ нигаронида шудаанд, истифода шаванд. Омилҳои хусусияти эндогенӣ ва экзогенӣ дошта, қонуниятҳои асосии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ, инчунин самтҳои стратегӣ рушди системаи ягонаи нақлиётӣ метавонанд ба сифати асоси назариявӣ-методологӣ барои таҳқиқоти минбаъда аз рӯи мавзӯи мазкур хизмат кунанд. Хулосаҳо ва пешниҳодоти назариявӣ дар диссертатсия баёнгардида, инчунин таҳлили муаллифии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд ҳамчун манбаи иловагӣ барои таҳқиқоти минбаъдаи назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи ошкорсозии қонуниятҳо ва хусусиятҳои ташкил ва идораи сохторҳои иқтисодӣ дар мамлакат мавриди истифода қарор гиранд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Методикаи пешниҳодшудаи арзёбии таъсири механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти ҚТ ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат барои асосноккунии самтҳои стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар истифода шуда метавонад. Инчунин натиҷаҳои илмӣ таҳқиқотро дар таълими фанҳои “Иқтисодиёти нақлиёт”, “Менеджмент дар нақлиёт”, “Менеджменти стратегӣ”, “Ташкил ва идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ”, “Иқтисоди минтақавӣ” ва дигар фанҳои тахассусӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҚТ истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқот дар доираи ихтисоси 08.00.04 – Иқтисодиёти соҳавӣ (08.00.04.04 – Иқтисодиёти нақлиёт) ба иҷро расонида шудааст. Мавзӯи диссертатсия ба нуқтаҳои зерини Шиноснома мутобиқат мекунад: 6. Рушди инфрасохтори нақлиётию логистикӣ ва ширкатҳои нақлиётӣ, комплекси нақлиёти мамлакат, минтақаҳои он ва ғайра. 7. Ташхиси иқтисодии фаъолияти муассиса ва ширкатҳои нақлиётӣ, комплекси нақлиёти мамлакат, минтақаҳои он ва ғайра. 11. Баҳодиҳӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои нақлиёти иқтисодиёт ва аҳолии мамлакат. 20. Услуб ва муносибатҳои методӣ ба мукамалгардони низоми идоракунӣ дар нақлиёт ва хоҷагии роҳ. 34. Механизми баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ. 41. Шарикӣ давлатию хусусӣ дар соҳаи нақлиёт.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кори илмӣ, ба монанди таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва муҳимияти он, мақсади гузошташуда, иҷрои вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Муаллиф дар таҳқиқи концепсияи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ, таркиб ва таснифи унсурҳои он, нишонаҳо ва меъёрҳо барои ҳамкорӣ бо соҳаҳои дигари иқтисодиёти кишвар, тақмили асосҳои концептуалии

идоракунии рушди стратегии инфрасохтори нақлиётӣ саҳми худро гузошта, хулоса, пешниҳодоти илмиро ба даст оварда, мақолаҳои илмӣ нашр кардааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мавқеи концептуалӣ, натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, конференсияҳои илмӣ-амалии байни макотиби олий, семинарҳо ва мизҳои мудаввари Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2024 мавриди муҳокима қарор дода шуд. Ҷанбаҳои асосии назариявӣ ва методии диссертатсия ҷиҳати татбиқ дар Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таълими донишҷӯёни мактабҳои олий ва миёнаи касбӣ истифода бурда мешаванд.

Маводи диссертатсия дар Муассисаи давлатии «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ»-и Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон (санад дар бораи татбиқ №291 аз 22.11.2023) ва Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (санад дар бораи татбиқ №34004-23 аз 17.09.2025) мавриди татбиқ ва истифода қарор дода шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароти асосӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ гузориш дода шуда, дар 12 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми умумии 9,5 ҷ.ҷ., аз ҷумла 9 мақола дар маҷаллаҳои аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда нашр гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз феҳристи ихтисора, муқаддима, се боб, хулосаву пешниҳодот, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо, феҳристи адабиёт иборат аз 124 номгӯи маводи истифодашуда таркиб ёфтааст. Ҳаҷми диссертатсия 215 саҳифаро ташкил дода, фарогири 10 ҷадвал, 6 расм ва 2 замима мебошад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТӢ

1.1. Асосҳои илмӣ идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ

Дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар бозсозии сохтори хоҷагидорӣ мутобиқи талаботи муосири иқтисодиёти бозорӣ нақши муҳим мебозад. Бояд зикр кард, ки инфрасохтор пеш аз ҳама барои қонеъ кардани ниёзҳои ҳудудҳои муайян, махсусан талаботи бизнес ва аҳоли, эҳод карда мешавад. Барои ин зарур аст, ки як системае вучуд дошта бошад, ки талаботи кунуниро таҳлил карда, эҳтиёҷоти ояндаро пешгӯӣ намояд. Чунин система имкон медиҳад, ки инфрасохтор тавре сохта шавад, то ба ҷомеа самаранок хизмат расонида, ба талаботи он ҷавобгӯ бошад.

Истилоҳи «инфрасохтор» маънои «зерсохтор» дорад ва ин мафҳум дар иқтисодиёт истифода мешавад. Мафҳумҳои асоси инфрасохтор: ҳуди истилоҳ аз калимаҳои латинии «infra» (зер, поён) ва «structure» (сохтор, механизм) пайдо шудааст. Дар иқтисодиёт он маҷмӯи соҳаҳо ва системаҳои ифода мекунад, ки кори устувори тамоми иқтисодиётро таъмин менамоянд. Яъне маънои умумӣ, инфрасохтор маҷмӯи фаъолиятҳо ва системаҳост, ки барои кори дигар соҳаҳои истеҳсолот ва ҷомеа шароити зарурӣ фароҳам меорад. Дар энциклопедияи иқтисодӣ, инфрасохтор ҳамчун маҷмӯи шароити моддӣ ва ташкилию ҳуқуқие тавсиф мешавад, ки барои рушди устувори иқтисодиёт заруранд. Инфрасохтор ҳама чизест, ки асоси кори устувор ва самараноки иқтисодиётро фароҳам меорад. Он нақлиёт, алоқа, қонунҳо ва муассисаҳои дар бар мегирад ва барои рушди устувори ҷомеа муҳим аст [76].

Рушди инфрасохтор таърихан бо васеъшавии истеҳсолот, беҳтаршавии тақсимои ҷамъиятии меҳнат ва фаъолшавии мубодилаи мол алоқаманд аст. Дар як марҳилаи муайяни ин раванд, раванде оғоз ёфт, ки аз фаъолияти истеҳсоли равандҳое ҷудо шуданд, ки барои фароҳам овардани шароити умумии фаъолияти он равона буданд. Бо гузашти вақт, ин равандҳо ба намудҳои мустақили фаъолият табдил ёфта, инфрасохтори муосирро ташкил доданд. Дар айни замон, инфрасохтор бо гузашти ҷомеа ба сатҳи баланди тараққиёти тамаддуни рушд

карда, нақши калидӣ мебозад, зеро он шартӣ зарурии рушди устувор ва пешрафта мебошад. Ҳамзамон, нақши давлат бештар шуда истодааст, ки масъулияти ташкили инфрасохтор, идоракунии ва ҷамоагарсозии рушди системаҳои инфрасохториро ба зиммаи худ мегирад.

Истилоҳи «инфрасохтор» аввалин маротиба дар адабиёти иқтисодӣ солҳои 40-уми асри гузашта тавассути корҳои илмӣ иқтисодчии немис Х. Зинтер ва иқтисодчии амрикоӣ П. Розенштейн-Родан истифода шуд. Иқтисодчиёни амрикоӣ ин мафҳумро барои тавсифи тамоми шароити ҷамъиятӣ қорӣ карданд, ки барои рушди муваффақонаи саноати хусусӣ зарур буда, набзи аввалини онро таъмин мекарданд. П. Розенштейн-Родан ба мафҳуми инфрасохтор соҳаҳои калидии иқтисод, ба монанди энергетика, нақлиёт ва алоқаро дохил кард, ки рушди онҳо бояд пеш аз оғози сармоягузори бевосита ва зуд судовар сурат мегирифт. Инфрасохтор ҳамчун асосе дида мешуд, ки шароити заруриро барои рушди устувори иқтисодӣ таъмин менамуд [116].

Бо гузашти вақт мафҳуми инфрасохтор, бо назардошти тағйирот дар иқтисодиёт ва технология, васеъ ва мураккабтар шудааст. Бо рушди технологияҳо, мураккабшавии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва пайдоиши омилҳои нави истеҳсолот, мафҳуми инфрасохтор хеле васеътар шудааст. Ҳоло инфрасохтор на танҳо ҳамчун объектҳои моддӣ, балки ҳамчун маҷмӯи шароитҳои маънидод мешавад, ки барои фаъолияти иқтисодӣ заруранд. Иқтисодчӣ Г. Иохимсен инфрасохторро ҳамчун маҷмӯи шартҳои муайян мекунад, ки ба фаъолияти иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Ин шартҳо иборатанд аз захираҳои моддӣ: роҳҳо, биноҳо, пулҳо – ҳамаи онҳо, ки асоси физикии инфрасохторро ташкил медиҳанд; ҷанбаҳои ниҳодӣ: қоидаҳо, қонунҳо ва дастурҳо, ки фаъолияти иқтисодиро танзим мекунанд; омилҳои инфиродӣ: маҳорати кормандон, сатҳи менеҷмент ва малакаҳои, ки ба сифати кор ва самаранокӣ таъсир мерасонанд. Инфрасохтор ҳамчун системаи мураккаб маънидод мешавад, ки ҷанбаҳои моддӣ, ҳуқуқӣ ва инсонро дар бар мегирад ва онро ба як омил калидӣ дар рушди иқтисодӣ ва самаранокии фаъолияти иқтисодӣ табдил медиҳад [15].

Бо вучуди ин, дар адабиёт таърифи қобили қабули умумии инфрасохтор то ҳол вучуд надорад, ки дар ин бора дар бисёр асарҳои илмӣ зикр шудааст [14, 107]. Дар таҳқиқот бахшида ба инфрасохтор, муносибатҳои мухталиф барои тавзеҳи мафҳуми он пешниҳод шудаанд. Бо назардошти мавзӯи таҳқиқшаванда се равиши асосӣ ва муайян кардани моҳияти инфрасохторро метавон қайд кард:

1. Инфрасохтор маҷмӯи шароитҳост, ки шароитҳои мусоид барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт фароҳам оварда, ниёзҳои ҳамаи табақаҳои аҳолиро қонеъ мегардонанд [16].

2. Инфрасохтор маҷмӯи захираҳои моддӣ, ниҳодӣ ва инфиродиро дар бар мегирад, ки дар ихтиёри субъектҳои иқтисодӣ қарор дошта, ҷобачогузорию дуруст ва самарабахши он боиси ҳамгирӣ ва болоравии сатҳи самаранокии иқтисодӣ мегардад [114].

3. Инфрасохтор соҳаҳоеро дар бар мегирад, ки хизматрасониҳои зарурӣ барои пешбурди рушди иқтисодӣ пешниҳод намуда, хусусияти асосии он муҳлати тӯлонию сохтмон ва истифодаи дарозмуддати объектҳо мебошад [115].

Ба ақидаи мо, муносибати якум моҳияти инфрасохторро муфасссал шарҳ медиҳад, аммо ҳамзамон ба он ҳам соҳаҳои умумӣ ва ҳам намудҳои гуногуни фаъолиятро дохил мекунад, ки ин боиси норавшаншавии мафҳуми инфрасохтор мегардад. Камбудии асосии ин муносибат дар он аст, ки таркиби инфрасохтор танҳо бо як нишона – фароҳам овардани шароити асосӣ барои истеҳсолот – маҳдуд мешавад. Дар муносибати сеюм бошад, мафҳуми «инфрасохтор» бо мафҳуми «соҳаи хизматрасонӣ» яксон доништа мешавад [104].

Таҳлили гуногунҷабҳаи муносибатҳо имкон медиҳад, ки барои ташаккули инфрасохтор ва таҳкими рушди он хулосаҳои зерин ба даст оварда шаванд:

➤ инфрасохтор бо нишонаҳои асосии худ шароитҳои умумиро барои татбиқи истеҳсолот ва таъмини фаъолияти устувори он эҷод мекунад. Ҳамзамон, таркиби инфрасохтор хусусияти тағйирёбанда дошта, вобаста ба сатҳи рушди минтақа, вазифаҳои ҷорӣ, имкониятҳои қаблан ташаккулёфта ва хусусиятҳои минтақавӣ фарқ мекунад.

➤ инфрасохторро метавон аз ду ҷиҳат баррасӣ кард: ҳамчун иқтисодӣ ё маҷмӯи объектҳои моддӣ, ки ба соҳаҳои дахлдор дохил мешаванд ва ҳамчун маҷмӯи соҳаҳои, ки истеҳсолоти асосиро дастгирӣ намуда, меҳнати ҷамъиятиро самаранок истифода мебаранд.

➤ маънои «инфрасохтор» аз мафҳуми «соҳаи хизматрасонӣ» фарк мекунад. Инфрасохтор соҳаҳои дар бар мегирад, ки шароитҳои интиқоли маҳсулотро аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунандагонии ниҳоӣ эҷод мекунад, дар ҳоле ки соҳаи хизматрасонӣ соҳае мебошад, ки хизматрасониҳоро барои истеҳсолот ва аҳолии пешниҳод мекунад. Инфрасохтор бахшҳои нақлиёт, алоқа, логистика ва дигар унсурҳои дар бар мегирад, ки интиқол ва дастрасии мол ва хизматрасониҳоро самаранок таъмин мекунад. Соҳаи хизматрасонӣ муассисаҳои таълимӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, ташкилоти молиявӣ, хизматрасониҳои рӯзмарра ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Инфрасохтор на танҳо объектҳои ҷисмонӣ (роҳҳо, биноҳо ва ғайра) мебошад, балки системаи мураккаби ҳамкориҳои байни ташкилотҳо ва равандҳои иқтисодӣ аст. Мафҳуми асосӣ чунин аст:

Инфрасохтор ҳамчун системаи иртибот: Инфрасохтор бояд ҳамчун шабакаи иртибототи ташкилӣ ва иқтисодӣ фаҳмида шавад, ки дар он ширкатҳо ва муассисаҳои гуногун барои пешниҳод кардани хизматрасонӣ ҳамкорӣ мекунанд. Он танҳо объектҳои моддӣ нест, балки системае мебошад, ки иқтисодиётро бо захираҳо ва хизматрасониҳои зарурӣ таъмин мекунад.

Нақши ташкилот дар инфрасохтор: Ташкилоте, ки дар соҳаҳо ба монанди нақлиёт ва логистика, идоракунии молиявӣ, маркетинг, инжиниринг, аудит, суғурта, реклама ва технологияҳои иттилоотӣ фаъолият мекунанд, унсурҳои калидии инфрасохтор мебошанд. Онҳо хизматрасониҳоро пешниҳод мекунанд, ки фаъолияти иқтисодиётро таъмин менамоянд.

Натиҷаи фаъолият: Натиҷаи ниҳонии фаъолияти ин ташкилот дар эҷоди доираи васеи хизматрасониҳо зоҳир мегардад. Ин хизматрасониҳо дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт истифода шуда, ба рушд ва суботи он мусоидат мекунанд.

Инфрасохтор на танҳо маҷмӯи захираҳои моддӣ аст, балки системаи мураккаби равандҳои иқтисодӣ ва ташкилӣ мебошад, ки хизматрасониҳои заруриву фаъолияти устувор ва рушди иқтисодиётро таъмин намояд.

Бо назардошти қайдҳои мазкур, шарҳи зерини категорияи баррасишавандаи илмӣ объективона ба назар мерасад: «Инфрасохтори бозорӣ категорияи мураккаби иқтисодӣ буда, зерсистемаи иқтисоди бозориро ифода карда, маҷмӯи ташкилотҳо, иртиботи байни онҳо ва шароити ниҳодиро дар бар мегирад, ки амалисозии намудҳои муайяни фаъолият, раванд ва тартиботро таъмин мекунанд. Ин хизматрасониҳо ба қонебгардонии талаботи мушаххаси субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли нигаронида шуда, бо ҳамин васила ба рақобат ва фаъолияти муттасили хоҷагии бозорӣ мусоидат менамоянд» [22].

Фаҳмиши инфрасохтор ва таснифи он бо рушди иқтисодиёт тағйир ёфтааст. Нуқтаҳои назари гуногун дар бораи таркиби инфрасохтор мавҷуданд ва таҳлили адабиёти илмӣ имкон медиҳад, ки чанд нишонаи таснифиро муайян кард: функционалӣ (аз рӯи вазифаҳо), соҳавӣ (аз рӯи навъи фаъолият), ҳудудӣ (аз рӯи минтақаҳо), аз рӯи шакли моликият ва аз рӯи дараҷаи тараққиёт.

Ҳамин тариқ, инфрасохтор на танҳо маҷмӯи объектҳои моддӣ, балки системаи мураккабест, ки дар дастгирӣ ва рушди иқтисодиёт нақши калидӣ бозид, ҳам талаботи истеҳсолӣ ва ҳам иҷтимоиро таъмин мекунад.

Унсурҳои инфрасохтори истеҳсолӣ худ аз худ маҳсулоти моддӣ ё асосӣ истеҳсол намеkunанд. Вазифаи асосии онҳо фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ барои истеҳсолот мебошад. Гарчанде инфрасохтор мустақиман ба истеҳсоли маҳсулот машғул нест, он тавассути баланд бардоштани самаранокии равандҳои истеҳсолӣ ба афзоиши арзиши онҳо дар шакли пулӣ мусоидат мекунад. Самаранокии инфрасохтор боиси зиёд шудани маҳсулноки мегардад, ки дар сатҳи давлатӣ ба афзоиши даромади миллӣ оварда мерасонад. Ин аз он сабаб аст, ки инфрасохтори самарабахш шароитҳои мусоидро барои рушди иқтисодӣ фароҳам меорад, равандҳои истеҳсол ва фурӯши молу хизматрасониҳоро беҳтар месозад. Ду намуди инфрасохтор вучуд дорад – истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ ва вазифаҳои асосии онҳо чунинанд:

Инфрасохтори истеҳсолӣ:

- Инфрасохтори истеҳсолӣ ҳаракати пайвастаи молу хизматрасониҳоро дар ҳамаи марҳилаҳо тавлид ва татбиқу таъмин менамояд.

- Инчунин, он ба соҳаҳои асосии иқтисодиёт барои фаъолияти устувор ва рушд мусоидат мекунад.

- Инфрасохтори истеҳсолӣ на танҳо барои иқтисодиёт, балки барои рушди ҳуди инфрасохтор низ аҳамияти муҳим дорад.

Инфрасохтори иҷтимоӣ:

- Он соҳаҳоеро дар бар мегирад, ба монанди тандурустӣ, маориф, илм, фарҳанг, савдо, алоқа, меҳмонхонаҳо, хӯроки умумӣ, сайёҳӣ ва истироҳатӣ.

- Вазифаи он эҷоди шароитҳои умумии иҷтимоӣ барои дастгирии дигар соҳаҳо ва фароҳам овардани роҳати зиндагӣ барои аҳоли мебошад.

- Инфрасохтори иҷтимоӣ талаботи аҳолиро ба хизматрасониҳои ғайриистеҳсолӣ қонеъ намуда, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа шароит фароҳам меорад.

Инфрасохтори истеҳсолӣ иқтисодиётро дастгирӣ мекунад, дар ҳоле ки инфрасохтори иҷтимоӣ шароити зиндагии одамонро беҳтар намуда, ба рушди ҷомеа мусоидат мекунад. Ҳар ду якҷоя барои таъмини устуворӣ ва пешрафт нақши калидӣ мебозанд [37, 74].

Хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ба монанди тандурустӣ ё маориф, ҳангоми пешниҳоди онҳо фавран истифода мешаванд ва маҳсулоти моддӣ намеофаранд, ки ин на ба афзоиш, балки ба коҳиши даромади миллӣ бо сабаби хароҷот аз фонди истеъмоли оварда мерасонад. Ҳамзамон, инфрасохтори ниҳодӣ хизматрасониҳои ҷамъиятан муфиди ғайриистеҳсолӣ, ба монанди идоракунии, таъмини тартибот, мудофия ва таҳқиқоти илмиро таъмин мекунад. Ба он мақомоти давлатӣ, хадамоти бехатарӣ, ниҳодҳои гумрукӣ ва зиддиинҳисорӣ, муассисаҳои қарзӣ ва суғуртавӣ, инчунин дигар ташкилотҳо шомил мешаванд, ки тартиботро дар ҷомеа таъмин намуда, ба идоракунии самараноки захираҳо мусоидат мекунанд [65].

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ба ташаккули гуногуни бозорҳо, пайдоиши субъектҳои нави иқтисодӣ ва субъектҳои нави бозор мусоидат кард, инчунин ба мустаҳкам намудани маҳсулгардонии соҳаи гардиш ва дигар соҳаҳо таъсир расонд. Ин ба тақсими самараноки бештари захираҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ кӯмак намуд ва дар навбати худ, инноватсияҳоро ва рушди моделҳои нави тиҷоратиро ташвиқ намуд. Бозорҳо ба талаботи истеъмолкунандагон бештар ғаълона вокуниш нишон доданд ва шароити рушди динамикиро барои иқтисодиёт фароҳам оварданд. Дар ин робита, зарурат ба расонидани доираи васеи хизмати ҳам умумибозорӣ, ҳам махсус (тиҷоратӣ-миёнаравӣ, иқтисодии берунӣ, иттилоотӣ, молиявӣ қарзӣ ва ғайра) ва эҷоди корхонаю ташкилотҳое ба миён омад, ки ин хизматҳоро мерасонанд. Яъне, ташаккули амсилаи нави инфрасохторӣ – бозорӣ оғоз гардид.

Инфрасохтори бозорӣ ҳамчун як категорияи нисбатан нав ҳисобида мешавад, бинобар ин, дар адабиёти иқтисодӣ то ҳол як муносибати ягона ба таркиб ва таснифи он вучуд надорад. Маъмулан унсурҳои он ба монанди бонкҳо, биржаҳо, ярмаркаҳо, ширкатҳои суғурта, инчунин хадамоти консалтингӣ ва маркетингӣ шомил мешаванд. Ҳамчунин, тамоюле вучуд дорад, ки баъзе унсурҳои инфрасохтори истеҳсолӣ ва ниҳодӣ ба инфрасохтори бозорӣ таъдид меёбанд [120].

Ба ғайр аз таснифи анъанавии инфрасохтор аз рӯи нишонаи функционалӣ, имрӯзҳо онро аз рӯи омилҳои гуногун, ба монанди ҳудудӣ, соҳавӣ, шакли моликият, дараҷаи рушд ва дигар меъёрҳо низ тасниф мекунанд.

Инфрасохтор аз ҷиҳати ҳудудӣ метавонад маҳаллӣ, минтақавӣ, миллий ва байналмилалӣ тақсим карда шавад. Бо рушди тиҷорати ҷаҳонӣ, таъсиси инфрасохтори байналмилалӣ (байнидавлатӣ) дар соҳаҳои нақлиёт, иттилоот, тиҷорат ва дигар соҳаҳо шурӯъ гардид [76].

Инфрасохтори миллии ба як системаи мураккаб, ки соҳаҳои гуногун ва хизматрасониҳое, ки ба манфиати тамоми иқтисодиёти кишвар хизмат мерасонанд, ба монанди шабакаҳои нақлиётӣ, энергетикӣ ва алоқа, шомил мебошад. Аз тарафи дигар, инфрасохтори минтақавӣ ба таъмини як минтақаи

муайян равона шудааст, ки хизматрасониҳои заруриро барои корхонаҳо ва аҳолии маҳаллӣ, аз ҷумла нақлиёт, таъминоти энергетикӣ ва дигар захираҳои муҳим, ба монанди об, гармӣ ва нерӯи барқ, фароҳам меорад.

Дар айни замон, унсурҳои инфрасохтор одатан ба чор намуди муттаҳидшуда тақсим мешаванд: истеҳсолӣ, нақлиётӣ, иҷтимоӣ ва бозорӣ. Вале ба назар мерасад, ки чанд намуди дигар, ки қомилан мустақиланд, ба сифати инфрасохтор бояд ба ҳисоб гирифта шаванд. Инҳо инфрасохтори энергетикӣ, манзилию коммуналӣ, илмӣ, иттилоотӣ ва иртиботӣ мебошанд. Ҳолат ва дурнамоҳои тараққиёти намудҳои зикргардидаи инфрасохтор ба рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар гуна ҳудуд таъсири назаррас мерасонанд.

Инфрасохтор, ки объектҳои шохроҳии инфрасохтор ва ҳам инфрасохтори минтақавиро дар бар мегирад, ҳамчун унсури муҳими алоқаҳои байниминтақавии иқтисодӣ боқӣ мемонад ва ҳамзамон як омили муҳим дар ташаккул ёфтани ноҳия ё минтақа мебошад. Ин дугонагӣ аз ҷиҳати хусусиятҳои вазифаҳо ва ҳаҷми корҳои анҷомдодаи объектҳои инфрасохтор дар манотик, андозаи иштироки онҳо дар рушди минтақа ва муносибатҳои иқтисодӣ бо истеъмолкунандагони хизматрасониҳои инфрасохториро муайян мекунад.

Аз рӯи аломати соҳавӣ инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ, иттилоотию иртиботӣ, иҷтимоӣ, тичоратӣ захирасозӣ, таъминотӣ фурӯшӣ, хоҷагии манзилӣ ва бизнес – инфрасохторӣ фарқгузори карда мешаванд.

Объектҳои инфрасохтор метавонанд ба шахсони хусусӣ, давлат, кооперативҳо ё сохторҳои дигар тааллуқ дошта бошанд. Моликони онҳо метавонанд сармоягузори дохилӣ ё байналмилалӣ бошанд. Рушди соҳаҳои давлатӣ ва шаҳрдорӣ тавассути маблағгузори бучетӣ дар сатҳҳои гуногун таъмин карда мешавад, дар ҳоле ки бахши хусусӣ маблағро аз ҳисоби шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҷалб мекунад. Бахши хусусӣ асосан дар соҳаҳои фаъолият мекунад, ки талаботи гардиши зудтари захираҳо доранд, ба монанди тичорат, молия, туризм ва хизматрасониҳои рӯзмарра. Ширкатҳои хусусӣ дар соҳаҳои, ки гардиши зудтари молу хизматрасониҳоро талаб мекунанд, самараноктаранд. Ин имкон медиҳад, ки онҳо дар рақобат муваффақ шаванд ва

хидматрасониҳои босифатро пешниҳод намоянд, ки ин ба рушди устувори ҷомеа мусоидат мекунад. Рушди инфрасохтор, ки дар он бахши хусусӣ ғайрифаъолро иштирок мекунад, дар расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани самараноки дар соҳаҳои муайяни иқтисодиёт, ки манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро яқин мекунад, кӯмак мерасонад. Инфрасохтор тавассути ҳамкории бахши хусусӣ ва давлатӣ рушд мекунад, ки ҳар як бахш манфиатҳои хосро таъмин мекунад, ва ҳамкории байни онҳо ба рушди устувор ва иҷтимоии иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Инфрасохтор нақши муҳим ба унвони пайванди байни соҳаҳои истеҳсолот, минтақаҳо ва давлатҳоро мебозад. Ҳарчанд ҳуди инфрасохтор маҳсулоти моддӣ намеоғарад, вале дар таъмини ғайрифаъоли самараноки иқтисод нақши калидӣ мебозад.

Мо метавонем ду вазифаи асосии инфрасохторро таъкид намоем: **таъминкунада** ва **танзимкунада**. Вазифаи таъминоти инфрасохтор дар асоси эҷоди шароит барои ғайрифаъоли иқтисодӣ равона мешавад, мисли дуруст кардани захираҳо ва истифодаи онҳо барои истеҳсоли маҳсулот. Ин вазифа хусусияти ғайрифаъол дорад, зеро инфрасохтор дар раванди истеҳсолот мустақиман иштирок намекунад, балки шароити лозимро барои он таъмин мекунад.

Вазифаи танзимкунӣ, ки ба таҳкими вазифаи таъминотӣ пайваست аст, аммо дорои хосиятҳои ғайрифаъол аст. Он ба танзими ҳамкории субъектҳои хоҷагӣ ва таъсир расонӣ ба тамоми равандҳои истеҳсоли нигаронида шудааст. Ин функсия ба эътибор гирифтани мушкilotи эҳтимолии соҳаи истеҳсолот ва пешгирии онҳо кӯмак мерасонад, ки барои устуворӣ ва рушди муваффақи иқтисодӣ зарур мебошад.

Ду вазифаи инфрасохтор – таъминот ва танзим – дар ҳамбастагӣ ва вобастагӣ бо якдигар амал мекунанд. Онҳо яқин кор мекунанд ва ҳардуи онҳоро ҷудо ҷудо кардан ғайриимкон аст. Натиҷаи ин ҳамкории дуруст ба рушди самараноки иқтисодӣ оварда мерасонад, ки метавонад ба беҳтар кардани ҳаракати молу пул дар иқтисодиёт кӯмак кунад.

Таъминот ва танзим дар инфрасохтор ба мувофиқати байни талаботи мардум ба мол ва хизматрасонӣ ва имкониятҳои истеҳсолот барои қонеъ кардани ин талаботҳо мусоидат мекунад. Ин маънои онро дорад, ки инфрасохтор кӯмак мекунад молу хизматрасонӣ дар ҳаҷми зарурӣ ба аҳоли расонида шавад. Ҳангоми татбиқи ин ду вазифа, захираҳо дуруст ва мувофиқ тақсим карда мешаванд, ки дар натиҷа хароҷоти эҳтимолии марбут ба тақсимои нодуруст ё номукаммали захираҳо кам мешавад.

Маҳз аз ин рӯ, инфрасохтор ба туфайли вазифаҳои худ самаранокии иқтисодро, зимнан ба он андоза ва бо он механизмҳое, ки танҳо ба он хосанд, таъмин мекунад. Ин қисми самаранокиро метавон самаранокии ниҳонӣ номид, зеро нисбати он усулҳои муқоисаи хароҷот ва натиҷа бевосита қобили истифода нестанд (масалан, паёмадҳои манфии роҳҳои бад барои ҷамъоварии ҳосил ё рушди ғайриқофӣи системаи бонкӣ ҳамчун омили боздорандаи суръати ҳисобу китоб ва ғайра).

Инфрасохтор бояд хусусияти мутамаддини фаъолияти субъектҳои бозорро таъмин созад: унсурҳои он аз ҷониби субъектҳои берунӣ таҳмил нашуда, аз ҳуди муносибатҳои бозорӣ тавлид шудаанд. Аз ин рӯ, механизмҳои махсуси ғайрибозории рушди он (масалан, иштироки саҳҳомӣ дар маблағгузорӣ) талаб карда мешаванд. Дар ин робита, дар рушди инфрасохтор нақши ҳоси мақомоти ҳокимият: ҳокимиятҳои маҳаллӣ, минтақавӣ ва созмонҳои байналмилалӣ махсус маълум мешавад.

Рушди инфрасохтори минтақавӣ, ба монанди рушди инфрасохтори тамоми иқтисод ба фаъолияти системаи иқтисодӣ тавассути баланд бардоштани самаранокии равандҳои истеҳсолот ва расонидани маҷмӯи хизмат ба субъектҳое, ки барои рушди он шароити мусоид фароҳам меоранд, таъсири назаррас мерасонад. Ҳар қадар сатҳи рушди инфрасохтор баланд бошад, ҳамон қадар ба минтақа зудтар сармоягузорӣ, қувваи корӣ омада, тараққиёти иқтисодӣ суръат гирифта, зиндагӣ ва саломатии одамон беҳтар мешаванд.

Ҳамин тариқ, қайд кардан мумкин аст, ки хусусияти инфрасохторро аломатҳои он муайян мекунад.

Якум, инфрасохтор баҳши иқтисоди таъйиноти умумист.

Дуюм, ба инфрасохтор хусусияти истеъмоли дастаҷамъӣ хос аст. Хусусияти хоси истеъмол ба инфрасохтор он хусусиятро менамояд, ки шакли нави ташкили истеҳсолотро талаб мекунад.

Сеюм, инфрасохтор, гарчанде ки мустақиман бо технологияҳои махсус алоқаманд нест, таъсири назаррасе ба раванди истеҳсолот дорад. Унсурҳо ба мисли нақлиёт, энергетика, алоқа ва таъминоти об барои фаъолияти самараноки соҳибкорон заминаи зарурӣ фароҳам меоранд. Ҳарчанд онҳо қисми бевоситаи раванди технологӣ нестанд, сатҳи сифати онҳо ва дастрасии онҳо ба таври мустақим муайян мекунанд, ки то чӣ андоза истеҳсолот метавонад самаранок ва муваффақ бошад. Ба ибораи дигар, инфрасохтор шароити мусоидро эҷод мекунад, ки бидуни он истеҳсолот ва фаъолияти соҳибкорӣ наметавонад дар сатҳи баланд анҷом дода шавад. Минбаъд таркиби соҳаҳо ва захираҳои меҳнатие, ки ба инфрасохтор дохил мешаванд, дар марҳилаҳои гуногуни рушди иқтисодии кишвар тағйир меёбанд. Ин маънои онро дорад, ки баробари коҳиш ёфтани рушди кишвар ва тағйир ёфтани мақоми он, соҳаҳои афзалиятноки саноат ва захираҳои меҳнати зарурӣ низ тағйир меёбанд. Аз ин рӯ, комплекси доимӣ ва қатъии соҳаҳо ва захираҳои меҳнатиро ҳал кардан мумкин нест: он бояд мувофиқи вазифаҳо ва шароити ҳозира чандир ва мувофиқ бошад. Инфрасохтор ҳамчун асоси фаъолияти иқтисодӣ буда, сифати он бевосита ба ҳосилнокӣ ва самаранокии корхонаҳо таъсир мерасонад. Агар инфрасохтор, ба монанди нақлиёт, энергетика, таъмини об ва алоқа, ба таври кофӣ самаранок фаъолият накунад, ин боиси таъхирҳо, афзоиши хароҷот ва коҳиши ҳосилнокӣ дар соҳаҳои гуногун мегардад. Инфрасохтор нақши муҳим дар пешбурди иқтисодиёт ва таъмини устувории он мебозад. Агар захираҳо ва бозорҳо ба осонӣ дастрас бошанд, арзиши логистика дар сатҳи паст мекӯнад ва маҳсулот метавонад рақобатпазир боқӣ монад. Аммо, агар инфрасохтор заиф бошад, масалан, роҳҳои кам рушдёфта ё нарасидани нақлиёти босифат, ин боиси мушкилот дар занҷираи истеҳсолот ва истеъмол мегардад. Дар натиҷа, логистика мураккабтар мешавад, арзиши маҳсулот боло меравад, ва рушди иқтисодӣ суст мегардад.

Дар айни замон, инфрасохтори боэътимод метавонад тамоми соҳаҳои иқтисодиётро ба ҳам пайваста нигоҳ дорад ва ба тараққиёти мутавозини кишвар мусоидат кунад. Масалан, шабакаи хуби роҳҳо ва нақлиёт ба ҳамкориҳои самараноки минтақаҳо ва ривочи иқтисодиёт мусоидат менамояд. Ин нишон медиҳад, ки инфрасохтор на танҳо замина барои фаъолияти истеҳсоли, балки омили асосии рушди иқтисодӣ низ мебошад. Рушди инфрасохтор омили калидӣ барои ворид кардани захираҳои нави табиӣ ба иқтисодиёт, истифодаи самараноки онҳо ва муносибгардонии ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолии кишвар мебошад. Ин маънои онро дорад, ки инфрасохтор на танҳо шароити заруриро барои фаъолияти иқтисодӣ фароҳам меорад, балки ба роҳнамоии захираҳо ва ташкил намудани онҳо дар ҷойҳои мувофиқ барои афзоиши самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад.

Дар ин робита, зимни ташаккул ва рушди иқтисоди минтақавӣ ба инфрасохтор диққати калон дода мешавад: он ба азхудкунии захираҳои бойи табиӣ бо мақсади қонебгардонии талаботи хоҷагии халқ ба ашёи хом ва энергия мусоидат мекунад. Аммо, ба ин парокандагии идоравӣ ҳангоми азхудкунии ноҳияҳои нав ҳалали калон мерасонад. Ҳангоми сохтмони объектҳои нав деғхона, зеристгоҳ доштани ҳар корхона ғоидаовар набуда, аз ин хизматҳо ба таври марказонида истифода бурдан беҳтар аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки муттаҳидсозии корхонаҳои мансубияти идоравии гуногун ба маркази ягонаи саноатӣ самарави назарраси иқтисодӣ меорад. Таъйиноти асосии инфрасохтор ба ҳам пайвастании мураккабтарин занҷираи халқаҳои ҳамкорикунандаи хоҷагии халқ мебошад [47].

Инфрасохтор дар ҳалли масъалаҳои муосири кишоварзӣ нақши муҳим мебозад. Маҷмаи агросаноатии муваффақ ва деҳоти замонавиро бидуни роҳҳои хуб, нақлиёти боэътимод, элеваторҳо, анборҳо, сардхонаҳо тасаввур кардан имконнопазир аст. Қафмонӣ дар яке аз ин халқаҳо ногузир ба миқдору сифати маҳсулоти ниҳой таъсир мегузорад. Вазифаи асосӣ дар кишоварзӣ, дар маҷмаи агросаноатии ҷумҳурӣ дар баробари вусъат додани миқёси истеҳсолоти кишоварзӣ бартараф сохтани талафи калони маҳсулот мебошад, ки дар натиҷаи

инфрасохтори номукамал сурат мегирад. Махсусан ба сохтани роҳҳои хуб маҳалҳои деҳотӣ эҳтиёҷ доранд. Расонидани инфрасохтор то сатҳи талаботи муосири хоҷагии кишоварзӣ ба зиёд кардани босуръати фонди озукавории кишвар аз ҳисоби хуб нигоҳ доштани маҳсулоти аллакай ғундошта имкон медиҳад. Иқтисодчиён пешниҳод мекунанд, ки маблағгузориҳои асосӣ ба рушди инфрасохтор на бо афзоиши истеҳсолот, балки бо талафот қиёс карда шавад, ки онро аз ҳисоби ҳамин маблағгузориҳо бартараф кардан мумкин аст. Дар робита ба он, ки соҳаҳои инфрасохторӣ маблағгузориҳои калони аввалияро талаб мекунанд, рушди яқвақтаи босуръати онҳоро набояд интизор шуд. Чомае бояд қаблан дарк кунад, ки чӣ миқдор меҳнат, захираҳои истеҳсолӣ ва маблағро метавон ба соҳаҳои равона кард, ки дар муддати тӯлонӣ ҳеҷ гуна натиҷаи фаврӣ ё фоидаи бевосита намедиҳанд. Ин маънои онро дорад, ки қабл аз сармоягузорӣ ба чунин соҳаҳо, лозим аст таъсири эҳтимолии онҳо ба иқтисодиёт таҳлил карда шавад, то сарфаи захираҳо бе зарар ба соҳаҳои дигари муҳими истеҳсолӣ таъмин гардад. Ба ибораи дигар, марҳилаи «хароҷот - истеҳсол» дар инфрасохтор назар ба истеҳсолоти саноатӣ ба таври дигар зухур мекунад [89].

Хуллас, самаранокии фаъолияти инфрасохтор дар коҳиши хароҷот, афзоиши ҳаҷми даромади миллий ба таври возеҳ ифода меёбад. Он дар сурате ба даст меояд, ки инфрасохтори аз ҷиҳати техникӣ рушдёфта ба истеҳсолоти асосӣ имкони фаъолияти муттасил фароҳам оварда, имкон медиҳад, ки бо хароҷоти камтар маҳсулоти бештар истеҳсол карда шавад.

Ҳамин тавр, инфрасохтор ба афзоиши дороии миллии кишвар таъсири назаррас мерасонад. Инфрасохтори нақлиётӣ бо дастраскунии саривақтии қувваҳои истеҳсолкунанда ба ҷои даркорӣ бо хароҷоти камтарин ҷараёни истеҳсолот ва хизматрасониро дар соҳаҳои дигари фаъолияти ҷамъиятӣ метезонад. Инчунин, маҳсулот ва хизматрасониҳои тайёри баровардари ба ҷои даркорӣ дар вақти даркорӣ бо хароҷоти камтарин расонида, фаровонии бозори истеъмолӣ ва бозори корхонаҳоро таъмин мекунад.

1.2. Инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун объекти идоракунии

Инфрасохтори нақлиётӣ як қисмати система (низом)-и нақлиётӣ мебошад. Бинобар ин, баррасии моҳияти инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун объекти идоракунӣ аз шарҳи системаи нақлиётӣ муайян карда мешавад. Системаи нақлиётӣ ва логистика як механизми асосӣ дар иқтисодиёти кишвар маҳсуб меёбад, ки бо пайвасти кардани шабакаҳои роҳҳо, воситаҳои техникӣ ва хизматрасониҳо, тамоми намудҳои нақлиётро муттаҳид менамояд. Он барои эҷоди робитаҳои самаранок ва баландсифати логистикӣ замина фароҳам меорад. Рушди самараноки инфрасохтори нақлиётӣ нақши ҳалкунанда дар идоракунии ин системаи ягона мебозад.

Ин система як шабакаи мураккаб аст, ки истифодабарандагон, таъминкунандагони хизматрасониҳои логистикӣ, системаҳои идоракунӣ, масирҳои алоқа ва инфрасохторро дар бар мегирад. Ба ибораи дигар, он як маҷмӯи объектҳо ва иштирокчиёнест, ки дар ҷаъолияти нақлиётӣ ва логистикӣ ширкат доранд ва равандҳои моддӣ, молиявӣ ва иттилоотиро идора мекунанд. Система вазифаҳои интиқол, нигоҳдорӣ ва тақсими молҳои иҷро намуда, дастгирии иттилоотӣ ва ҳуқуқи ин равандҳои таъмин мекунанд.

Ҳамин тариқ, нақлиёт ва логистика ҳамчун механизми мураккаб барои ҷамоҳангсозии захираҳои моддӣ, иттилоот ва хизматрасонӣ, устувории иқтисодиётро таъмин менамояд. Бо кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, ин система имкон медиҳад, ки корхонаҳо дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ рақобатпазир боқӣ монанд.

Барои самаранок кор кардани системаи нақлиёт ва логистика инфрасохтори мувофиқ зарур аст. Системаи самараноки нақлиёт ва логистика аз татбиқ вобаста аст. Ин инфрасохтор бояд хуб ташкил ва идора карда шавад, то кори мурағабӣ ҳама равандҳои марбут ба интиқол ва интиқоли молҳо, инчунин коркарди иттилооти марбутаро таъмин кунад. Ин омилҳои асосии беҳбуди иқтисоди кишвар аст.

Инфрасохтори логистикӣ нақлиётӣ аз ду ҷузъи асосӣ, иборат аст ки ҳар кадом барои самараноки равандҳои интиқол ва нигоҳдорӣ нақши муҳим мебозанд:

1. Роҳҳо ва гузаргоҳҳои нақлиётӣ: Ин ҳама гуна шабакаҳои нақлиётиро дар бар мегирад, аз ҷумла шохроҳҳои автомобилӣ, роҳи оҳан, қубурҳо, бандарҳои дарёӣ ва баҳрӣ. Онҳо инчунин марказҳои логистикиро дар бар мегиранд, ки барои интиқоли борҳо ва мусофирон истифода бурда мешаванд. Ба ҷунин марказҳо фурудгоҳҳо, терминалҳои контейнерӣ, истгоҳҳои роҳи оҳан ва бандарҳои баҳрӣ дохил мешаванд. Ин марказҳо ҷойҳои мебошанд, ки борҳо ва мусофирон ба воситаҳои нақлиёти дигар мегузаранд, ва барои идоракунии равандҳои логистикӣ хеле муҳиманд.

2. Истеҳсол ва таъминот барои нигоҳдорӣ: ин бахш ба анборҳо ва дигар иншоот дахл дорад, ки бо техника ва таҷҳизоти махсус мучахҳаз шудаанд. Онҳо коркарди борҳоро осон мекунанд, имконият медиҳанд, ки молҳо самаранок нигоҳ дошта шаванд ва равандҳои логистикӣ дар сатҳи баланд иҷро шаванд. Иншооти нигоҳдорӣ барои назорати самарабахши борҳо ва ҳалли мушкилоти асосии логистика кӯмак мерасонанд.

3. Инфрасохтори марказҳои логистикӣ ва системаҳои интиқоли иттилоот: инҳо унсурҳои мебошанд, ки алоқа, технологияҳои иттилоотӣ ва нармафзорро дар бар мегиранд, ки барои идоракунии равандҳои логистикӣ ва мубодилаи иттилоот байни системаҳои логистикӣ минтақавӣ истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, инфрасохтори логистикӣ нақлиётӣ тамоми воситаҳои моддию техникии заруриро барои интиқол, нигоҳдорӣ ва идоракунии самаранокӣ молҳо, инчунин таъмини амнияти иттилоот дар бар мегирад [75].

Барои дарки моҳияти идоракунии инфрасохтори нақлиёт, тадқиқотҳои зиёде бахшида шудаанд, ки мафҳумҳо ва муносибатҳои гуногуни идоракуниро дар ин соҳа таҳлил мекунанд. Ҳар як тадқиқот дурнамои хоси худро пешниҳод мекунад, ки равишҳои мухталифи идоракунии инфрасохторро равшан месозад. Олимон ба ин мавзӯ аз дидгоҳҳои гуногун муносибат карда, ҷанбаҳои мухталиф ва хусусиятҳои идоракунии инфрасохтори нақлиётро таҳлил мекунанд. Тадқиқотҳо имкон медиҳанд, ки роҳҳои беҳтарини идоракунии ин соҳа муайян шаванд. Масалан, олимони рус Загорский И.О., Володкин П.П. ва Рыжова А.С. мафҳуми шуғли нақлиётро додаанд, ки дар он ҷо якҷоягии ҳамаи намудҳои

нақлиёт ва воситаҳои нақлиёт, инчунин идоракунии ҳудуд ҳисоб карда мешавад. Мақсад аз ин идоракунии фароҳам овардани шароити мусоид барои тараққиёти ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт мебошад. Ғайр аз ин, инфрасохтори нақлиёт ҳамчун системаи захираҳои моддию техникаӣ, ки барои фаъолияти гуногуни инсон заруранд, ҳоҳ иқтисодӣ ва ҷӣ дигар тавсиф карда мешавад [34]. Идоракунии ин инфрасохтор ташкили шароити моддию техникаӣ ва ташкилиро дар бар мегирад, ки ҳамлу нақли муттасил ва бефосиларо таъмин мекунад. Яъне, ин на танҳо идоракунии объектҳои ҷисмонӣ (роҳҳо, бандарҳо, воситаҳои нақлиёт), балки ҳамроҳангсозӣ низ мебошад.

Қутбияти маънидодкунии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ бо чунин масъала марбут аст, ки ҷӣ ҷизро ба он бояд нисбат дод. Аз нигоҳи классикӣ ба таври умум қабул шудааст, ки ба идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ муносибатҳо оид ба хизматрасонӣ ба истеҳсолот ва соҳаи иҷтимоӣ шомил карда мешаванд. Қобили зикр аст, ки коршиносоне ҳастанд, ки инфрасохторро на танҳо маҷмӯи унсурҳои меъёрӣ мешуморанд, балки ҷузъҳои иловагиро дар бар мегиранд, ки таърифи онро васеъ мекунад. Масалан, М.В. Иванов пешниҳод мекунад, ки ба инфрасохтор на танҳо бахшҳои маъмулан инфрасохторӣ, балки соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва намудҳои фаъолият, ки одатан ҳамчун соҳаҳои мустақил ҳисобида мешаванд, дохил карда шаванд. Ин соҳаҳои нақлиёт (шоҳроҳҳо, роҳи оҳан, бандарҳо), хоҷагии коммуналӣ (таъмини об, нерӯи барқ, алоқа) ва ҳатто истихроҷи захираҳои табиӣ, ба мисли нафт, газ ва ангишт барои истеҳсоли гармӣ ва нерӯи барқро дар бар мегиранд. Ҳамчунин, корхонаҳои металлургӣ, ки соҳаи нақлиётро бо маводи зарурӣ, масалан, пулод таъмин мекунад, низ ба инфрасохтор шомил мешаванд. Аз ин нуқтаи назар, бахшҳои калидии саноати муосир қисми муҳими инфрасохтор ба ҳисоб мераванд, зеро онҳо захираҳо ва маводҳои заруриро барои рушди дигар соҳаҳои иқтисодӣ таъмин мекунад. Ин равиш нишон медиҳад, ки инфрасохтор на танҳо як дастгирии техникаӣ, балки пойгоҳи муҳим барои рушди тамоми иқтисодиёт аст.

Ҳамин тариқ, инфрасохтор танҳо бо манбаъҳои нақлиёт ва коммуналӣ маҳдуд намешавад. Фаҳмиши васеъ ҷиҳатҳои муҳими бахши саноатро дарбар

мегирад, ки барои иқтисодиёт захираҳо ва маводҳои зарурӣ, инчунин соҳаҳои иҷтимоӣ (маориф ва нигоҳдории тандурустӣ), ки фаъолияти куллии ҷамъиятро таъмин мекунад. Чунин муносибати маҷмӯӣ ба мо имкон медиҳад, ки тамоми ҷиҳатҳои ба тараққиёт ва самарабахшии минтақа таъсиркунандаро пурратар фаро гирем [121].

Ғайр аз ин, инфрасохтори нақлиёт бо тараққиёти ҷамъаҷонибаи қувваҳои истеҳсолкунанда алоқаманд аст, бинобар ин, самара яке аз нишондиҳандаҳои асосии иқтисодиёт ба шумор меравад. Ин ба ҷойгиршавии иқтидорҳои истеҳсолӣ таъсир мерасонад, аз ин рӯ, бе ба ҳисоб гирифтани омилҳои нақлиёт, ҷойгиркунии оқилонаи қувваҳои истеҳсолиро таъмин кардан мумкин нест. Ҳангоми интихоби ҷойи истеҳсолот омилҳо, аз қабيلي эҳтиёҷоти интиқол, ҳаҷми ашёи хом ва маҳсулоти тайёр, имкониятҳои нақлиёт, ҳолати роҳҳои нақлиёт, иқтидори онҳо ва дигар ҷанбаҳо ба назар гирифта мешаванд. Муносибсозии равандҳои кор, самарائي истеҳсолотро, дар корхонаҳои алоҳида, минтақаҳо ва дар тамоми мамлакат зиёд мегардад [34].

Ба объектҳои асосии инфрасохтори нақлиёт роҳҳои алоқа, иншооти техникӣ, вокзалҳо, бандарҳо, фуруши чиптаҳо ва агентҳои нақлиётӣ, марказҳои логистикӣ, анборҳо, шабакаҳои коммуналӣ, алоқаи нақлиётӣ ва ғайра дохил мешаванд [34].

Барои самаранок идора кардани фаъолияти инфрасохтори нақлиёт, тасниф кардани он муҳим аст. Таснифи объектҳои инфрасохтори нақлиёт имкон медиҳад, ки унсурҳои гуногунро, ки ин соҳаро ташкил медиҳанд, сохторбандӣ шаванд ва идоракунӣ ва муносибгардони равандҳо соддатар шавад. Ин барои баланд бардоштани самаранокӣ, беҳатарӣ ва истифодаи системаҳои нақлиёт муҳим аст. Хусусиятҳои асосии таснифоти объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ аз инҳо иборатанд: дастрасии истифодабарандагон, намуди моликият, шаклҳои нақлиёт, вазифаҳои функционалии объектҳо. Ҳар як объекти инфрасохторӣ метавонад дар як вақт ба якчанд меъёрҳои гурӯҳбандӣ мувофиқат кунад ва бо назардошти ин хусусиятҳо ба мо имкон медиҳад, ки равишҳои бештар

самараноки банақшагирӣ, навсозӣ ва истифодаи системаи нақлиётро таҳия намоем.

Инфрасохтори нақлиёт вобаста ба мавҷудият ба ду намуд тақсим мешавад: ҷамъиятӣ ва хусусӣ.

- Инфрасохтори ҷамъиятӣ иншоотро дар бар мегирад, ки барои ҳама дастрасанд. Ин роҳҳо, вокзалҳо, бандарҳо ва дигар иншооте мебошанд, ки ҳамаи шаҳрвандон ва ташкилотҳо истифода бурда метавонанд. Чунин иншоот аксар вақт аз ҷониби мақомоти давлатӣ ё маҳаллӣ истифода мешаванд, зеро онҳо ба доираи васеи қорбарон хизмат мерасонанд ва ба манфиатҳои ҷамъиятӣ хизмат мекунанд;

- Инфрасохтори хусусӣ дороиҳое мебошад, ки ба соҳибони мушаххас тааллуқ доранд; мақомоти давлатӣ, мақомоти маҳаллӣ, шахсони воқеӣ ва ширкатҳо. Баръакс инфрасохтори ҷамъиятӣ, инфрасохтори хусусӣ аз ҷониби шумораи маҳдуди одамон истифода мешавад ва метавонад шароити фаъолиятро танҳо ба соҳиби он дастрас кунад. Инҳо метавонанд, масалан, терминалҳои логистикӣ, анборҳои хусусӣ ё системаҳои нақлиёти корпоративӣ бошанд, ки дар асоси тиҷорат идора карда мешаванд.

Объектҳои инфрасохтори нақлиётро вобаста ба моликият ба чор гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст [34]:

1. Давлатӣ (ҷумҳуриявӣ) – инҳо объектҳои мебошанд, ки ба давлат тааллуқ доранд ва таҳти назорати мақомоти марказӣ мебошанд. Онҳо ба манфиатҳои миллӣ хизмат мекунанд ва дар сатҳи давлатӣ идора карда мешаванд.

2. Минтақавӣ (ҳудудӣ) - чунин объектҳо ба мақомоти ҳокимияти вилоятӣ (масалан, вилоятӣ) тааллуқ доранд ва аз ҷониби онҳо идора карда мешаванд. Ин иншоот ба талаботи як минтақаи мушаххас мутобиқ карда шудаанд.

3. Шаҳрдорӣ – объектҳои, ки ба мақомоти маҳаллӣ, масалан, мақомоти шаҳр ё ноҳия тааллуқ доранд ва дар сатҳи мунисипалӣ идора карда мешаванд, ки ба эҳтиёҷоти аҳолии маҳаллӣ хизмат мерасонанд.

4. Хусусӣ – объектҳое, ки ба шахсони воқеӣ ё ширкатҳо тааллуқ доранд. Онҳо аз ҷониби соҳибон идора карда мешаванд ва барои мақсадҳои худ ё барои истифодаи тичорат пешбинӣ шудаанд.

Объектҳои инфрасохтори нақлиётро аз рӯи намуди нақлиёте, ки барои онҳо пешбинӣ шудааст, гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст. Намудҳои асосӣ инҳоянд:

- Роҳиоханӣ – иншоот, ба монанди роҳҳои оҳан, стансияҳо ва депоҳое, ки ҳаракати поездҳо ва хизматрасонии мусофирон ва борро дар роҳи оҳан таъмин менамоянд.

- Баҳрӣ – бандарҳо, истгоҳҳо ва бандарҳое, ки барои хизматрасонӣ ба киштиҳо ва таъмини нақлиёти баҳрӣ таъин шудаанд.

- Дарёӣ – инфрасохтор, аз ҷумла бандарҳои дарёӣ, қитъаҳо ва иншооти киштиронӣ, ки ҳамлу нақли қад-қадӣ дарёҳо ва дигар роҳҳои обии дохилиро таъмин меkunанд.

- Автомобилӣ – роҳҳо, купрукҳо, таваккуфгоҳҳо ва нуқтаҳои фурӯши сӯзишворӣ, ки ҳаракат ва дастрасии мусофирон ва борҳоро ба воситаҳои нақлиёт таъмин меkunанд.

- Ҳавоӣ – фурудгоҳҳо, хатсайрҳои парвоз ва терминалҳое, ки ҳамлу нақли ҳавоии мусофирон ва борҳоро таъмин меkunанд.

- Кубурӣ – кубурҳо, стансияҳои насосӣ ва компрессорӣ, ки тавассути онҳо моеъҳо ва газҳо, аз қабилӣ нафт, газ ва об интиқол дода мешаванд.

- Магистралҳо — ин шабакаҳои калидӣ, ба монанди шоҳроҳҳо, хатҳои роҳи оҳан ва кубурҳои асосӣ мебошанд, ки барои пайваст кардани минтақаҳои гуногун хизмат меkunанд. Онҳо интиқоли асосии нақлиётро дар масофаҳои дур таъмин намуда, нақши муҳимро дар пайвастани минтақаҳо ва дастгирии ҷараёнҳои логистикӣ меboзанд.

Ин намудҳо ба ташкили инфрасохтор ба категорияҳои функционалӣ ва идора кардани намудҳои гуногуни нақлиёт мусоидат меkunанд.

Объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ вазифаҳои гуногуни ҳаракат, таъмир, ҳамоҳангсозӣ ва нигоҳдории нақлиётро иҷро меkunанд ва онҳоро ба якҷанд намуд тақсим кардан мумкин аст:

1. Роҳҳои нақлиётӣ – он роҳҳо ва пайроҳаҳои мебошанд, ки дар онҳо нақлиёт ҳаракат мекунад; роҳҳои автомобилгард ва роҳҳои оҳан, инчунин хатҳои трамвай. Онҳо қобилияти интиқоли нақлиётро аз як нукта ба нуктаи дигар таъмин меkunанд.

2. Объектҳои технологӣ – биноҳо ва иншоотҳо, ки фаъолияти роҳҳои нақлиётро таъмин меkunанд. Инҳо устохонаҳои таъмири роҳи объектҳо, станцияҳои таъминкунондаи энергия мебошанд. Онҳо тавассути дар ҳолати хуб нигоҳ доштани роҳҳо ба муътадил пеш рафтани трафик кӯмак меkunанд.

3. Воситаҳои идоракунии ҳаракат – системаҳо ва марказҳои, ки ҳаракати нақлиётро ҳамоҳанг ва назорат меkunанд. Инҳо метавонанд марказҳои идоракунии, системаҳои навигатсионӣ ва таҷҳизоти иртиботиро дар бар гиранд, ки ба пайгирӣ, роҳнамоӣ ва идоракунии ҳаракат, баланд бардоштани сатҳи бехатарӣ ва самаранокӣ дар роҳҳо, роҳҳо ва ҳаво кӯмак мерасонанд.

4. Биноҳо ва иншоот барои хизматрасонӣ ба иштирокчиёни ҳаракати нақлиёт – терминалҳои мусофирбарӣ ва боркаш, аз қабилӣ вокзалҳо, фурудгоҳҳо, бандарҳои дарёӣ ва комплексҳои логистикӣ. Ин иншоот барои фароҳам овардани роҳати мусофирон ва осон кардани ҳамаи нақли бор тавассути фароҳам овардани қойҳои интизорӣ, интиқол ва нигоҳдорӣ хизмат меkunанд.

Таснифи функционалии инфрасохтори нақлиёт барои фаҳмидани нақши объектҳои гуногун дар эҷод ва нигоҳдории робитаҳои нақлиётӣ байни минтақаҳо кӯмак мекунад. Инфрасохтори нақлиёт калиди рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки одамон ва молҳо озодона ҳаракат кунанд ва ин дар навбати худ иқтисодно мустаҳкам намуда сифати зиндагиро беҳтар намояд.

Мавҷудияти шабакаи мукаммали нақлиётӣ дар минтақа мардум ва соҳибкоронро бо роҳи осон кардани дастрасӣ ба бозорҳо, қувваи қарб ва захираҳо қалб мекунад. Ин маънои онро дорад, ки барои ширкатҳо минтақае, ки

дорои системаи нақлиётии қулай аст, барои кушодани истеҳсолот ё тичорат ҷолибтар мегардад. Илова бар ин, чунин инфрасохтор барои пайваст кардани минтақаҳо, шаҳрҳо ва кишварҳои гуногун, беҳтар кардани алоқа ва осон кардани робитаҳои иҷтимоӣ ва тичоратӣ кӯмак мекунад [10].

Ба гуфтаи И. Ю. Барышева инфрасохтор вазифаҳои муҳимро иҷро карда, ба тамоми иштирокчиёни иқтисодӣ хизмат мерасонад ва дар рушди минтақа саҳм мегузорад. Вазифаҳои асосии инфрасохтори нақлиётӣ дар иқтисоди минтақа аз инҳо иборатанд:

1. Функцияи тақсимот – инфрасохтори нақлиётӣ ба тақсимои захираҳо (моддӣ, молиявӣ, инсонӣ) дар байни корхонаҳо ва ташкилотҳои минтақа мусоидат намуда, дастрасии онҳоро барои ҳамаи иштирокчиёни иқтисодиёт таъмин менамояд.

2. Функцияи коммуникатсионӣ – мубодилаи иттилоотро таъмин намуда, мубодилаи мол, хизматрасонӣ ва арзишҳоро дастгирӣ намуда, ба муоширати самарабахши иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ мусоидат менамояд.

3. Функцияи танзимкунанда – вазифаест, ки ба нигоҳ доштани мувозинат байни талабот ва пешниҳод дар бозорҳои минтақаҳо равона шудааст. Он субот ва мувозинати иқтисодиро дар сатҳи минтақа таъмин намуда, кӯмак мекунад, ки рушди иқтисодӣ устувор ва самаранок боқӣ монад [51].

Дар шароити рушди ҷомеа, талабот ба инфрасохтори нақлиётӣ мунтазам афзоиш меёбад, ки ин боиси тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ дар сохтори маҷмаи инфрасохтори нақлиёт мегардад. Ин раванд на танҳо хусусиятҳои инфрасохтори нақлиётро таъриф мекунад, балки инчунин сохторҳои онро низ ба ҳолати нав ворид мекунад.

Инчунин, муҳим аст, ки таъсири вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ муайян карда шавад. Масалан, афзоиши истеҳсолот ва талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои нақлиётӣ метавонад боиси беҳтар шудани инфрасохтор гардад. Ин метавонад ба рушди дигар соҳаҳо низ таъсир расонад. Инфрасохтори нақлиётӣ метавонад муваффақиятҳои соҳаҳои гуногун, ба

монанди савдо, саноат ва хидматрасониرو таъмин намуда, рушди устувори иқтисодиётро дастгирӣ кунад.

Таҳлили мутақобилаи ин ду омил барои фаҳмидани чараёнҳои рушди иқтисодӣ ва муайян кардани стратегияҳои самараноки рушд муҳим аст.

Ҳамин тариқ, инфрасохтори нақлиётӣ барои рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонии иқтисодиёти кишвар нақши муҳим мебозад ва ба идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ диққати ҷиддӣ бояд дода шавад.

Моҳияти инфрасохтори нақлиётӣ дар он ифода меёбад, ки он маҷмӯи шароити моддӣ, техникӣ ва ташкилиро дар бар мегирад, ки барои ҳамлу нақли зуд ва бемонеа шароит фароҳам меорад. Инфрасохтори нақлиётӣ аз унсурҳои калидӣ иборат аст, ки сохтори асосии онро ташкил медиҳанд.

Таҳқиқи ин унсурҳо имкон медиҳад, ки фаҳмиши пурра ва амиқ дар бораи хусусиятҳо ва коркарди инфрасохтори нақлиётӣ ҳосил шавад. Ин равиш барои таҳлили ҳамаҷонибаи механизмҳои идоракунии ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ заминаи устувор фароҳам меорад. Ин тадқиқотҳо на танҳо ба беҳтар намудани инфрасохтори нақлиётӣ кумак мекунанд, балки ба муносибгардонӣ ва самаранокии фаъолияти иқтисодӣ низ мусоидат менамоянд.

Инфрасохтори нақлиётӣ нақши калидӣ дар пайвастании ҳамаи соҳаҳо ва минтақаҳо ба як системаи ягона мебозад. Он шакли физикии молҳоро, ки интиқол меёбанд, тағйир намедихад ва арзиши нави истеъмолӣ эҷод намекунад, вале арзиши онҳоро тавассути хароҷоти нақлиётӣ зиёд мекунад. Ин шароити заруриро барои истеҳсол ва татбиқи маҳсулот таъмин менамояд. Аммо нақши нақлиёт танҳо бо интиқоли бор ва мусофирон маҳдуд намешавад. Он ба тамоми марҳилаҳои такрористеҳсолкунӣ, аз ҷумла истеҳсолот, истеъмор, нигоҳдорӣ ва тақсими захираҳо таъсир мерасонад. Инфрасохтори нақлиётӣ ҳаракати молҳоро аз истеҳсолот ба истеъмор дастгирӣ намуда, истеҳсолоти молиро ба анҷом мерасонад.

Бо ин васила, давраи пурраи иқтисодӣ бо системаи «пул-мол-пул» таъмин мегардад. Ин система пояи тамоми иқтисодиёт маҳсуб мешавад, ки нақлиёт ва

идоракунии он унсури муҳим барои рушди устувори ҷомеа ва иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Дар рафти таҳлили инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун объекти рушд ва идоракунии, муҳим аст, ки як қатор хусусиятҳои онро ба назар гирем. Якум, инфрасохтори нақлиётӣ ба хусусият ва суръати рушди иҷтимоию иқтисодии ҳудудҳо таъсири назаррас мерасонад. Дар аввали ХХІ, айёни гардид, ки рақобатпазирии иқтисодиёти ҳар як минтақа, ҷалби он ба хоҷагии ҷаҳонӣ ва самаранокии ҳамлу нақл асосан вобаста ба захираҳои истеҳсолии он ва дастрасии нақлиётӣ мебошад. Инфрасохтори нақлиётии хуб рушдёфта, на танҳо зудҳаракатии захираҳои моддӣ ва меҳнатиро таъмин мекунад, балки инчунин имконияти тиҷоратро бемонеа фароҳам оварда, ҳудудҳоро барои маблағгузорӣ, зист ва кор ҷолиб месозад. Амалигардонии лоиҳаҳои инфрасохтори нақлиётӣ метавонад ҳавасмандии азхудкуниро ба вучуд орад, ҷаззобияти ҳудудҳои назди шохроҳҳоро афзоиш диҳад, арзиши бозори заминҳои назди роҳҳои наві ва дигар захираҳои табииро баланд бардорад. Ин равандҳо дар маҷмӯъ ба рушди устувори иқтисодиёти минтақаҳо ва баланд бардоштани сифати зиндагии сокинон мусоидат мекунанд.

Дуюм, инфрасохтори нақлиётӣ сармоягузориҳои калонро талаб мекунад, хусусан вақте ки сухан дар бораи сохтмони роҳҳо ва роҳҳои оҳан меравад. Гузоштани ҳатто як километри ин гуна роҳ хароҷоти калон аст, ки дар шароити душвор, масалан, дар минтақаҳои душвор ё иқлими саҳт метавонад боз ҳам зиёд шавад. Аз сабаби он, ки инфрасохтори нақлиёт на фоидаи мустақими тиҷоратӣ, пеш аз ҳама нафъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ меорад, маблағгузориҳои онро одатан давлат ба ӯҳда мегирад. Сармоягузориҳои хусусӣ ва шарикӣ ҳукумат ва тиҷорат барои суръат ё такмил додани лоиҳаҳои алоҳида истифода мешаванд, аммо на барои дастгирии тамоми шабакаи нақлиёт. Терминалҳо бошанд бо маблағҳои давлат ва ҷалби қувваи соҳибкорон – ширкатҳои нақлиётӣ ё операторони терминалҳо бунёд карда мешаванд.

Сеюм, инфрасохтори нақлиёт барои тарҳрезӣ, сохтан, навосӣ ва истифода вақти зиёдро талаб мекунад. Чунин лоиҳаҳо солҳо ва баъзан даҳсолаҳоро талаб мекунанд, зеро банақшагирии ва татбиқи онҳо марҳилаҳои зиёдеро дар бар

мегирад. Аксар вақт ҳатто корҳои тайёри, монанди интихоби лоиҳа, таҳлил, тасдиқи он, инчунин ҳалли масъалаҳои харидан ё ҷудо кардани замин назар ба сохтмони худӣ роҳи оҳан бештар кашол ёфта метавонанд. Илова бар ин, маблағгузориҳои чунин лоиҳаҳо метавонад ноустувор бошад, ки боиси таъхир ё ҳатто муваққатан боздоштани иҷрои он мегардад. Аз ин рӯ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ барои давраи дарозмуддат бо назардошти талаботи оянда ва ҳадафҳои стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ба нақша гирифта шудааст.

Чорум, ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ҳамеша манфиатҳои тарафҳои гуногун: давлат, ҷомеа ва бахши хусусро ба инобат гирифтани зарур аст. Дар ин ҷо, яке аз душвориҳои асосӣ масъалаи маблағгузорӣ мебошад. Маблағҳои буҷетӣ маҳдуданд, аз ин рӯ бояд интихоб намуд, ки кадом лоиҳаҳо аввал маблағгузорӣ кардан лозим аст. Аксар вақт бартарият ба барномаҳои иҷтимоӣ дода мешавад, ки натиҷаҳои зуд ба даст меоранд ва ба зиндагии мардум таъсири мусбӣ мерасонанд (масалан, афзоиши нафақа ё маоши кормандони бахши давлатӣ). Лоиҳаҳои инфрасохторӣ, гарчанде ки барои рушди дарозмуддат муҳиманд, барои ба даст овардани натиҷаҳои назаррас муддати тӯлонӣ лозиманд ва метавонанд маблағгузориҳои камтар гиранд ё ба ин далел таъхир шаванд. Чанбаи дигари муҳим, ин зарурати интихоби кадом минтақаҳо ва маҳалҳо ба роҳҳои нав ва гирифтани фоидаи иҷтимоию иқтисодии вобаста аст, ки метавонад онҳоро дар муқоиса бо дигарон дар мавқеи бартарӣ қарор диҳад. Дар баробари ин, рушди инфрасохтор барои як намуди нақлиёт бартарии рақобатӣ ба вуҷуд меорад, бинобар ин, чунин қарорҳо асосноккунии дақиқро талаб мекунанд. Ва ниҳоят, рушди инфрасохтори нақлиётӣ маҷмӯи пайомади манфӣ низ дорад – фарогирии заминҳо, олудасозии муҳити атрофи роҳҳо ва ғайра. Ин хусусиятҳо боиси ҷустуҷӯ ва таҳия кардани механизму абзорҳои мувофиқи идоракунии инфрасохтори нақлиётро мегарданд [88].

Аз ин рӯ, пеш аз ҳама, ба таркиби инфрасохтори нақлиётӣ ва унсурҳои он ҳамчун объекти идоракунии равшанӣ меандозем. Барои самаранок идора кардани инфрасохтори нақлиёт, бояд аввал сохтор ва ҷузъҳои асосии онро мавриди омӯзиш қарор дод. Инфрасохтори нақлиётӣ нақши калидӣ дар иқтисоди бозорӣ

мебозад ва рушди он бояд бо назардошти омилҳои гуногун ба роҳ монда шавад. Ба ин омилҳо, аз ҷумла, хусусиятҳои табиӣ минтақа, шароити ҷуғрофӣ, хусусиятҳои иқтисодии маҳаллӣ ва пайвастагиҳои мавҷуда байни корхонаҳо ва бозорҳо дохил мешаванд. Инфрасохтори нақлиётӣ тамоми системаи бозори дастгирӣ намуда, фаъолияти самараноки на танҳо соҳаҳои истеҳсолӣ ва саноатӣ, балки бозорҳои ашёи хом, маҳсулоти тайёр ва меҳнатро низ таъмин мекунад. Инфрасохтор барои ҳамроҳангсозии ин унсурҳои иқтисодӣ шароит фароҳам оварда, рушди онҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳоро таъмин менамояд. Бидуни ин бозорҳо муътадил кор карда наметавонанд ва инкишофи онҳо бевосита аз он вобаста аст, ки шабакаи нақлиёт то чӣ андоза инкишоф ёфтааст.

Инфрасохтори нақлиётӣ нақши муҳимро дар пайвастании соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ мебозад. Он истеҳсолот, тақсимот, савдо ва истеъмолро ба як занҷири ягона муттаҳид менамояд. Дар натиҷа, чараёни моддӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ дар иқтисодиёти минтақа босуръат ва самаранок идора мешавад.

Ҳамчун як ҷузъи асосии иқтисодиёт, инфрасохтори нақлиётӣ шароитҳои лозимиро барои рушди муносибатҳои бозорӣ фароҳам меорад. Унсурҳои инфрасохтор ба таври мутақобил пайвастанд, на танҳо дар дохили кишвар, балки бо шарикони хориҷӣ низ, ки ин ба рушди тиҷорати дохилӣ ва байналмилалӣ мусоидат мекунад. Яъне, инфрасохтори нақлиётӣ як системаи мураккабест, ки ҳамроҳангии тамоми ҷанбаҳои иқтисодӣ ва алоқаҳои байни минтақавию байналмилалиро таъмин мекунад.

Ҳамин тариқ, нақлиёт дар тиҷорат нақши калидӣ мебозад, зеро он инфрасохтореро эҷод мекунад, ки тамоми иқтисодиёт бар он такя мекунад. Доштани системаи самараноки нақлиёт ба он таъсир мерасонад, ки молҳо ва хидматҳо ба истеъмолкунандагон то чӣ андоза зуд ва бо кадом арзиш расида метавонанд.

Ин, дар навбати худ, муайян мекунад, ки то чӣ андоза минтақаҳои гуногун ва умуман иқтисодиёти кишвар бомуваффақият инкишоф меёбанд. Инфрасохтори ҳуби нақлиётӣ рушди тиҷоратро дастгирӣ мекунад, шароити

сармоягузори ро бехтар мекунад ва ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Бо мақсади мушаххассозии объекти идоракунии ё унсурҳои системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ бояд онро, аз як тараф, ҳамчун қисми инфрасохтори хоҷагии халқ, аз ҷониби дигар, ҳамчун қисми калони серсоҳа – маҷмааи нақлиётӣ баррасӣ намуд.

Бо назардошти ин муқаррарот, инфрасохтори нақлиёт бояд намудҳои гуногуни алоқаро дар бар гирад, аз ҷумла:

- шабакаи хатсайрҳои нақлиётӣ барои истифодаи ҷамъиятӣ ва хусусӣ, ки тамоми намудҳои нақлиётро фаро мегирад. Ба ин роҳҳо, хатҳои роҳи оҳан, роҳҳои нақлиёти обӣ ва ҳавоӣ дохил мешаванд, ки ҳаракати воситаҳои нақлиётро дастгирӣ мекунанд.

- воситаҳои ҳаракаткунанда барои ҳама намудҳои нақлиёт, аз ҷумла воситаҳои нақлиёти шахсӣ, системаи идоракунии ҳамаи намуди нақлиёт;

- захираҳои меҳнатӣ, ки дар ин соҳаи иқтисод машғуланд;

- объектҳои доимии ҳама намуди нақлиёт – марказҳои логистикӣ ва тақсимоӣ, терминалҳои анбору ҳамлу нақли бор, пойгоҳҳои ба навъҳо ҷудокунӣ ва коркарди бор, нуқтаҳои борфурорию борбарорӣ ва ғайра;

- корхонаҳои нақлиёту роҳ, ки шабакаи нақлиётии намудҳои нақлиётро нигоҳдорӣ ва истифода мекунанд;

- инфрасохтори нақлиётӣ як маҷмӯи гуногуни роҳҳо ва иншооти нақлиётиро дар бар мегирад, ки барои интиқоли молҳо аз таъминкунандагон ба истеъмолкунандагон хизмат мекунанд. Ба инҳо дохил мешаванд: Роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан, ки интиқоли бор ва мусофиронро дар замин таъмин мекунанд. Роҳҳои овезон (танобӣ) ва симӣ, ки барои минтақаҳои кӯҳӣ ё шароити душвори табиӣ истифода мешаванд. Роҳҳои оҳани якрелсӣ ва камбар, ки барои ҳаракат дар шароити махсус истифода мешаванд. Роҳҳои дохилии киштигард ва роҳҳои баҳрӣ, ки интиқоли борро тавассути обанавҳо таъмин мекунанд. Роҳҳои ҳавоӣ, ки интиқоли зудтари молу мусофиронро таъмин мекунанд. Қубурҳо, ки барои интиқоли маҳсулоти моеъ, аз қабилӣ нафт, маҳсулоти нафтӣ ва газ истифода мешаванд. Инчунин дигар инфрасохторҳои нақлиётӣ, ки барои

таъмини ҳамлу нақли бор ва маҳсулот аз ҷойи истеҳсол то истеъмол хизмат мекунанд.

Ҳамаи ин, унсурҳо дар якҷоягӣ системаеро ташкил медиҳанд, ки ҳаракати пайвастаи молу маҳсулот ва рушди иқтисодиётро таъмин мекунад.

Илова бар ин, инфрасохтори нақлиётӣ бояд тамоми системаеро фаро гирад, ки ҳаракати молҳо ва одамонро бо истифода аз намудҳои гуногуни нақлиёт дастгирӣ менамояд. Ба ин на танҳо худӣ мошинҳо (масалан, мошинҳои боркаш, қатораҳо, ҳавопаймоҳо), балки инчунин ҳамаи унсурҳои, ки ба онҳо кӯмак мерасонанд - роҳҳо, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо, бандарҳо ва ғайра дохил мешаванд.

Илова бар ин, инфрасохтор бояд дигар соҳаҳоро дар бар гирад, ки ба ташкили интиқоли мол аз истеҳсолкунанда ба харидор мусоидат мекунанд. Ба ин маҷмааҳои анборҳо, марказҳои логистикӣ ва шабакаҳои тақсимоӣ дохил мешаванд, ки сари вақт расонидани маҳсулотро ба истеъмолкунандагонии ниҳой таъмин мекунанд (расми 1.1).

Расми 1.1 - Унсурҳои асосии инфрасохтори нақлиётӣ (таҳияи муаллиф)

Таҳлили расми 1.2.1 таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ имкон дод, ки инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ аз рӯи якҷанд меъёрҳо гурӯҳбандӣ карда шавад (ҷадвали 1.2.1).

Ҷадвали 1.2.1 - Унсурҳои асосии инфрасохтори нақлиётӣ*

Аломатҳо	Намудҳо
Функционалӣ	-ташкilotи нақлиётӣи бору мусофирбар; -ташкilotи логистикӣ ва нақлиётӣи экспедитсионӣ, терминалҳои нақлиётӣ; -роҳҳо ва иншооти роҳӣ; -корхонаҳои хизматрасонии техникӣ (НХТ, НФС, марказҳои

	техникӣ ва ғайра); -ташкilotи хизматрасонии сариҷӯӣ (корхонаҳои шабгузаронӣ, савдо ва хӯрок).
Соҳавӣ	-инфрасохтори нақлиётӣ; -инфрасохтори роҳ; -инфрасохтори логистикӣ; -инфрасохтори иттилоотӣ; -инфрасохтори ҳуқуқӣ.
Доир ба хизматрасонӣ	-умумибозорӣ бо хусусияти универсалӣ (ба якҷанд бозори минтақа хизмат мерасонад, масалан, нақлиёти шоҳроҳӣ); -ба бозорҳои алоҳидаи минтақа хизмат мерасонад (нақлиёти боркаш).
Аз рӯи аломати фазой	-маҳаллӣ; -минтақавӣ; -миллӣ; -байналмилалӣ.
Аз рӯи аломати моликият	-шакли давлатии моликият; -шакли хусусии моликият; -дар молкияти ташкilotи ҷамъиятӣ қарор дорад; -ба соҳибмулкони хориҷӣ мансуб аст; -моликияти омехта.

Манбаъ: Маводи Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.

Аз нуқтаи назари фазой, инфрасохтори нақлиётӣ корхонаҳо ва ташкilotеро дар бар мегирад, ки системаи ҳамкориҳои байни ширкатҳои нақлиётӣ ва аҳолиро ташкил медиҳанд. Ин система чараёнҳои байниҳамдигарии моддӣ ва молиявиро эҷод намуда, сохторҳои шабакавиро ташкил медиҳад, ки дар онҳо нақши асосиро ширкатҳо ва муассисаҳои нақлиётӣ мебозанд. Масалан, аз кор мондани як ё якҷанд марказҳои асосии шабака метавонад ба вайрон шудани фаъолияти умумии система оварда расонад. Барқарор кардани қори муътадил метавонад аз навсозии васеи қисматҳои зиёди система талаб намояд. Ин хулоса, ки аз ҷониби иқтисодчии рус Г.Б. Клейнер баён шудааст, хусусияти маҷмаавии инфрасохтори нақлиётиро нишон медиҳад ва нақши муҳимашро дар таъмини қори устувори на танҳо системаи нақлиётӣ, балки тамоми иқтисодиёт таъкид мекунад. Инфрасохтор барои таъмини устуворӣ ва самаранокии ҳамаи равандҳои иқтисодӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад.

Инфрасохтори нақлиётӣ ҳар як кишвар як системаи беназирро ташкил медиҳад, ки таркиби дохилии муайян ва алоқамандии байни унсурҳоро дар бар мегирад. Ин система аз унсурҳои гуногун иборат аст, ки якҷоя қор қарда, як механизми воҳидро ташкил медиҳанд. Сохтори инфрасохтор нишон медиҳад, ки чӣ тавр ин унсурҳо бо ҳамдигар ҳамқорӣ мекунанд ва фаъолияти самараноки системаи нақлиётиро таъмин менамоянд [83].

Аз нуқтаи назари нақлиёт, инфрасохтор шабакаи нақлиётиро дар бар мегирад, ки асоси заминаи истеҳсолию техникий системаи нақлиётиро ташкил

медихад. Ин шабака ҳамаи субъектҳои хоҷагидории системаи нақлиётро пайваст намуда, ҳамкории байни соҳаҳои гуногунро дар доираи он таъмин мекунад. Қисми муҳимтарини таркибии инфрасохтори нақлиётӣ марказҳои нақлиётӣ ба ҳисоб мераванд. Марказҳои нақлиётӣ қисми муҳими фаъолияти нақлиёт мебошанд, ки корхонаҳои марбут ба нақлиётро дар як минтақа муттаҳид мекунанд. Онҳо одатан дар як ё якчанд шаҳрҳо ё шаҳракҳои басташуда ҷойгиранд ва шабакаҳои нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ доранд. Дар чунин марказҳо корхонаҳо ҳамкорӣ мекунанд, захирахоро мубодила мекунанд ва хидматҳои ивазшавандаро пешниҳод мекунанд, ки ба ташкили самараноки равандҳои логистика ва нақлиёт, аз ҷумла масъалаҳои нақлиёт ва нигоҳдорӣ мусоидат мекунанд.

Суръат бахшидан ба равандҳои нақлиётӣ ва логистикӣ ба кори самараноки иқтисодиёт мусоидат мекунад. Ин равандҳо вақти расонидани молҳоро дар марҳилаҳои гуногун, аз қабili омодагӣ ба интиқол, нигоҳдорӣ, гузаштан аз гумрук, Ҳамлу нақл, боркунӣ ва борфарорӣ, иваз кардани воситаи нақлиёт, гурӯҳбандӣ ва омодагӣ ба истифода ё фурӯш коҳиш медиҳанд. Вақте ки ҳамаи унсурҳои инфрасохтори нақлиётӣ самаранок ва Ҳамоҳанг кор мекунанд, ҳаракати молҳо дар тамоми занҷир – аз истеҳсолкунанда то истеъмолкунанда – тезтар мешавад. Дар натиҷа, хароҷотҳо кам мешаванд, суръати иҷрои корҳо беҳтар мешавад ва иқтисодиёт дар маҷмӯъ самараноктар мегардад.

Инфрасохтори нақлиёти логистикӣ як системаи мураккаби ташкилию иқтисодӣ мебошад, ки тавассути танзими чараҳои захираҳо ва маҳсулот ба рушди устувори иқтисодиёт мусоидат мекунад. Инфрасохтори нақлиётӣ асоси муҳими фаъолияти самараноки иқтисодиёти кишварро ташкил дода, барои баланд бардоштани самаранокии равандҳои иқтисодӣ шароити зарурӣ фароҳам меорад. Инфрасохтори нақлиётӣ дар таъмини фаъолияти самаранокии соҳаҳои асосии истеҳсолот нақши калидӣ мебозад. Вазифаи он фароҳам овардани шароитҳое мебошад, ки истифодаи самараноки захираҳои иқтисодӣ ва рушди устуворро таъмин кунанд. Ҳатто бо вучуди мавҷудияти тақсимои меҳнат ва ихтисосҳои иқтисодӣ дар минтақаҳои гуногун, ҳар як минтақа бояд бо сатҳи

кофии инфрасохтори нақлиётӣ ва иртибот таъмин карда шавад. Ин аз он сабаб муҳим аст, ки чунин объектҳо на танҳо асоси фаъолияти соҳаи нақлиёт мебошанд, балки омили муҳими рушди истеҳсолот, ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсол кунанда низ ба ҳисоб мераванд. Ба ибораи дигар, инфрасохтори нақлиётӣ пайванддихандаи қисматҳои гуногуни иқтисодиёт мебошад, ки барои ҳамкориҳои самаранок ва рушди иқтисодӣ шароит фароҳам меорад.

Бояд таъкид намуд, ки имрӯз инфрасохтори нақлиётӣ дар байни омилҳои асосии таъсиррасон ба фаъолияти самараноки иқтисодиёт мақоми афзалиятнок пайдо намудааст. Он ба яке аз шартҳои муҳими рушди минбаъда ва пайваستшавии кишвар ба системаи хоҷагии ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми тадбирҳоро оид ба амалигардониҳои минбаъдаи Стратегияи раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва пайвастшавӣ ба инфрасохтори ҷаҳонии нақлиётӣ меандешад. «Аз замони соҳибистиклолӣ дар кишвар барои рушди системаи нақлиёт корҳои зиёде анҷом дода шуданд. Бисёре аз роҳҳои дорои аҳамияти гуногун, аз ҷумла зиёда аз 2100 километр роҳҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, инчунин зиёда аз 1000 километр роҳҳои дохилӣ бо истифода аз манбаъҳои гуногуни маблағгузорӣ бунёд ва таъмир карда шуданд. Дар соли 2018 сохтмони тақрибан 200 километр роҳ ва 45 пул бомуваффақият ба анҷом расид. Дар ҳоли ҳозир дар соҳаи нақлиёт 14 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ бо арзиши умумии 7,5 миллиард сомонӣ амалӣ мешавад, ки ин аз сармоягузори бузург ба рушди иқтисод гувоҳӣ медиҳад» [13]. Бо шарофати рушди роҳҳои байналмилалӣ Тоҷикистон бо Чин, Афғонистон ва Қирғизистон робитаҳои нақлиётӣ барқарор намуда, бо Ҷумҳурии Ўзбекистон иртиботи роҳи оҳан ва 16 гузаргоҳи сарҳадӣ боз кардааст. Ин боиси хуруҷи кишвар аз ин тарҳ, беҳбуди дастрасӣ ба роҳҳои байналмилалии тиҷоратӣ ва мусоидат ба иҷрои яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар – таҳкими равобити иқтисодӣ ва рушди равобит бо кишварҳои ҳамсоя хоҳад шуд. Ин дар ҷадвали 1.2.1 дарҷ гардидааст.

Инфрасохтори нақлиётӣ дар системаи иқтисодӣ аҳамияти асосӣ дорад ва дорои як қатор хусусиятҳо мебошад, ки сохтор ва вазифаҳои онро муайян мекунанд. Ҳамин тариқ, нуқтаҳои асосиро метавон чунин шарҳ дод:

1. Фароҳам овардани шароити умумӣ барои иқтисод ва ҳаёти аҳоли:

Инфрасохтори нақлиётӣ шароити асосиро барои фаъолияти иқтисодӣ дар ҳама сатҳҳо – миллӣ, минтақавӣ ва соҳавӣ – таъмин мекунад. Инчунин, он барои зиндагии ҳаррӯзаи аҳоли шароити заруриро муҳайё месозад. Масалан, роҳҳо, роҳи оҳан ва дигар унсурҳои инфрасохтор интиқоли молу одамон ва пайваستшавии минтақаҳоро таъмин менамоянд.

2. Қисмати раванди истеҳсолот: Инфрасохтори нақлиётӣ арзиши молу маҳсулотро тавассути хароҷоти нақлиёт ва нигоҳдорӣ зиёд мекунад. Он маҳсулоти моддиро мустақиман тавлид намекунад, аммо барои дастрасии он нақши калидӣ мебозад.

3. Алоқамандӣ бо ҳама соҳаҳои иқтисодиёт: Инфрасохтори нақлиётӣ бо тамоми бахшҳои иқтисодиёти миллӣ робитаи мустақим дорад. Он ҳамчун як пайванд байни бахшҳои гуногуни иқтисод амал карда, барои ҳамоҳангсозӣ ва рушди онҳо шароити зарурӣ фароҳам меорад.

4. Ҷойивазкунӣ ҳамчун маҳсулоти асосӣ: Маҳсули асосии инфрасохтори нақлиётӣ ҳуди раванди ҷойивазкунии мол, одамон ва иттилоот мебошад. Ин раванд ба фаъолияти ҳаррӯзаи иқтисод таъсири мусбат мерасонад, аммо маҳсули он барои захиракунӣ муносиб нест.

5. Хизматрасонӣ дар нигоҳдорӣ ва иттилоот: Ғайр аз интиқоли молу маҳсулот, инфрасохтор дар нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилоот низ нақши муҳим мебозад. Ин хусусият онро дар иқтисоди муосир, ки иттилоот аҳамияти асосӣ дорад, боз ҳам муҳимтар месозад.

6. Талаботи сармоягузорию бузург: Барои ташаккул ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ сармоягузориҳои зиёд лозиманд. Чунин объектҳо, масалан, роҳҳо, пулҳо ва бандарҳо, одатан гаронарзишанд ва сохта шудани онҳо аз захираҳои ояндадор вобаста аст.

7. Таъсир ба дигар бахшҳои иқтисодӣ: Самаранокии инфрасохтори нақлиётӣ асосан дар бахшҳои дигар, ба монанди истеҳсолот ва хизматрасонӣ, зоҳир мешавад. Инфрасохтори босифат хароҷотро кам мекунад, равандҳои истеҳсолиро беҳтар менамояд ва ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Инфрасохтори нақлиётӣ асоси пайвастандаи тамоми системаи иқтисодӣ мебошад. Он на танҳо интиқоли молу хизматрасониҳоро таъмин мекунад, балки барои рушди устувор ва пешрафти тамоми бахшҳои иқтисодӣ шароит фароҳам меорад. Самаранокии он ба рушди иқтисод ва беҳбудии зиндагии мардум таъсири бузург мерасонад.

Ғайр аз хусусиятҳои асосии инфрасохтори нақлиётӣ, ки қаблан қайд гардиданд дар адабиёти илмӣ инчунин меъёрҳо ва хусусиятҳои иловагӣ қайд мешаванд, ки ҷанбаҳои дигари ин системаро тавсиф меkunанд. Онҳо чунинанд:

- **Мансубияти ҳудудӣ:** Инфрасохтори нақлиётӣ вобаста ба мавқеи ҷуғрофии худ метавонад ба сатҳи маҳаллӣ, минтақавӣ, миллий ё байналмилалӣ алоқаманд бошад.

- **Ҷанбаи истеъмоли:** Хизматрасониҳои инфрасохтор асосан ба қонеъ намудани талаботи мушаххаси иқтисод ва ҷамъият нигаронида шудаанд.

- **Ҳамдигаривазкунии ҷузъҳои инфрасохтор:** Баъзе унсурҳои инфрасохтор метавонанд якдигарро қисман иваз кунанд, масалан, роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан барои интиқоли як намуди борҳо.

- **Номгӯии ками маҳсулот:** Маҳсулоти инфрасохтор, яъне хизматрасониҳои он, одатан номгӯии маҳдуд доранд ва аксар вақт хусусияти бесуроға (безавқ) доранд, яъне ба шахсони мушаххас пешниҳод намешаванд.

- **Болоравии батадриҷи талабот:** Талабот ба хизматрасониҳои инфрасохторӣ доимо меафзояд, ки аксар вақт ба хусусиятҳои мавсимӣ вобаста аст, масалан, талаботи зиёд дар давраи авҷи қорҳо ё мавсимҳои муайян.

- **Хусусияти талаботи бахшҳои гуногун:** Талаботи истеҳсолоти моддӣ (саноат, кишоварзӣ) ва бахшҳои ғайриистеҳсолӣ (хизматрасонӣ, фарҳанг) ба хизматрасониҳои инфрасохторӣ метавонад гуногун бошад, аз ҷумла дар самти зарурӣ ва ҳаҷм. Ин меъёрҳо хусусиятҳои иловагии инфрасохтори нақлиётиро

равшан намуда, онро ҳамчун як системаи муҳим ва гуногунҷабҳа барои дастгирии фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нишон медиҳанд [68].

Хусусиятҳои зикргардидаи системаи нақлиёти мамлакат як қатор масъалаҳои ташкили ҳудудии онро ба миён мегузоранд. Дар ҳалли онҳо омӯзиши ташкили ҳудудии системаҳои нақлиётӣ, хусусият ва қонуниятҳои таҷаҷҷул ва рушди сохторҳои ҳудудии нақлиётӣ, системаҳои муносибати нақлиётӣ-минтақавӣ дар ҳамкории онҳо бо дигар системаҳои ҳудудии иҷтимоӣ иқтисодӣ бояд нақши муҳим бозанд.

Инфрасохтори нақлиётӣ яке аз омилҳои муҳим барои рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун як унсур асосии таъминкунандаи пайвастишавӣ ва дастрасӣ дар иқтисод, шароити мусоидро барои пешбурди корхонаҳои истеҳсолӣ ва ҷамъияти муҳайё мекунад. Нақши он дар рушд ба он вобаста аст, ки бе шабакаи самаранок ва хуб инкишофёфтаи нақлиёт, ташкил ва пешбурди босамари истеҳсолот ва фаъолияти иҷтимоӣ ғайриимкон мебошад. Инфрасохтори нақлиётӣ на танҳо ба ҷалби сармоягузориҳо мусоидат мекунад, балки самаранокии равандҳои истеҳсолиро низ афзоиш медиҳад. Ҳамзамон, он ба сатҳи зиндагии аҳоли бевосита таъсир расонида, мавҷудияти маҳсулот, шароити мусоид ва ҷойҳои кори таъмин менамояд. Аз ин рӯ, инфрасохтори нақлиётӣ на танҳо василаи логистикӣ, балки заминаи рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа низ мебошад.

Инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити рушди мураккаб ва тағйирёбандаи иқтисодӣ аҳамияти калидӣ касб мекунад. Таҳлили вазъи кунунии он нишон медиҳад, ки сатҳи рушд ва ҷойгиркунии инфрасохтори нақлиётӣ барои қонъ кардани талаботи ҳозираи иқтисоди миллӣ ва дурнамои рушд кофӣ нест. Дар ҳоле ки нақлиёт на танҳо бахши муҳимии иқтисодӣ, балки ҷузъи муҳими механизми бозорӣ мебошад, самаранокии он ба фаъолияти тамоми соҳаҳо ва минтақаҳои кишвар таъсири амиқ мерасонад.

Барои ноил шудан ба пешрафти иқтисодӣ ва рушди устувор, муҳим аст, ки на танҳо ҷанбаҳои амалӣ, балки назариявӣ ва методологии инфрасохтори нақлиётӣ низ омӯхта шаванд. Ин таҳлил имкон медиҳад, ки фаҳмиши амиқтар

дар бораи нақши инфрасохтор дар дастгирии иқтисодиёт ва шароити зарурӣ барои пешрафти он ба вуҷуд ояд. Дар шароите, ки иқтисодиёт бо тағйироти сохторӣ, навсозӣ ва мураккабшавии равобита байни бахшҳо ва минтақаҳои гуногун дучор аст, инфрасохтори нақлиётӣ бояд бо эҳтиёҷоти ҳамаи бахшҳои асосии саноат мутобиқ карда шавад. Он бояд на танҳо ҳаракати молҳо, хизматрасонӣ ва иттилоотро босамар таъмин кунад, балки захираҳои моддӣ ва меҳнатиро низ ба таври муносиб истифода барад, то ин, ки самаранокии умумии иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии кишварро таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, нақлиёт ҷузъи муҳим ва ивазнашавандаи механизми бозорӣ буда, бо таъсиррасонии мустақим ба тамоми иқтисодиёт, ҳамчун як унсури асосии рушди устувор баромад мекунад.

Дар айни замон, инфрасохтори нақлиётӣ дар кишвар бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ мебошад, ки хусусияти асосии онро дар солҳои охир бухронӣ мегардонанд. Ин мушкилот аз сохтори ғайриратсионалии маҷмааи нақлиётӣ сарчашма мегиранд, ки сабаби асосии нобаробарӣ дар ҷойгиршавӣ ва рушди объектҳои нақлиётӣ мебошанд. Фарсудашавии ҷисмонӣ ва маънавии заминаи моддӣ-техникӣ яке аз омилҳои калидӣ мебошад, ки самаранокии инфрасохтори нақлиётиро коҳиш медиҳад. Бе барқарорсозӣ ва навсозии саривақтии иншооти нақлиётӣ, қобилияти онҳо барои қонеъ кардани талаботи иқтисодиёти муосир заиф мешавад. Илова бар ин, номутаносибии ҷойгиршавӣ ва рушди инфрасохтор боиси он мегардад, ки манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии нақлиёт ба таври баробар тақсим намешаванд. Ин ҳолат махсусан дар минтақаҳои дурдаст, ки аз иншооти нақлиётӣ ба таври кофӣ баҳра намебаранд, бештар эҳсос мешавад. Дар баробари ин, норасоии механизми самаранокии бозории фаъолияти нақлиётӣ ва идоракунӣ низ ба ин вазъият таъсири манфӣ мерасонад. Инкишофи сусти усулҳои нави идоракунӣ ва татбиқи принципҳои бозорӣ монеаи рушди инфрасохтори нақлиётӣ шуда, эҳтиёҷоти иқтисодиёт ва аҳолиро пурра қонеъ карда наметавонад. Ҳамин тариқ, бухрони инфрасохтори нақлиётӣ аз омилҳои сохторӣ, техникӣ ва бозорӣ сарчашма мегирад, ки барои бартараф кардани онҳо ба ислоҳот ва сармоягузориҳои назаррас талабот ҳаст.

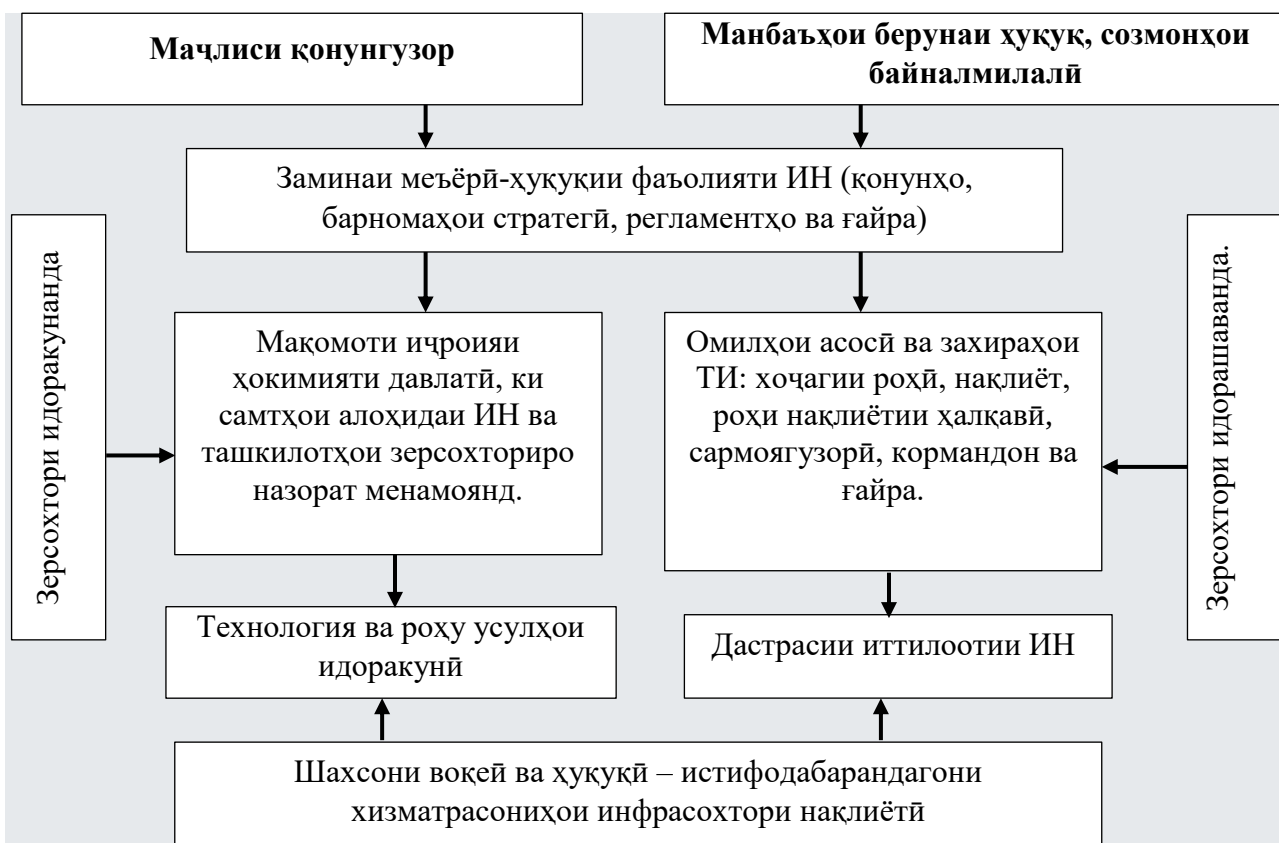
Барои бартараф сохтани ин мушкилотҳо лозим аст, ки шароити рушди ҳамвор ва оқилонаи шугли нақлиётӣ эҷод карда шавад. Ин шомили бартараф кардани диспропорсияҳо ва номувофиқатӣ байни инфрасохтор ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ мебошад, то онҳо битавонанд ҳамзамон рушд кунанд ва якдигарро дастгирӣ намоянд.

Барои ин, муҳим аст, ки идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ, ки барои муҳлатҳои миёна ва дарозмуддат барномарезӣ мешавад, роҳандозӣ шавад, то, ки устувории он таъмин гардад ва рушд бо талаботи иқтисодиёт ва рушди кишвар мувофиқат кунад.

Барои татбиқи стратегияи самараноки рушди инфрасохтори нақлиётӣ зарур аст, ки тамоми чораҳо ба ҳадафи асосӣ равона шаванд – қонеъ гардондани талаботи истеъмолкунандагон ба хизматрасониҳои нақлиётӣ ба таври пурра, саривақтӣ, мунтазам ва бо сифати баланд. Ин талабот, ки бо рушди иқтисодӣ босуръат меафзояд, бояд бо хароҷоти камтарин ва бо истифодаи самараноки захираҳо амалӣ гардад.

Рушди инфрасохтори нақлиётӣ набояд танҳо ба қонеъ кардани талаботи кунунии бозор маҳдуд шавад, балки инчунин бояд ба ташаккули имкониятҳои нав барои иқтисоди миллӣ ва бахшҳои он равона гардад. Ин маънои онро дорад, ки афзалият ба тарҳҳои дорои таъсири стратегӣ дода шавад, ки на танҳо дар давраи кӯтоҳмуддат манфиат меоранд, балки дар давраи дарозмуддат низ асоси устувори рушдро таъмин мекунанд.

Аз ин рӯ, ташкили стратегияи мутобиқ ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, ки афзалиятҳои иқтисодиро дар бар мегирад, барои дастгирии иқтисодиёти миллӣ, самаранокии бахшҳои алоҳида ва беҳбудии умумии иҷтимоиву иқтисодӣ нақши калидӣ мебозад. Ин стратегия бояд на танҳо ба талаботи кунунии иқтисодиёт ҷавобгӯ бошад, балки рушди муназзам ва мутобиқати онро бо эҳтиёҷоти оянда таъмин намояд. Фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун системаи мураккаб муносибати системаиро ба идоракунии он талаб мекунад (расми 1.2.2).

Расми 1.2.2 – Системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун унсuri инфрасохтори умумии кишвар (таҳияи муаллиф)

Бо назардошти ин (расми 1.2.2) фаъолияти системаи идоракунии инфрасохтори нақлиёт ҳамчун қузъи инфрасохтори умумии системаи иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳадафҳои зерин равона карда шудааст:

1. Таъсиси таъсири синергетикӣ ва мултипликативӣ дар идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ маънои онро дорад, ки раванди самараноки идоракунӣ бояд на танҳо интиқоли мусофирон ва борҳоро бо сифати баланд таъмин намояд, балки дар иқтисодиёт таъсири занҷираии мусбат эҷод кунад. Ин таҳаввулот ба мувозинати иқтисодии минтақаҳо ва кишварҳои ҳамсоя таъсири мусбат расонида, ба ҳамкории байналмилалӣ мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ, ин равиш на танҳо мушкилоти инфрасохториро ҳал мекунад, балки ҳамчун катализатори рушди васеи иқтисодӣ хизмат мерасонад.

2. Қонунгардондани талабот дар соҳаи хизматрасонии нақлиёт — система бояд талаботи соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва сохторҳои анъанавии хизматрасониеро, ки инфраструктураи нақлиёт пешниҳод мекунанд, зуд ва пурра

консӯ гардонад. Ин шароити фаъолияти иқтисодиёт ва қаноатмандии ҷамъиятро таъмин мекунад.

3. Баланд бардоштани ҳолибияти кишварҳо ва минтақаҳо - инфрасохтори баландсифати нақлиётӣ кишвар ва минтақаҳои онро барои фаъолияти иқтисодӣ, мубодилаи фарҳангӣ ва сайёҳӣ ҳолибтар намуда, ба рушди онҳо мусоидат мекунад.

4. Баланд бардоштани рақобатпазирии мол ва хизматрасонӣ - истифодаи самараноки меҳнати нақлиётӣ ба кам шудани хароҷоти нақлиёт ва баланд шудани арзиши иловагии маҳсулот мусоидат мекунад, ки рақобатпазирии маҳсулотро таъмин менамояд.

Ин ҳадафҳо тақозо доранд, ки инфрасохтори нақлиёт на танҳо дар ҳамлу нақли бор ва мусофирон, балки дар таъсиси ҷойҳои корӣ, рушди минтақаҳо ва беҳбуди сифати зиндагӣ нақши муҳим мебозад. Дар маҷмӯъ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун қисми таркибии стратегияи умумии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ба беҳтар кардани сифати зиндагии аҳоли ва мусоидат ба болоравии нишондиҳандаҳои иқтисодии ҷумҳурий ва минтақаҳои он нигаронида шудааст.

Дар шароити кунунӣ, ки системаи инфрасохтори нақлиётӣ мураккаб аст, идоракунии стратегӣ барои рушди он аҳамияти калидӣ касб мекунад. Инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун заминаи рушди устувори иқтисодиёт ва ҷобачогузори самараноки қувваҳои истеҳсолӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Дар ин замина, тарҳрезӣ ва иҷрои стратегияи дуруст барои рушди инфрасохтор ҳамчун қисми асосии Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ муҳим аст. Ин равиш на танҳо рушди инфрасохтори нақлиётиро таъмин мекунад, балки ҳамгироии он бо дигар унсурҳои маҷмӯи инфрасохториро низ дар бар мегирад. Дар натиҷа, шароитҳои мусоид барои пешрафти иқтисодӣ, густариши имкониятҳои истеҳсолӣ ва ташкили робитаи муназзам байни минтақаҳо фароҳам мешаванд. Рушди инфрасохтор дар маҷмӯъ ба баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллий ва беҳбуди сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат хоҳад кард.

Меъёри асосии аз системаи хочагидорӣ махсус фарқгузорӣ кардани инфрасохтор ғоидаи пурсамари он – хизматрасонӣ мебошад [31]. Барои беҳтар фаҳмидани инфрасохтор, мо метавонем онро ҳамчун маҷмӯи ғаъолиятҳо ва объектҳои тасаввур кунем, ки ғаъолияти устувори иқтисодӣ ва шароити бароҳати зиндагии шахрвандонро таъмин мекунанд. Барои самаранок истифода бурдани он шароит муҳайё кардан зарур аст, ки барои вуҷат додани инкишоф ва ҷойгиркунии он дар мамлакатҳои, ки дар байни инфрасохтор ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ номуносибӣ мавҷуд аст. Ин таҳияи стратегияи миёнамӯҳлат ва дарозмуддатро талаб мекунад, то, ки инфрасохтор рушди иқтисодӣ ва рушди минтақаро устуворона дастгирӣ кунад. Татбиқи стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ бо ҳадафи қонеъ гардондани талаботи афзояндаи истеъмолкунандагон ба хизматрасониҳои нақлиётӣ бо хароҷоти ҳадди аққал ва сифати баланд, ташаккули босуръати инфрасохторро дар тамоми иқтисодӣ ва бахшҳои алоҳидаи он талаб мекунад. Ин раванд ба банақшагирии стратегӣ таъяс мекунад, ки он ҳамчун ҷараёни танзим ва амалисозии тадбирҳо барои расидан ба ҳадафҳои дарозмуддат дар доираи муайян ғазо ва вақт муайян карда мешавад.

Банақшагирии стратегӣ на танҳо интиҳоби қарорҳои асосиро барои рушди самараноки кишвар ва минтақаҳои он дар бар мегирад, балки бо назардошти маҷмӯи омилҳои иҷтимоӣ, иҷтимоӣ-техникӣ, экологӣ ва ташкилӣ роҳҳои барои расидан ба ин ҳадафҳо муайян мекунад. Ҳамин тариқ, он ба ташкили равандҳои мусоидат мекунад, ки рушди ҳамоҳангшудаи иқтисодӣ ва инфрасохтори нақлиётро таъмин менамоянд. Дар асоси ин омилҳо стратегия ва механизмҳои татбиқи онҳо таҳия карда мешаванд, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии системаи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва мутобиқшавии он ба тағйироти муҳити беруна мусоидат мекунанд.

Инфрасохтори нақлиёт дар иқтисодӣ нақши муҳим мебозад, зеро он барои ғаъолият ва рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва истифодаи самараноки захираҳо шароит фароҳам меорад. Вай на фақат равандҳои иқтисодиро дастгирӣ мекунад, балки ғаъолияти ҳамоҳангсозиро дар дараҷаи тараққӣ, инчунин дар байни дараҷаҳои гуногуни иқтисодӣ — мамлакатҳо, вилоятҳо ва дар соҳаҳои корхонаҳо

ба амал мебарорад. Давлат, дар навбати худ, барои ташкили сохторҳое, ки системаи ягона ва устувори идоракунии инфрасохторро таъмин мекунад, масъул аст. Ин чанбаҳоеро ба монанди стандартизатсия, гардиши хуччатҳо, иҷозатномадихӣ, талаботҳои амниятӣ ва иқтисодӣ, ки барои таъсир ва рушди беҳатари тамоми системаи иҷтимоию иқтисодӣ муҳиманд, дар бар мегирад [110].

Қайд кардан зарур аст, ки бояд мутобиқати инфрасохтори нақлиётӣ ба сатҳи рушди иқтисодии минтақа ё кишвар ба эътибор гирифта шавад. Агар инфрасохтори нақлиётӣ «пештозӣ» кунад, ин, чун қоида, рушди иқтисодиро тақон медиҳад. Агар «пештозӣ» аз меъёр зиёд бошад, он гоҳ мумкин аст қисме аз иқтидорҳои инфрасохторӣ аз истифода берун монад, ки дар натиҷа муҳлати судоварии маблағгузорӣ ба инфрасохтор зиёд шавад. Ақибмонии инфрасохтори нақлиётӣ (ҳам инфрасохтор дар маҷмӯъ) рушди иқтисодро суст гардонида, боиси коҳишёбии самаранокии истеҳсолот ва баъдан таназзули мутлақи он мегардад. Минтақаҳо бо така ба стратегияи умумидавллатии рушди инфрасохтори нақлиётӣ барномаҳои дахлдорро таҳия мекунад, ки номгӯи объектҳои асосии ҳудудии инфрасохтори нақлиётиро дар бар мегиранд. Ин объектҳо ба дурнамои дарозмуҳлат (15-20 сол) ва миёнамуҳлат (5-10 сол) барои сохтмон, муосиркунонӣ, таъмири асосӣ ва ҷорӣ, ниғадорӣ тавсия мегарданд.

Бо дарназардошти рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва имконияте, ки он барои тараққиёти иқтисодиёти мамлакат фароҳам меорад, таҳлили қиёсии вазъияти байниминтақавиро бо така ба маълумоти дахлдори кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ба таври доимӣ гузаронидан зарур аст. Ҳаракат ба сӯи муосиркунонӣ тақмили ташкили фазогии иқтисодиёт, ҷамъият ва дигаргунсозии пурсамари системаи идоракунии онҳоро дар назар дорад. Он бояд бо тақмили муносиботи байниминтақавӣ, бо баланд бардоштани нақши созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва тақвияти назорати онҳо аз ҷараёни иҷроӣ қарорҳои стратегӣ тавҷам бошад.

Таҳқиқи механизмҳои ташкилию иқтисодии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ нишон медиҳад, ки идоракунӣ як раванDEST, ки ҳамаи марҳилаҳои муҳимро барои расидан ба ҳадафҳои муайяншуда дар бар мегирад. Ин марҳилаҳо

иборатанд аз пешбинӣ, банақшагирӣ, ташкил, ҳавасмандсозӣ, ҳамоҳангсозӣ ва назорат, ки ҳамгирии онҳо барои ноил шудан ба натиҷаҳои пешбинишуда зарур аст. Идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар асоси таҳлил ва беҳтарсозии равандҳои муҳим, ки дар биноҳо ва объектҳои инфрасохторӣ сурат мегиранд, ташкил карда мешавад. Ин раванд бо назардошти манфиатҳои соҳибмӯлкдорон ва истифодабарандагон равона шудааст ва ҳадафи асосии он таҳияи қарорҳои стратегие мебошад, ки хароҷоти дар оянда пешбинишударо коҳиш медиҳанд. Ҳамин тариқ, идоракунӣ воситаи муҳиме барои муносибгардонии равандҳо ва мусоидат ба рушди устувори инфрасохтори нақлиётӣ мегардад.

Идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ асосан се ҷанбаи муҳимро дар бар мегирад, ки ҳар кадоме аз онҳо дар таъмини самаранокии равандҳои идоракунӣ ва истифодаи инфрасохтор нақши калидӣ мебозад:

1. Баҳисобгирӣ ва баррасии ҳамаҷониба. Ин ҷанба аз таҳлили ҳамаҷонибаи тамоми захираҳои моддӣ иборат аст. Дар ин раванд иттилоот ҳамчун захираи ягона дар тамоми шӯъбаҳо ба назар гирифта мешавад. Ҳадафи асосӣ муттаҳидсозии иттилоот барои беҳтар фаҳмидани вазъи мавҷуда ва қабули қарорҳои стратегӣ мебошад.

2. Муносибатҳои ҳамкорӣ. Робитаи самараноки мутақобила миёни соҳибмӯлк (соҳибони инфрасохтор) ва корбарон (истифодабарандагон) муҳим аст. Ин равобит кафолат медиҳад, ки манфиатҳои ҳар ду ҷониб таъмин шуда, захираҳо ва инфрасохтор самаранок истифода бурда мешаванд.

3. Шаффофият ва дақиқӣ. Ин ҷанбаи идоракунӣ ба дақиқӣ ва шаффофияти ҳамаи равандҳо дахл дорад. Он таъмини иттилооти тоза ва кушодро талаб мекунад, то ки тамоми маълумот дар бораи захираҳои моддӣ ва истифодаи онҳо дастрас бошад. Ин имкон медиҳад, ки идоракунии инфрасохтор дар ҳама марҳилаҳо самаранок ва муташаккил сурат гирад.

Ҳамин тариқ, ин се ҷанба ҳамгирии равандҳо, самаранокии истифодаи захираҳо ва робитаҳои мутақобилаи байни тарафҳоро таъмин намуда, ки ба рушди устувори инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат мекунад.

Идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ аз ташкил ва ҳамоҳангсозии равандҳо иборат аст, ки истифодаи самараноки объектҳо ва воситаҳои нақлиётиро таъмин мекунад. Ин раванд интихоби усулҳои мувофиқи идоракунии ва қоидаҳои истифода ро дар бар мегирад, то системаи нақлиёт беҳтар кор кунад.

Қисми муҳими идоракунии қонунҳо ва қоидаҳои мебошанд, ки фаъолияти объектҳои нақлиётӣ, аз қабилӣ роҳҳо, истгоҳҳо ва бандарҳо танзим мекунад. Ин қоидаҳо бояд ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ бошанд, то, ки инфрасохтори нақлиётӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ рақобатпазир ва дар дохили кишвар самаранок бошад.

Принсипҳои идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ метавонанд ба таври зайл ғурӯҳбандӣ шаванд:

1. Принсипҳои умумӣ. Ин принсипҳо ба идоракунии умумии тамоми система рабт доранд ва ҳам барои идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ва ҳам барои соҳаҳои дигари иқтисод истифода мешаванд. Масалан, принсипҳои банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ, ҳавасмандсозӣ ва назорат.

2. Принсипҳои ба ҷузъҳо дахлдошта. Ба ин ғурӯҳ принсипҳои мансубанд, ки ба идоракунии қисмҳои муайяни система равона шудаанд. Масалан, идоракунии бандарҳо, роҳҳои оҳан, истгоҳҳои нақлиётӣ ё кубурҳои интиқоли. Ин принсипҳо ба хусусиятҳои ҳар як ҷузъи инфрасохтор мувофиқ карда мешаванд.

3. Принсипҳои мушаххас ба намудҳои фаъолият. Ин принсипҳо тартиб ва қоидаҳои идоракунии фаъолиятҳои муайяно ба танзим медиҳанд. Масалан, қоидаҳои истифодаи роҳҳои пулакӣ, интиқоли борҳои хатарнок, ё расонидани хизматрасониҳои нақлиётӣ ба аҳоли.

Ин ғурӯҳбандӣ ба осон кардани идоракунии мусоидат намуда, ба ҳар як сатҳ ва қисмати системаи нақлиётӣ имконият медиҳад, ки самаранок ва мувофиқ кор кунад [122].

Системаи принсипҳои умумии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ба таҳкими самаранокии идоракунии тавассути истифодаи як қатор принсипҳои асосӣ равона шудааст.

Ин принципҳоро ошкор менамоем:

1. Принципи асоснокии илмӣ идоракунӣ. Ин принцип тақозо мекунад, ки идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ бояд ба таҳқиқоти илмӣ ва омӯхтани омилҳое асос ёбад, ки ба самаранокии фаъолияти корӣ таъсир мерасонанд. Ҳамин тавр, роҳбарон бояд донишҳои илмӣ бадастомадаро дар амалияи идоракунии истифода баранд.

2. Принципи муносибати системавӣ. Дар асоси ин принцип, роҳбарон бояд системаи идоракуниро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои алоқаманд баррасӣ намоянд. Ин унсурҳо метавонанд одамон, сохторҳо, вазифаҳо ва технологияҳо бошанд, ки якҷоя барои расидан ба ҳадафҳои умумӣ кор мекунанд.

3. Принципи муносиб будан. Ин принцип талаб мекунад, ки идоракунӣ бо ҳадди аққали хароҷот ва сарфаи вақт ба ҳадафҳои худ ноил гардад. Яъне, самаранокии идоракунӣ бояд бо истифодаи камтарин захираҳо таъмин шавад.

4. Принципи тағйирпазирӣ. Тағйирпазирӣ дар идоракунӣ барои мутобиқшудан ба шароити тағйирёбанда ё мақсадҳои нав муҳим аст. Ин принцип ба роҳбарон кӯмак мерасонад, ки стратегияҳои худро бо вазъиятҳои нав мутобиқ кунанд.

5. Принципи дигар. Ба ин гурӯҳ принципҳои демократикунӣ (ширкути кормандон дар раванди қабули қарорҳо), банизомдарорӣ (барқарорсозии тартиби муташаккилона дар равандҳои корӣ) ва барасмиятдарорӣ (таъмини қонунӣ ва расмӣ будани равандҳои идоракунӣ) шомиланд.

Принципҳои зикршуда якҷоя ба таври комплексӣ кор мекунанд ва ба роҳбарон имкон медиҳанд, ки идоракунии инфрасохтори нақлиётиро самаранок, мутобиқшаванда ва илман ба роҳ монанд. Ин дар навбати худ ба рушди устувори иқтисодиёт ва беҳбудии фаъолияти нақлиёт мусоидат мекунад [50].

Идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ асосан дар асоси панҷ меъёр амалӣ мешавад. Онҳо кӯмак мекунанд, ки идоракунӣ самаранок, муассир ва ба талаботи бозор мутобиқшаванда бошад:

1. Камхарчӣ (сарфанокӣ): Ин меъёр ба таҳлили сарфакории идоракунӣ равона шудааст. Арзиши захираҳои вурудӣ ва хароҷоти татбиқи равандҳо ҳисоб карда мешаванд. Азбаски қисмати зиёди хароҷоти умумӣ ба амалиётҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳо алоқаманд аст, коҳиш додани хароҷот муҳим мебошад. Масалан, хароҷот ба нерӯи барқ, ичора ё мавод бо маълумоти оддӣ арзёбӣ ва муносибгардонида мешаванд.

2. Самарабахшӣ. Ҳадафи асосии самарабахшӣ, ин истифодаи дурусти захираҳо мебошад. Самарабахшӣ бо маҳсулноки чен карда мешавад, яъне чӣ қадар маҳсулот ё хидмат бо истифода аз миқдори муайяни захираҳо истеҳсол шудааст. Миқдори фурӯш ё хизматрасониҳо ба нишондиҳандаи самарабахшӣ таъсир мерасонад.

3. Натиҷанокӣ. Ин меъёр ба мувофиқати маҳсулот ва хизматрасониҳо бо талаботи истеъмолкунандагон тамамуз мекунад. Он ду ҷанба дорад: стратегӣ (дарозмуддат) ва амалиётӣ (кӯтоҳмуддат). Натиҷанокии баланд маънои он дорад, ки маҳсулот ва хизматрасониҳо ба талаботи бозор мувофиқат мекунад.

4. Маҳсулноки. Маҳсулноки бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ чен карда мешавад. Натиҷаҳои кор ё равандҳоро бо истифода аз арзёбиҳои таҳлиلى ва мушоҳида чен мекунад. Масалан, ҳаҷми истеҳсолот ё маҳсулоти фурӯхташуда метавонад дар шакли пулӣ ё миқдорӣ ифода ёбад.

5. Фарогирӣ. Ин меъёр афзоиши шумораи воҳидҳои сохторӣ ва густариши таъсирро дар бар мегирад. Ин афзоиш имкон медиҳад, ки ташкилот дорои доираи васеи имкониятҳо бошад ва самаранокии амудии роҳбариро таъмин диҳад [57].

Ғайр аз ҳадафҳои идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ пешниҳод менамоем:

1. Ҳадафи асосии идоракунӣ: Ин ҳадаф ба ноил шудан ба натиҷаҳои муайян тавассути татбиқи меъёрҳо, қоидаҳо ва шароити мусоид равона шудааст. Барои ин усулҳои маъмурӣ (танзими қоидаҳо), усулҳои иқтисодӣ (ҳавасмандкунии молиявӣ) ва усулҳои иҷтимоӣ (фароҳам овардани шароити хуби корӣ) истифода мешаванд.

2. Ҳадафи техникӣ: Ба истифодаи техника ва технологияҳои нав равона шуда, ин ҳадаф самарабахшии равандҳои инноватсионӣ, механизатсия ва автоматизатсияро таъмин мекунад. Мақсад аз он иборат аст, ки истеҳсолот бо сифати баланд ва бо истифода аз усулҳои замонавӣ амалӣ шавад.

3. Ҳадафи истеҳсолӣ: Ин ҳадаф ба самаранок ва сари вақт иҷро кардани равандҳои истеҳсолӣ равона шудааст. Ҳифзи меҳнат ва таъмини техникаи беҳатарӣ барои ба даст овардани маҳсулоти баландсифат бо хароҷоти камтар аз шартҳои асосии он мебошад.

4. Ҳадафи кадрӣ (иҷтимоӣ): Ин ҳадаф таъмини истеҳсолот бо кадрҳои баландихтисос ва эҷоди шароит барои рушди шахсият ва афзоиши имкониятҳои иҷтимоии кормандонро дар бар мегирад. Ҳадафи асосӣ риояи таносубҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани самаранокии меҳнат мебошад.

5. Ҳадафи маркетингӣ: Ба таъмини фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳо дар бахшҳои мақсадноки бозор равона шудааст. Ҳадаф инчунин афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, кам кардани хароҷот ва татбиқи пешниҳодҳои самаранокӣ маркетингиро дар бар мегирад.

6. Ҳадафи иқтисодӣ: Ин ҳадаф ба рушди мутаносиби соҳаҳои асосӣ ва ёрирасон равона шудааст. Ҳадафи асосӣ зиёд кардани даромаднокӣ ва ғолида, кам кардани арзиши аслии маҳсулот барои афзоиши рақобатнокӣ ва истифодаи самаранокӣ захираҳо мебошад.

7. Ниҳоят, бояд қайд кард, ки идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ то дараҷаи зиёд рушди минбаъдаи онро муайян месозад, яъне чизеро, ки бо минтақа дар ояндаи наздик рух медиҳад, - оё дар соҳаи нақлиёти кишвар беҳбудӣҳо сурат мегиранд ё ба монанди пештара инфрасохтори хориҷии нақлиётӣ, вақте ки масъала оид ба ҳамлу нақли борҳои шарикони хориҷӣ ба миён меояд, дар мақоми бартарӣ қарор хоҳад гирифт.

Ҳадафҳои идоракунии ба муносибгардонӣ ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ равона шуда, дар баробари самаранокии техникӣ ва иқтисодӣ, ба беҳбудии шароити иҷтимоӣ ва фурӯш низ аҳамият медиҳанд. Ҳар яке аз ин

ҳадафҳо дар якҷоягӣ ба устувории иқтисодӣ ва самаранокии раванди идоракунии мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, нақлиёт ҳамчун инфрасохтори истеҳсолии иқтисоди миллӣ ба равани рушди иқтисодиёт ва иҷтимоиёт шароитҳои умумии зарурӣ ба вуҷуд меорад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ инфрасохтори нақлиётӣ дар таъмини робита, логистика ва рушди иқтисодӣ нақши муҳим мебозад. Омӯзиши идоракунии инфрасохтори нақлиёт барои муайян кардани ҷанбаҳои асосии ба фаъолияти он таъсиркунанда ва принсипҳои, ки аз рӯи он бояд фаъолият кунанд, кӯмак мерасонад.

Ин барои таҳияи равишҳои, ки самаранокии усулҳо ва хидматҳоро таъмин мекунанд, дастгирии логистикиро таъмин мекунанд ва натиҷаҳоро самараноктар мекунанд. Ҳамин тариқ, идоракунии самаранокии инфрасохтори нақлиёт шартҳои асосии рушд ва ноил шудан ба ҳадафҳо мегардад.

1.3. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ

Идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ ҷойи муайяни худро дорад. Таҷрибаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар Олмон мавриди таҳлил қарор дорад. Дар Олмон идоракунии нақлиёт вобаста ба намуди нақлиёт дар якҷанд сатҳҳо ба назар гирифта мешавад:

- Нақлиёти роҳи оҳан, баҳрӣ, роҳи обии дохили ва ҳавоӣ таҳти назорати Вазорати нақлиёти Олмон мебошад. Ин маънои онро дорад, ки ин навъҳои нақлиёт дар сатҳи миллӣ танзим карда мешаванд, зеро онҳо барои тамоми кишвар аҳамияти калон доранд.

- Нақлиёти автомобилӣ дар сатҳи шаҳрдорӣ идора карда мешавад ва ин маънои онро дорад, ки мақомоти маҳаллӣ дар дохили шаҳрҳо дар бораи ин намуди нақлиёт қарор қабул мекунанд.

- Нақлиёти мусофирбарии шаҳрро Шӯроҳои шаҳрӣ ба тартиб медароранд, яъне вобаста ба талаботи шаҳр дар маҳалҳо идора карда мешавад.

Хамин тариқ, намудҳои гуногуни нақлиёт аз ҷониби сатҳҳои гуногуни ҳукумат идора карда мешаванд, то, ки дар кишварҳо, минтақаҳо ва шаҳрҳо самараноктар кор кунанд. Миқдори ширкатҳои ғайридавлатии нақлиётӣ дар Олмон хеле кам аст. Ширкатҳои ғайридавлатӣ бахши начандон калони хизматрасониҳои нақлиётиро ишғол менамоянд (масалан, ташкили паркингҳои хусусӣ) [12].

Дар Берлин Маркази идораи ҳаракат мавҷуд аст, ки вазъияти ҳаракатро назорат мекунад ва онро дар вақти муайян таҳлил мекунад. Ин марказ ба ҳамроҳангсозӣ ва идоракунии нақлиёт дар шаҳр кӯмак мекунад, то, ки он самараноктар кунад ва аз роҳбандӣ пешгирӣ кунад. Берлин инчунин системаеро ҷорӣ мекунад, ки ҳамаи намудҳои нақлиётро (шахсӣ, ҷамъиятӣ ва тиҷоратӣ) ба як системаи идорашаванда муттаҳид мекунад. Ин ба бехтар мутобиқ кардани ҳамкории онҳо ва баланд бардоштани самаранокии шабакаи нақлиёт ёрӣ мерасонад. Дар ин чараён ҳам нақлиёти шахсӣ ва ҳам нақлиёти ҷамъиятӣ ҷойи асосиро ишғол мекунад, ки дар раванди назорат ва ташкили нақлиёти тиҷоратии шаҳр нақши калон мебозад.

Дар Лондон идоракунии системаи нақлиётӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳамроҳ бо ширкатҳои хусусӣ амалӣ мешавад, ки нақлиёти ҷамъиятиро таъмин мекунанд [11]. Ширкатҳои хусусӣ шартномаҳо аз давлат барои сохтмони роҳҳо ва коммуникатсияҳои нақлиётӣ мегиранд, пас онҳо роҳҳои заминро идора мекунанд, онҳоро ба иҷора медиҳанд ё дар концессия мегиранд. Ширкатҳо хароҷоти худро аз ҳисоби пули роҳе, ки аз мусофирон ҷамъ мекунанд, мепӯшона. Дар соли 2002, дар маркази Лондон як системаи пардохти махсус барои минтакаи банд (Congestion Charge) ҷорӣ карда шуд. Мувофиқи ин система, ронандагоне, ки меҳоянд ба маркази шаҳр ворид шаванд, бояд маблағи муайян пардохт кунанд. Ин тадбир таъсири мусбат дошт: ҳаракати нақлиёт дар маркази шаҳр тақрибан 25% коҳиш ёфт, зеро бисёре аз ронандагон аз воридшавӣ ба минтақа худдорӣ карданд. Инчунин, теъдоди шаҳрвандоне, ки аз нақлиёти ҷамъиятӣ истифода мебаранд, афзуд. Даромади аз пардохтҳо ба даст омада, барои бехтар кардани сифати метро, қатораҳои шаҳрӣ ва автобусҳо сарф карда шуд. Ин чораҳо

нақлиёти чамъиятиро бароҳаттар ва самараноктар гардонданд, ки боз ҳам бештар шахрвандонро ба истифодаи он ташвиқ намуд [75].

Дар Ҳолланд парламент ва ҳукумат қарор қабул карданд, ки маблағгузори бепоен ба нақлиёти чамъиятӣ дигар зарурат надорад. Ба ҷойи ин, диққат ба самаранокии бештар равона шуд, то ки хизматрасониҳои нақлиёти чамъиятӣ ба таври комил талаботи истифодабарандагонро қонеъ гардонанд. Мувофиқи Қонуни нақлиёти мусофирбарии Ҳолланд, ширкатҳое, ки меҳонд хизматрасонии нақлиёти чамъиятиро пешниҳод кунанд, бояд консессия ба даст оранд. Ин консессия ба онҳо ҳуқуқи истисноии фаъолиятро дар минтақаи муайян медиҳад. Барои дарёфти консессия, ширкатҳо дар тендерҳои рақобатпазир иштирок мекунанд ва кӯшиш мекунанд, беҳтарин пешниҳодро манзур кунанд, то ин ҳуқуқро ба даст оваранд. Ин равиш ба баланд шудани сифати хизматрасонӣ ва истифодаи самараноки захираҳо мусоидат мекунад [75].

Механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар кишварҳои гуногуни Аврупо бисёр умумиятҳо доранд — одатан, ин танзими давлатӣ ва нақши хурди ширкатҳои ҷаҳонӣ дар идоракунии мебошад. Ғайр аз ин, ҳамаи кишварҳо нақшаҳои шаҳрии рушди инфрасохтор ва асосҳои ягонаи ҳуқуқӣ барои инфрасохтори нақлиёт доранд. Аммо, барои ҳал кардани масъалаҳои ба миён омада, қарорҳои мухталиф мавҷуданд. Масалан, дар Олмон таваҷҷуҳ бештар ба ташкилотҳои чамъиятӣ ва кормандон дар раванди қабул кардани қарорҳо ҷалб мешавад ва ин кӯмак мерасонад, ки пешниҳодҳои тарафҳои гуногун ба назар гирифта шаванд. Дар Британияи Кабир тамаркуз ба тавсеа ва таҳкими инфрасохтори нақлиёт равона шудааст, ки тавассути сохтани роҳҳои автомобилгарди серхати нав ва густариши шабакаи роҳи оҳан амалӣ мегардад. Ин равиш нишон медиҳад, ки кишвар ба таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ тавассути беҳтар намудани инфрасохтори нақлиётӣ аҳамияти калон медиҳад. Дар муқоиса, равишҳои кишварҳо метавонанд аз ҳам фарқ кунанд: дар як кишвар, диққат асосан ба ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва рушди робитаҳои нақлиётӣ равона аст, дар ҳоле ки дар дигараш, диққат ба тавсеа ва таҳкими инфрасохтори нақлиётӣ ва шабакаи нақлиёти чамъиятӣ дода мешавад. Ин фарқиятҳо нишон

медиханд, ки сиёсати нақлиётӣ ва инфрасохтори ҳар кишвар аз авлавиятҳои миллӣ ва талаботи ҷомеа вобаста аст.

Дар кишварҳои Осиё барнома ва усулҳои идоракунии инфрасохтори нақлиёт метавонанд аз дигар минтақаҳо ба таври назаррас фарқ кунанд, ки сабабҳои он ба хусусиятҳои тарҳрезӣ, зичии аҳоли ва шароити иқтисодӣ вобастаанд. Дар ҳолати Шанхай, системаҳои нақлиётӣ ба таври муассир ташкил карда шудаанд, то ки ҳамоҳангии минтақаҳои марказӣ бо қисмҳои дури шаҳрро таъмин кунанд. Хатҳои радиалӣ дар метро имконияти расидан ба маркази шаҳрро ба таври босуръат фароҳам мекунад, дар ҳоле ки роҳҳои ҳалқай (окольные маршруты) атрофи марказ ҳаракат мекунад ва бори зиёди шахсиятҳоро дар ҳолатҳои коҳишёбии даромадҳо кам кунанд.

Бо вучуди ин, рушд ва амалӣ шудани шабакаи нақлиётӣ дар манотиқи атрофи шаҳр баъзан камтар пешрафт мекунад, ки ин метавонад боиси маъмул шудани ҳаракатҳои трафик ва таъсири манфӣ ба хатар ва шароити зиндагии сокинон гардад. Намудҳои асосии нақлиёти ҷамъиятӣ – метро, автобусҳо ва таксӣ – барои фароҳам овардани гуногунии методҳо ва беҳтар кардани таҷрибаҳои ҳамаҷузаии ҳаракати шаҳрвандон муҳим мебошанд. Ин барои як шаҳри калон ва зуд рушдкунанда, чун Шанхай, хеле зарур аст [66]. Дар идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар Шанхай ва Пекин усулҳои гуногун барои ошкор кардани мушкилоти барзиёд ва нигоҳ доштани системаи нақлиётӣ дар шаҳрҳои калон истифода мешаванд.

Метрои Шанхай дарозтарин шабакаи метро дар Чин ва яке аз серталабтарин дар ҷаҳон аст. Ин барои васеъ кардани хатҳои метро пешбинӣ шудааст, ки ба онҳо имкон медиҳад ба шумораи афзояндаи мусофирон хизмат расонанд ва минтақаҳои васеи шаҳрро фаро гиранд. Роҳи ҳалли проблемаҳои пурборкунии нақлиёти рӯизаминӣ чунин аст: инфраструктураи бисёрзинаи автомобилӣ; рушди велосипедронӣ ва ҳаракати пиёдагардон; васеъ кардани шабакаи метрополитен. Ин тадбирҳо ба беҳтар кардани дастрасии нақлиёт ва ҳалли мушкилоти марбут ба бандшавии роҳҳо дар метрополиа мусоидат мекунад. Чунин бахшҳои пешакӣ маълуми берақобат ва, чун қоида, зиёновар,

ба монанди метро ва инфрасохтори роҳҳои оҳан, дар тайи тамоми таърихи муосири Шанхай ба давлат тааллуқ дошта, аз ҷониби он идора карда мешуданд. Мусофирбарии автобусӣ бошад, аз ҷиҳати ба бизнеси хусусӣ дода шуда, айни замон тадриҷан ба моликияти давлатӣ гузашта истодааст. Чун пештара, танҳо паркҳои таксомоторӣ аз давлат мустақил боқӣ мондаанд [57].

Пекин барои муборизаи зидди роҳбандӣ ва ифлосшавӣ чораҳои қатъӣ дида истодааст. Нақлиёте, ки ҳаворо хеле ифлос мекунад, ба нақбҳои зеризаминӣ интиқол дода мешавад, то, ки таъсири манфӣ ба муҳити шаҳрро коҳиш диҳад. Пекин шабакаи васеъро аз 26 нақби калон сохтааст, ки тавассути онҳо чунин мошинҳо ҳаракат мекунанд, ки имкон медиҳад ҳузури онҳо дар роҳҳои рӯизаминӣ кам карда шавад. Дар хатсайрҳои заминӣ танҳо навъҳои аз ҷиҳати экологӣ тозатари нақлиёт – автобусҳо, таксиҳо, скутерҳои электрикӣ ва велосипедҳо боқӣ мондаанд. Ин равиш ба коҳиши сарбории нақлиёт ва беҳтар шудани сифати ҳаво дар шаҳр мусоидат мекунад [57].

Системаи нақлиётии Кореяи Ҷанубӣ бартарии худро нишон медиҳад. Дар шаҳри Сеул маблағгузориҳои асосии фаъолиятҳои марбут ба нерӯи барқ, нигоҳдорӣ ва сохтмони метро аз ҷониби ҳукумати шаҳр сурат мегирад. Ин равиш боиси ҷамъшавии қарзи умумӣ дар ин бахшҳо шудааст, ки он тақрибан ба 6 миллиард доллари ИМА баробар аст. Ҳукумати миллии Кореяи Ҷанубӣ барои дастгирии лоиҳаҳои нақлиёт ва сохтмон саҳм мегирад ва нисфи хароҷоти умумии онҳоро мепӯшонад. Дар ҳамин ҳол, мусофирон низ дар пӯшонидани хароҷот саҳм доранд: 75% хароҷоти нақлиёти роҳи оҳан тавассути пардохт барои чиптаҳо таъмин карда мешавад.

Ин тартиб нишон медиҳад, ки системаи нақлиёт дар Сеул ба як амсилаи ҳамкорӣ байни ҳукумат ва мусофирон таъя мекунад, ки дар он ҳам дастгирии давлатӣ ва ҳам саҳми мустақими истифодакунандагон нақши муҳим мебозад. Ҳукумати Сеул назоратро аз болои масирҳо, ҷадвалҳо, нархи чипта ва тарҳи умумии шабакаи нақлиёт, як “системаи амалиётии парастаталӣ”-и берун аз роҳ пурзӯр кардааст. Дар ин система ширкатҳои хусусӣ истифода бурда мешаванд.

Ҳамин тариқ, идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар Осиё аз бисёр ҷиҳат ба таҷрибаи аврупоӣ шабоҳат дорад. Бо вучуди ин, фарқияти асосӣ дар он аст, ки системаҳои нақлиёти Осиё босуръат инкишоф ёфтанд. Ҳам дар Осиё ва ҳам дар Аврупо ҳадафи таъсиси шабакаҳои минтақавии бисёрфункционалие, ки метро, автобусҳо, трамвайҳо, роҳи оҳан ва дигар намудҳои нақлиётро мепаївандад, таъмини саёҳати самарабахш мебошад. Инфрасохтори нақлиётӣ дар кишварҳои Осиё, махсусан дар шаҳрҳои мегаполис, аз қабилӣ Шанхай, Пекин ва Сеул, дар марҳилаи рушди босуръат ва рушди иқтисодӣ қарор дорад. Ин ба рушди динамикии иқтисодӣ, афзоиши аҳоли ва ташаккули урбанизатсия вобаста аст. Сохтмони хатҳои нави метро, рушди технология ва рушди технологияҳои муосир ҳар сол бо суръати баланд анҷом дода мешаванд.

Шаҳрҳои Аврупо аллакай системаҳои нақлиётиро таъсис додаанд, ки дар бисёр сатҳҳо инкишоф ёфтаанд. Ин системаҳо аз санчиши вақт гузаштаанд ва нигоҳ дошта мешаванд ва ба муҳити мавҷудаи шаҳр дохил карда шудаанд. Рушд дар Аврупо аксар вақт на дар бораи навсозӣ ва такмилдиҳӣ аст. Гарчанде ки равишҳо ба идоракунии инфрасохтори нақлиёт дар Осиё ва Аврупо шабоҳати зиёд доранд, фарқиятҳо дар усулҳои рушд ва стратегияҳои пешрафт шароити беназирро, мисли ҳар як минтақа инъикос мекунанд. Осиё бо динамикаи босуръати тағйирот ва тараққиёте хос аст, ки Аврупо ба он такя мекунад. Идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар ИМА бо нобаробарии рушди он дар минтақаҳои гуногун тавсиф мешавад. Дар кишвар ба ҷойи нигоҳдории инфрасохтори мавҷуда бо усулҳои собитшуда, ки дар Аврупо маъмул аст, ё татбиқи ғаврии технологияҳои нав ва пешравии босуръат, ки хоси кишварҳои Осиё мебошад, бештар ба такмили системаҳои мавҷудаи нақлиётӣ тамаркуз мекунанд. Ин равиш ба хусусияти гуногунранги иқтисодӣ ва шароити маҳаллии ИМА вобаста аст, ки рушди ҳамохангсозӣ ва тавозуни шабакаҳои нақлиётиро дар ҳамаи минтақаҳо душвор мегардонад. Рушди системаи нақлиёти ИМА-ро бо тавачҷуҳ ба шаҳри Нью-Йорк ва фарқияти байни ин шаҳр ва дигар шаҳрҳои бузурги Амрико баррасӣ мекунем. Ғояи асосӣ дар он аст, ки инкишофи нақлиёти ҷамъиятӣ дар Нью-Йорк нисбат ба чунин системаҳои дигар шаҳрҳои мамлакат

хеле бартарӣ дорад. Тақрибан тамоми нақлиёти ҷамъиятӣ дар ин шаҳр (ба истиснои таксиро), инчунин ҳафт пули шоҳроҳ ва ду нақб таҳти назорати Идораи нақлиёти пойтахт (МТА) аст. Ин идораи муттамакказ ҳамоҳангсозии ҳадамоти маҳаллӣ ва ба қор қабул кардан, ташкили нақлиёти ҷамъиятиро бо риояи талаботи ҳадди аққали сафар барои сокинон ва меҳмонони шаҳр таъмин мекунад. Дар ИМА системаи нақлиёти ҷамъиятӣ аз ду ҷониб баррасӣ мешавад. Аз як тараф, он дорои шабакаи васеъ ва гуногуни хатсайрҳо мебошад, ки сатҳи муайяни мучахҳазнокии техникӣ ва бароҳати таъмин мекунад, махсусан дар шаҳрҳои калон, аз тарафи дигар, мушкилоти ҷиддии дастрасӣ ба нақлиёти ҷамъиятӣ дар баъзе минтақаҳо ҳанӯз вуҷуд дорад. Масалан, дар шаҳрҳои калон, ба монанди Нью-Йорк, ба истиснои Манхэттен, дар бисёре аз ноҳияҳо ва маҳалҳо дастрасӣ ба нақлиёти ҷамъиятӣ маҳдуд аст, ва дар баъзе мавридҳо ба ин ҷойҳо танҳо бо истифода аз такси метавон рафт. Ин нобаробарӣ ба мушкилоти логистикӣ ва талабот ба беҳбуди инфрасохтори нақлиёт ишора мекунад. Дар Бразилия, нақлиёт ҳамчун восита барои расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ва на худӣ ҳадаф баррасӣ мешуд.

Ин равиш ба риояи принципҳои оддӣ асос ёфтааст:

1. Афзалият ба нақлиёти ҷамъиятӣ: Бештар таваҷҷуҳ ба рушди нақлиёти ҷамъиятӣ дода мешуд, на ба автомобилҳои хусусӣ.

2. Таваҷҷуҳ ба эҳтиёҷоти аҳоли: Талаботи шаҳрвандон, махсусан гурӯҳҳои камбизоат, дар мадди аввал гузошта шуда, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ аз масъалаҳои асосӣ ба шумор мерафт.

3. Қонун кардани талаботи камбизоатон: Система ба дастрасии гурӯҳҳои камбизоат ва осон кардани рафтуомади онҳо равона шуда буд.

Барои мусофирбарӣ автобусҳои сеқисмӣ пешбинӣ карда шуданд, ки дар шӯбаи маҳаллии ширкати «Волво» истеҳсол мешуданд. Ин автобусҳо:

- **Беҳтар ва бароҳат:** Барои мусофирон шароити беҳтар ва бароҳат фароҳам меоварданд.

- **Самаранок ва камхарч:** Хароҷоти истифодаи онҳо камтар буда, имконияти интиқоли шумораи зиёди мусофиронро фароҳам мекарданд.

- **Суръати баланд:** Босуръат ва муассир буданд, ки ҳаракатро дар шаҳрҳо осон мекарданд.

Ин равиш нишон медиҳад, ки Бразилия на танҳо ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, балки ба беҳтар кардани шароити иҷтимоӣ тавассути нақлиёт диққати хос медиҳад [12].

Бояд гуфт, ки дар шаҳрҳои муосири ҷаҳон рушди фаъолияти нақлиёт тавассути бунёди роҳҳои зеризаминӣ, шохроҳҳо ва роҳи оҳан сурат мегирад. Чунин муносибат имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои зарурии таъмини роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан муайян карда шаванд, зеро сохтмони роҳҳои болоии наф дар маҳалҳои серодами шаҳрҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ зараровар мегардад. Тамоюли наф дар идоракунии нақлиёт дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ин аст, ки аввал дастгирии провайдерҳои хидматрасонии нақлиётӣ ва сипас барои баланд бардоштани даромаднокии системаи нақлиёт сурат мегирад. Ин маънои онро дорад, ки ба бароҳати ва дастрасии нақлиёти аҳоли афзалият дода мешавад. Дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ барои рушди ин технологияҳо дар идоракунии инфрасохтори нақлиёт тадбирҳо андешида мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи саноатӣ зиёд ва беҳатарии ҳаракат дар роҳ таъмин карда шавад, ки дар ниҳоят кори самараноки системаҳои муосирро таъмин мекунад. Мушкилоти муосири шаҳрӣ рушди босамари инфрасохтори нақлиётро дар шароити маҳдуди фазо ва афзоиши аҳоли тақозо мекунад. Афзалият додан ба сохтмони роҳҳои зеризаминӣ ва роҳи оҳан, тавачҷуҳ ба истифодабарандагон дар кишвар ва ҳамгирии технологияҳои иттилоотӣ омилҳои асосии таъмини самаранокии баланд ва беҳатарии системаҳои идоракунӣ мебошанд. Ин пешниҳодҳо ғояҳо, қарорҳои дастрас ва устувори технологиро барои қонеъ кардани талаботи рушди муосири шаҳр пешниҳод мекунад.

Ҳангоми муқоисаи усулҳои идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ дар Аврупо, Осиё ва ИМА, метавон мушаххасоти умумӣ ва хусусиятҳои фарқкунандаро муайян кард. Ҳамаи ин минтақаҳо бо мушкилоти монанд рӯ ба рӯ мешаванд, аз ҷумла теъдоди зиёди мусофирон, трафики серкор ва ниёз ба дастгирии иқтисодӣ. Барои ҳалли ин масъалаҳо, онҳо аз роҳҳои серошёна,

хатсайрҳои барои пиёдагардҳо мувофиқ ва истифодаи нақлиёти зеризаминӣ ва рӯизаминӣ самаранок истифода мебаранд.

Аммо ҳар як кишвар усулҳои хоси худро барои ҳалли мушкилоти инфрасохтори нақлиёт пешниҳод мекунад. Масалан, Аврупо бештар ба нақлиёти ҷамъиятӣ ва шабакаҳои пайвастшудаи роҳи оҳан таваҷҷуҳ мекунад, дар ҳоле ки ИМА ба сохтмони роҳҳои автомобилгарди васеъ ва густариши шабакаҳои нақлиётӣ афзалият медиҳад. Осиё бошад, ба навовариҳои технологияҳои пешрафтаи нақлиётӣ ва роҳҳои алтернативӣ тамаркуз мекунад.

Як ҷанбаи муҳим, ки ба идоракунии инфрасохтори нақлиёт таъсир мерасонад, шуури ҷамъиятӣ ва хусусиятҳои фарҳангӣ мебошад. Масалан, дар баъзе шаҳрҳо тафаккури ҷамъиятӣ ва рӯйдодҳои таърихӣ нақши калидӣ дар ташаккули афзалиятҳо барои нақлиёт ва истифодаи он мебозанд. Аз ин рӯ, таҷрибаҳои идоракунӣ на танҳо ба инфрасохтори ҷисмонӣ, балки ба муҳити иҷтимоӣ ва таърихӣ ҳар як минтақа мутобиқ карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ дар идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ нишон медиҳад, ки аксари кишварҳо барои ҳалли мушкилоти раванди нақлиёт аз усулҳои ҳамсон истифода мебаранд. Ин усулҳо дар бар мегиранд:

- Бунёди шоҳроҳҳои бисёрсатҳӣ ва роҳҳои оҳан, ки ҳаракати нақлиётро самараноктар месозад.
- Бунёди роҳҳои велосипедронӣ ва минтақаҳои пиёдагард, ки барои беҳтар кардани шароити ҳаракати экологӣ ва кам кардани сарборӣ ба нақлиёти моторӣ мусоидат мекунад.
- Ҷорӣ намудани шоҳроҳҳо ва мошинҳои замонавӣ, ки ба коҳиши вақт ва баланд бардоштани самаранокии ҳаракат мусоидат мекунанд.

Истифодаи васеи технологияҳои муосир дар равандҳои нақлиёт низ ҷанбаи муҳими умумӣ мебошад. Ин технологияҳо ба беҳтар кардани бароҳати мусофирон, баланд бардоштани сатҳи беҳатарӣ ва муносибгардони тамоми системаи нақлиёт мусоидат мекунанд. Дар маҷмӯъ, равишҳои кишварҳо нишон медиҳанд, ки ҳамохангсозии инфрасохтори нақлиёт бо талаботҳои замонавӣ омили калидии пешрафт мебошад. Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки

идоракунии самараноки инфрасохтори нақлиёт муносибати маҷмӯиро, аз ҷумла ҳам рушди ҷисмонии роҳҳо ва воситаҳои нақлиёт ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосирро тақозо мекунад. Усулҳои шабеҳе, ки дар Аврупо, Осиё ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико истифода мешаванд, дар ҳалли мушкилоти умумии нақлиёти самаранок буданд, аммо ҳар як кишвар ин усулҳоро низ мувофиқи шароит ва талаботҳои беназири худ мутобиқ мекунад. Дар ҷараёни фаъолияти инфрасохтори нақлиёти дар мувофиқа бо талаботи бозор ва ислоҳоти иқтисодӣ ба такмил, беҳсозӣ ва рушд ниёз дорад. Дар маҷмӯъ, ҳангоми баррасии принципҳо ва унсурҳои асосии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёт аҳамияти навсозии системаҳои нақлиёти мутобиқи талаботи муосир ва мутобиқ кардани ин равандро ба сатҳи рушди иқтисодии минтақа, ҳамчун зарурати муносибати комплексӣ ва доимӣ ба идоракунӣ, аз ҷумла зерсистемаҳо ва муносибатҳои гуногун барои ноил шудан ба мақсадҳои стратегӣ ва тактикӣ тараққиёти иҷтимоию иқтисодии минтақа инчунин муҳим аст.

Идоракунии инфрасохтори нақлиёт бояд пеш аз ҳама ба он равона карда шавад, ки қисмҳои он мувофиқи талаботи замон нав карда шаванд. Ин такмил додани ҳар як унсури инфрасохторро бо назардошти сатҳи рушди иқтисодии минтақа дар назар дорад. Ба андешаи мо, идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёт раванди муттасилест, ки ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он нигаронида шудааст. Ин, дар навбати худ, ба таҳкими мавқеи минтақа тавассути беҳтар шудани вазъи иҷтимоию иқтисодии он мусоидат мекунад. Ҳамин тавр, системаи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёт бояд зерсистемаҳои гуногуни идоракунӣ (идоракунӣ, идорашаванда, ёрирасон ва илмӣ) дар бар гирад ва робитаҳои дохилӣ ва хориҷиро ба инобат гирад. Чунин система раванди доимӣ ва мақсаднок, аз ҷумла ташаккули вазифаҳо, арзёбии рушди инфрасохтори нақлиёти ва таъсири он ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа, инчунин ҳалли мушкилоти пайдошуда ва қабули қарорҳои асоснок дар бар мегирад. Ҳамаи ин амалҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ва тактикӣ нигаронида шудаанд, ки ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа мусоидат мекунанд.

Рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити муосир ҳамчун як равиши стратегии муҳими эҷоди заминаи моддию техники маънидод мешавад, ки бо талаботи иқтисоди бозорӣ мувофиқ аст. Ин равиш ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат намуда, муосирсозии сохторӣ, рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақаҳои онро таъмин мекунад. Баръакси сценарияи танҳо бозории ислоҳот, тағйироти инфрасохтори нақлиётӣ тавозуни дурусти байни истифодаи механизмҳои бозорӣ ва таҷдиди нерӯҳои истеҳсолӣ, инчунин васеъкунии намудҳои фаъолият ва хизматрасониҳои субъектҳои хоҷагидорро пешбинӣ мекунад. Ин равиш на танҳо ба такмилдиҳии инфрасохтор равона шудааст, балки барои дастгирии фаъолияти иқтисодӣ ва мусоидат ба тараққиёти устувори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ шароит фароҳам меорад.

Моҳияти навсозии инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун як раванди идоракунии дар маҷмӯи чорабиниҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ташкилию ҳукуқӣ ифода меёбад, ки ҳадафи онҳо тағйир додани муносибатҳои истеҳсолӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти шабакаи нақлиёт ва системаи умумии иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Ин навсозӣ як равандест, ки на танҳо ба такмили инфрасохтори нақлиёт равона шудааст, балки ба таври васеъ ба рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо мусоидат мекунад. Бо татбиқи чораҳои гуногун, аз ҷумла таҷдиди шабакаҳо, беҳтар кардани инфрасохтор, қорӣ намудани технологияҳои муосир ва таҳкими муносибатҳои бозорӣ, навсозӣ ба баланд бардоштани самаранокии системаи нақлиёт ва рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ин на танҳо фаъолияти самараноки шабакаҳои нақлиётиро таъмин мекунад, балки ба беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли, дастгирии рушди иқтисодӣ ва рушди устувори ҷомеа мусоидат мекунад.

Системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ бояд ба татбиқи ислоҳот бо дарназардошти тамоюлҳои нав, қонуниятҳо, ҳадафу вазифаҳо ва меъёрҳои ба онҳо муваффақ гаштан равона гардад. Ҳадафи ниҳии идоракунии инфрасохтори нақлиёт эҷоди системаи ба бозор нигаронидашуда мебошад, ки самаранокии балоандро ба даст меорад. Дар ин асос бо роҳи қорӣ намудани механизмҳои самарабахши хоҷагидорӣ, ки ба сафарбар кардан ва истифода бурдани захираҳои

истеҳсолӣ, илмию техникӣ ва молиявӣ мусоидат мекунанд, барои фаъолият ва инкишофи он шароит муҳайё кардан лозим аст.

Идоракунии инфрасохтори нақлиёт раванди мураккаб ва бисёрҷанбаест, ки муносибати стратегӣ ва навсозии доимиро талаб мекунад. Таъсиси системаи нақлиёти ба бозор нигаронидашуда ва хеле самаранок, ки бо механизмҳои устувори иқтисодӣ дастгирӣ карда мешавад, имкон медиҳад, ки на танҳо фаъолияти самараноки шабакаҳои нақлиётро таъмин намояд, балки ба рушди иқтисодӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагӣ дар минтақа мусоидат намояд. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои беҳтарин, зарур аст, ки ҳам талаботи ҷорӣ ва ҳам ҳадафҳои устувори даразмуддатро ба назар гирифт.

Расми 1.3.1 – Амсилаи концептуалии механизми ташкилию иқтисодии идоракунии системаи нақлиётӣ (таҳияи муаллиф)

Рушди устувори инфрасохтори нақлиётӣ пешбинӣ мекунад, ки як механизми самараноки ташкилию иқтисодӣ таҳия ва амалӣ карда шавад, то, ки фаъолияти бефосила ва устувори система таъмин гардад. Механизми мазкур равандҳои муташаккил ва ҳамоҳангшударо дарбар мегирад, ки ба ҳамгироии инфрасохтори нақлиётӣ бо истеҳсолот ва муомилот мусоидат мекунад.

Мафҳуми “механизми ташкилию иқтисодӣ” дорои маънои васеъ мебошад ва вобаста ба вазъи иқтисодӣ, сатҳи ҳамгироии бозори инфрасохторӣ ва сатҳи рушди кооператсия тағйир меёбад. Ин механизм аз унсурҳои инфрасохтори бозор, ҳамкориҳои самаранок байни субъектҳои иқтисодӣ ва сатҳи ҳамоҳангшудаи фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ бо дигар соҳаҳо иборат аст. Он барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва беҳбуд бахшидани равандҳои истеҳсолӣ ва тақсимот зарур аст.

Мафҳуми «механизми хоҷагидорӣ» бори аввал дар солҳои 70-уми асри XX пайдо шуд ва дар аввал ҳамчун маҷмӯи унсурҳои хоҷагидорӣ, ки дар сатҳҳои гуногуни иқтисодиёт амал мекунанд, шарҳ дода мешуд. Баъдан ин таъриф васеътар гардид, ба он мафҳумҳои ташкилию идоракунии истеҳсолот, тадбирҳои иқтисодии таъсиррасонӣ ва системаи робитаи мутақобилаи унсурҳои гуногуни иқтисодӣ зам карда шуданд.

Дар натиҷа, дар адабиёти иқтисодӣ истилоҳҳои гуногун, аз ҷумла “механизми хоҷагидорӣ”, “механизми иқтисодӣ”, “механизми ташкилӣ” ва таркиботи мухталифи онҳо маъмул шуданд. Ин истилоҳҳо якҷоя системаҳои мураккаби ҳамкорӣ ва таъсири иқтисодӣ байни унсурҳои иқтисодиётро тавсиф мекунанд, ки ҳадафи онҳо таъмин намудани рушди устувор ва самаранокии фаъолияти иқтисодӣ мебошад.

Дар ин зимн мафҳуми “механизми ташкилию иқтисодӣ”-ро иқтисодчиён ҳар гуна шарҳ медиҳанд. Иддае бар он ақиаданд, ки ин “зерсистемаи идоракунии иқтисодиёт аст, ки барои истифодаи қонунҳои иқтисодӣ бунёд шудааст” [17], дигарон мегуянд, ки ин “системаи идоракунии хоҷагии халқ аст” [94]. Хуллас, аини замон тасаввури сода дар бораи ин механизми мураккаб шакл гирифтааст. Аз ҷумла, ифодаи зеринро овардан мумкин аст: “Механизми ташкилию иқтисодӣ унсурҳои ниҳодии: захираҳо (молиявӣ ва меҳнатӣ); субъекти идоракунӣ (мақоми

идоракунӣ); технологияҳои идоракунии зеринро дарбар мегирад” [42]. Доир ба механизми ташкилию иқтисодӣ бояд гуфт, ки дар он калимаи калидӣ “механизм” махсуб меёбад, ба маънои маҷмӯи равандҳо ва ҳолатҳо, ки аз онҳо ягон падида таркиб ёфтааст ё меёбад. Бисёр иқтисодчиён “механизм”-ро ҳамчун маҷмӯи таркибҳои ба ҳам алоқаманди ташкилию иқтисодӣ, ки ба ҳадафи стратегӣ тобеъ кунонда шудаанд, шарҳ медиҳанд. Аммо дар асоси таҳқиқоти гузаронида, ба назари мо, ин истилоҳи махсуси илмӣ амиқтару васеътар мебошад.

Ба андешаи мо, идоракунии инфрасохтори нақлиёт муносибати комплексӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқиро талаб мекунад. Ин барои таъмини самаранокии хизматрасонии нақлиётӣ ба тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии минтақа зарур аст. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки ба талабот ва мушкилотҳои тағйирёбанда мутобиқ шавем ва рушди устувори системаҳои нақлиётро таъмин кунем. Амсилаи таҳиякардаи концептуалии механизми ташкилию иқтисодии амали инфрасохтори нақлиётии мамлакатро расми 1.2. таҷассум мекунад.

Бояд гуфт, ки механизми ташкилию иқтисодии пешниҳодшуда аз тарафи мақомоти идоракунии давлатӣ амалӣ ва татбиқ мешавад. Ин мақомот сиёсати ҷориро мувофиқи стратегияҳои миллии рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва нақлиётӣ бо назардошти таъсири омилҳои муҳити берунии ҷаҳонӣ тартиб медиҳанд.

Принсипҳои асосии механизми ташкилию иқтисодии ба идоракунии инфрасохтори нақлиёт таъсиррасон чунин хусусиятҳо доранд:

1. Мураккабӣ: Механизм бояд тамоми ҷанбаҳои инфрасохтори нақлиётро фаро гирад ва таъсири байни унсурҳои гуногунро ба назар гирад.

2. Функционалӣ: Қобилияти механизм барои иҷрои вазифаҳои мушаххас дар шароити тағйирёбандаи иқтисодӣ.

3. Мутобиқшавӣ: Қобилияти зуд мутобиқ шудан ба шароити нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ.

4. Якпорчагӣ: Тавоноии муттаҳид сохтани унсурҳо ва равандҳои инфрасохтор барои таъмини фаъолияти устувори он.

5. Самаранокӣ: Қобилияти комёбӣ ба натиҷаҳои олӣ бо хароҷоти камтар.

Механизми ташкилию иқтисодӣ барои идоракунии инфрасохтори нақлиёт як системаи мураккаб мебошад, ки шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои гуногунро истифода бурда, ба ҳама бахшҳои иқтисодиёт ва аҳолии минтақа таъсири мусбӣ мерасонад. Ин механизм на танҳо ба самаранокии иқтисод мусоидат мекунад, балки шароити мусоиди иҷтимоӣ ва иқтисодиро низ таъмин менамояд. Иҷрои бомуваффақияти он ба кори мутобиқшудаи мақомоти давлатӣ, мутобиқ шудан ба хусусиятҳои минтақавӣ ва истифодаи технологияи ҳозиразамони идоракунӣ вобаста аст. Механизми ташкилию иқтисодӣ як системаи ҳамаҷониба аст, ки барои идоракунӣ ва ҳамоҳангсозии самаранокии инфрасохтор истифода мешавад. **Он аз се унсури асосӣ иборат аст:**

- Ташкили ҳамкорӣ: Ин раванд муносибатҳои мутақобил ва ҳамоҳангии зарурии байни иштирокчиёро таъмин менамояд. Ҳадафи он ҳимояи манфиатҳои ҳар як тараф ва ислоҳи саривактии амалиёти оянда мебошад, то ки ҳамкорӣ натиҷабахш ва устувор гардад.

- Санадҳои меъёрӣ: Қоидаҳо ва регламентҳои, ки ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ барои ҳамкорӣ ва муносибатҳои иштирокчиён хизмат мекунанд. Ин санадҳо муносибатҳои бозорино ба тартиб мебароранд ва кафолати иҷрои вазифаҳои муайяншударо таъмин мекунанд.

- Шароити маблағгузории сармоягузориҳо: Механизмҳои, ки барои таъмин кардани маблағгузории самаранок ва мутобиқ ба лоиҳаҳои инфрасохторӣ истифода мешаванд. Инҳо метавонанд маблағгузориҳои давлатӣ, хусусӣ ё муштаракӣ байни давлат ва бахши хусусӣ бошанд.

- Воситаҳои механизми ташкилию иқтисодӣ: Барои амалӣ кардани равандҳои таъсиррасонӣ, механизми мазкур маҷмӯи воситаҳоро дар бар мегирад. Ин воситаҳо аз рӯйи мақсад, қарорҳо ва шароити мушаххас шаклу дараҷаи гуногун доранд. Масалан, онҳо метавонанд стратегияҳои идоракунӣ, дастурҳо, таҳлилҳои молиявӣ, ва дигар василаҳои татбиқи амалиро дар бар гиранд. Ҳар яке аз ин воситаҳо вобаста ба шароит ва ҳадафҳои стратегӣ аҳамияти худро пайдо мекунад.

Механизми ташкилию иқтисодӣ бо истифодаи ҳамоҳангсозии ҳамкорӣ, танзими санадҳои меъёрӣ ва ташкили маблағгузории самаранок барои расидан

ба ҳадафҳои стратегӣ ва рушди инфрасохторӣ заминаи боэътимод фароҳам меорад. Муҳим аст, ки фаҳмида шавад, амсила танҳо абзорҳои калидӣ ва асосиро дар бар мегирад. Ҳар яке аз ин абзорҳо метавонад аз маҷмӯи унсурҳои хурдтар ва махсусгардонидашудаи ташкилию иқтисодӣ иборат бошад. Қисмҳои ҷудогонаи ин абзорҳои калон аксаран бо унсурҳои дигар абзорҳо иртиботи зич доранд. Масалан, яке аз абзорҳои муҳим дар рушди инфрасохтори муосир таҳияи стратегия мебошад. Ин раванд маҷмӯи воситаҳои гуногунро дар бар мегирад, ки аз таҳлил, арзёбӣ, мақсадгузорӣ, тарҳрезӣ то ташкили амалҳои муайян иборатанд. Он бо қоидаҳои қонунгузорӣ, пешгӯиҳо, банақшагирии иқтисодӣ, барномасозии рушд, ташкили шароити ҳавасмандгардонӣ, маркетинги минтақавӣ ва ҷалби ҷомеа иртиботи наздик дорад.

Таҳияи стратегия равандест, ки маҷмӯи васеи абзорҳоро дар бар мегирад ва бо ҷанбаҳои мухталифи идоракунӣ ва рушди инфрасохтор ҳамоҳанг мешавад. Ин равиши муназзам ба ҳалли мушкилоти инфрасохторӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ мусоидат намуда, рушди устуворро таъмин мекунад. Ҳамзамон, он барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли шароити мусоидро фароҳам меорад.

Равиши мукаммали таҳияи стратегия ва истифодаи муттаҳидшудаи абзорҳои гуногун самаранокии идоракунӣ инфрасохтор ва рушди устувори онро таъмин менамояд. Дигар абзорҳо ва унсурҳои таркибии онҳо низ ба ҳамин тарз, дар як таносуби муайян, бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд ва якдигарро пурра месозанд. Ин ҳамкориҳои муттаҳидшуда ба самаранокии иловагӣ (аддитивӣ) меорад. Бинобар ин, ҳамеша зарур аст, ки маҷмӯияти таъсири абзорҳои гуногун ба якдигар ба назар гирифта шавад. Дар маҷмӯъ, ин таъсироти муттаҳидшуда системаи ягонаи механизми ташкилию иқтисодиро ташкил медиҳад.

Муҳим аст таъкид гардад, ки номгӯи абзорҳои таъсиррасонӣ бо тағйир ёфтани омилҳои дохилӣ ва берунӣ тағйир меёбад. Инчунин, пайдоиши воситаҳои нав ва такмили унсурҳои асосии системаи инфрасохтори минтақавии нақлиётӣ, аз қабili мақомоти идоракунӣ, сохтор, захираҳо ва технологияҳо, дар ташаккул ва такмили ин механизми идоракунӣ нақши муҳим мебозанд. Ин раванд як ҷузъи объективии муосирсозии системаи инфрасохтор мебошад. Интиҳоб ва

истифодаи дурусти абзорҳо, бо назардошти шароит ва омилҳои тағйирёбанда, кафолати рушди самараноки инфрасохтори нақлиётӣ ва баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии он мебошад.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки механизми ташкилию иқтисодии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ як системаи мураккаб ва бисёрҷанба мебошад. Ин система маҷмӯи абзорҳо ва равандҳои таъсиррасониро дар бар мегирад, ки барои ноил шудан ба натиҷаҳои муайяншуда истифода мешаванд. Ин абзорҳо дар таносубҳои гуногун ва аксаран дар сохторҳои мураккаб бо ҳам ҳамкорӣ карда, барои таъсиргузори ба равандҳои иқтисодӣ ва таъмин намудани «воқуниши ҳалқавӣ»-и зарурӣ дар доираи минтақа равона карда шудаанд.

Танҳо бо истифодаи илман асоснок ва ҳамоҳангшудаи абзорҳо, ки вобаста ба таъйинот, самт ва иқтидори худ гуногунанд, метавон ба натиҷаҳои дилхоҳ ва самарائي синергетикӣ ноил гардид. Ин равиш, ба таври назаррас, ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ мусоидат мекунад [8].

Қорсозии механизми ташкилию иқтисодии идораи инфрасохтори нақлиёт на танҳо захираҳои иловагиро ба худ ҷалб мекунад, балки талаботи гуруҳҳои гуногуни истеъмолкунандагонро, ки системаи нақлиётро асоси рушди иқтисод мешуморанд, қонеъ месозад. Рушди ҳамоҳангшуда ва ҳамкориҳои байни унсурҳои гуногуни системаи нақлиёт системаи муттаҳидро ба вуҷуд меорад, ки ба истифодабарони хизматрасонии нақлиёт имтиёзҳои иловагӣ медиҳад.

Тавре зикр гардид, рушди инфрасохтори нақлиётӣ барои таъмини якпорчагӣ ва ягонагии фазои иқтисодии кишвар муҳим аст [86]. Он ба рушди инноватсионӣ мусоидат мекунад ва сифати зиндагии мардумро беҳтар мекунад [98]. Бо вуҷуди ин, рушди нобаробари инфрасохтор байни минтақаҳо метавонад ин таъсири мусбатро ба таври назаррас маҳдуд карда, ба ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ дар сатҳи минтақа монеъ шавад. Аз ин рӯ, барои тараққиёти мутаносиби системаи нақлиёт бо ба назар гирифтани талаботи ҳамаи минтақаҳо ва таъмини имкониятҳои баробар барои афзоиши иқтисодиёт ва некуаҳволии иҷтимоии онҳо мубориза бурдан зарур аст. Инфрасохтори нақлиётро аксари муаллифҳо ҳамчун намуди махсуси сармояи инфрасохторӣ баррасӣ мекунанд, ки хусусияти хос

дорад. Ин хусусият дар қобилияти инфрасохтори нақлиётӣ дар таъмин намудани тамомияти арзӣ ва ба вуҷуд овардани самарайи синергетикии рушди иҷтимоию иқтисодӣ тавассути вазифаҳои ба зиммааш вогузоштаи татбиқи алоқаҳои нақлиётию иқтисодӣ ифода меёбад [91].

Рушди инфрасохтори нақлиётӣ бо таъсири омилҳои ташаккулдиҳандаи инфрасохтор ва шароити дар иқтисодиёт барои ташаккули он фароҳамоварда муайян карда мешавад ва яке аз омилҳои калидии дараҷаи баланд шудани сатҳи иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он маҳсуб меёбад. Амали босамари идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун як раванди комплексӣ, вобаста ба унсурҳои сохторӣ ва роҳбарии рушди он, барои таъмини рушди устувор ва баланд бардоштани сифати зиндагии мардум муҳим аст. Ин раванд на танҳо ба беҳтаршавии сифати хизматҳо мусоидат мекунад, балки рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаеро, ки барои рушди умумии кишвар муҳим аст, таъмин мекунад. Аз ин рӯ, арзёбии дараҷаи воқеии рушди инфрасохтори нақлиётӣ барои қабули қарорҳои муносиби идоракунӣ зимни арзёбии дурнамои рушди он зарур аст [90].

Ба андешаи мо, арзёбии самаранокии рушди инфрасохтори нақлиёт бояд дар асоси ҳисоби нишондиҳандаи умумии рушди системаи нақлиётӣ бо истифода аз гурӯҳбандии бисёрченака дар асоси арзишҳои миёнаи бисёрченака сурат гирад [92]. Ин аз он сабаб аст, ки арзиши миёнаи аҳамияти мутлақи ҷанбаҳои гуногунро барои арзёбии рушди инфрасохтори нақлиёт ҳисоб кардан номумкин аст, зеро онҳо хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ дошта, дар воҳидҳои гуногуни ҷенкунӣ пешниҳод карда мешаванд. Истифодаи гурӯҳбандии бисёрҷанба ва арзишҳои нисбӣ барои ҳисоб кардани нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёт ба мо имкон медиҳад, ки самаранокии рушди онро воқеъбинона арзёбӣ кунем. Ин равиш гуногунрангии ҷанбаҳо ва аҳамияти онҳоро ба назар гирифта, нисбат ба кӯшиши ҳисоб кардани аҳамияти мутлақи хусусиятҳои гуногун баҳодиҳии дақиқ ва одилонаро таъмин мекунад [32]:

$$\bar{p} = \frac{\left(\sum_{j=1}^n p_j + \sum_{j=1}^n p'_j \right)}{n} \quad (1.3.1)$$

ки дар он $\bar{P}_i$ – нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёти i -и минтақа; p_{ij} , P_j^i – бузургии нишондиҳандаҳои алоҳидаи рушди инфрасохтори нақлиёти минтақа аз рӯи j -и параметри арзёбӣ, ки тағйир ёфтани аҳамияти он маънои баланд, пастшавии дараҷаи рушди инфрасохтори нақлиёти i -и минтақаро дорад, мебошанд:

$$P_{ij} = \left(\frac{K_i}{K_j} \right) i P_j^i = \left(\frac{\bar{K}_i}{K_j} \right) \quad (1.3.2)$$

ки дар он K_{ij} – аҳамияти инфиродӣ аз рӯи j -и ченаки арзёбии i -и минтақа; $\bar{K}_i$ – аҳамияти миёнаи j -и ченаки арзёбӣ умуман дар маҷмӯи минтақаҳо; i – рақами минтақа, ки ба маҷмӯи омӯзиш дохил карда шудааст; j – рақами параметри арзёбӣ; n – миқдори параметрҳои арзёбӣ мебошанд.

Муаллифи рисола пешниҳод менамояд, ки нишондиҳандаҳои рушди инфрасохтори нақлиёт ҳамчун меъёри асосии арзёбӣ истифода шаванд [106]. Бо назардошти он, ки аҳамияти ин нишондодҳо вобаста ба минтақа фарқ мекунад, параметрҳои тахминӣ ба дараҷаи рушди инфрасохтори нақлиёт дар ҳар як минтақаи мушаххас таъсири гуногун хоҳанд дошт. Истифодаи коэффитсиентҳои муҳимият ҳангоми ҳисоб кардани нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёт ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳо ва афзалиятҳои ҳар як минтақаро ба назар гирем. Ин баҳои дурусту одилонаро медиҳад, ки эҳтиёҷот ва шароити воқеии рушди системаи нақлиёти қисмҳои гуногуни мамлакатро инъикос мекунад.

Пас, ҳангоми ҳисоби нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиётӣ коэффитсиенти муҳимиятро ба назар гирифтани лозим аст:

$$\bar{P}_i = \frac{\left(\sum_{j=1}^n (p_j \cdot \omega_i) + \sum_{j=1}^n (p_j^i \cdot \omega_i) \right)}{\sum_{j=1}^n \omega_i} \quad (1.3.3)$$

ки дар он ω – коэффитсиенти муҳимият мебошад.

Азбаски, ҷамъи коэффитсиентҳои муҳимият ҳамеша ба 1 баробар аст, формула (1.3.1) шакли зеринро хоҳад дошт:

$$\bar{P}_i = \left(\sum_{j=1}^n (p_j \cdot \omega_i) + \sum_{j=1}^n (p_j^i \cdot \omega_i) \right) \quad (1.3.4)$$

Бо истифода аз усули арзёбии сатҳи рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар минтақаҳои гуногун, тавассути ҳисоб намудани нишондиҳандаи умумӣ, имкон фароҳам меояд, ки дараҷаи воқеии рушди инфрасохтор муайян карда шавад. Ин равиш як роҳи илмӣ ва мақсаднок мебошад, ки ба арзёбии ҳамаҷониба ва объективии шароити инфрасохторӣ мусоидат мекунад. Натиҷаҳои ин таҳлил метавонанд ҳамчун асос барои қабули қарорҳои стратегӣ оид ба такмил, тақсимот ва сармоягузори инфрасохтор истифода шаванд, то ки рушди муттамарказ ва устувор таъмин карда шавад.

Ҷадвали 1.3.1 - Нишондиҳандаҳои рушди инфрасохтори нақлиётӣ

№	Нишондиҳанда	Усули ҳисоби нишондиҳанда
1.	Зичии шабакаи нақлиётӣ дар 1000 км², (p1)	$P_1 = \frac{L_{\text{э}} \cdot 1000}{S}$, ки дар он $L_{\text{э}}$ – дарозии роҳи истифодашаванда, км; S – масоҳати ҳудуд, км² мебошад.
2.	Таъминоти нақлиётӣ аҳоли, (p2)	$d_k = \frac{L_{\text{э}} \cdot 10000}{H}$, ки дар он $L_{\text{э}}$ – дарозии роҳи истифодашаванда, км²; H – шумораи аҳоли, нафар.
3.	Рушди соҳибкорӣ дар минтақа [119], (p3)	$d_{\text{п}} = \frac{O_{\text{общ}} \cdot 10000}{H}$, ки дар он O – шумораи умумии корхонаю ташкилот (аз ҷумла соҳибкориҳои хурду миёна), воҳид; H – шумораи аҳоли, нафар.
4.	Зичии анбӯҳи борӣ дар минтақа, (p4)	$K_a = \frac{Q_{\text{рас}} \cdot Q_{\text{фир}}}{S}$, $Q_{\text{фир}}$ – ҳаҷми бори фиристода, ҳазор т; $Q_{\text{рас}}$ – ҳаҷми бори расида, ҳазор т; S – масоҳати ҳудуди минтақа, км²
5.	Коэффитсиенти Энгел, (p5)	$K_{\text{э}} = \frac{L_{\text{э}}}{\sqrt{S \cdot H}}$, ки дар он $L_{\text{э}}$ – дарозии шабакаи нақлиётӣ дар минтақа, ҳазор км; S – масоҳати ҳудуди минтақа, ҳазор км²; H – шумораи аҳоли, 10 ҳазор нафар.
6.	Таъминоти минтақа бо шабакаи нақлиётӣ (формулаи Успенский), (p6)	$K_v = \frac{L_{\text{э}}}{\sqrt[3]{S \cdot H \cdot Q}}$, ки дар он $L_{\text{э}}$ – дарозии шабакаи нақлиётӣ дар минтақа, ҳазор км; S – масоҳати ҳудуди минтақа, ҳазор км²; Q – миқдори бор, ҳазор т.
7.	Ҳаҷми гардиши бори оварда, ки ба 1 сомони ММД ё МММ рост меояд, (p7)	$T_m = \frac{\sum PL_{\text{каш}}}{BPII}$, ки дар он $\sum PL_{\text{каш}}$ – маҳсулоти кашондаи нақлиёт; $BPII$ – ММД ё ВРП, ҳазор сомонӣ. $\sum PL_{\text{зарб}} = \sum QL_{\text{эб}} + k \sum HL_{\text{мус}}$, ки дар он $\sum QL_{\text{эб}}$ – гардиши бор, т-км; $\sum HL_{\text{мус}}$ – гардиши мусофирбарӣ, мус.-км; k – коэффитсиенти кашондани мус.-км. к т.-км
8.	Рушди ҳамкориҳои байниминтақавӣ, (p8)	$T_{\text{мм}} = \frac{(P_{\text{вор}} + P_{\text{содир}}) \cdot 10000}{H}$, ки дар он P – воридкунӣ – ҳаҷми маҳсулоти ба минтақа ворид кардашуда, т; $P_{\text{содир}}$ – ҳаҷми маҳсулоти аз ҳудуди минтақа бароварда, т; H –

		шумораи аҳоли, нафар
9.	Ҳаҷми сармоягузорӣ ба инфрасохтори нақлиётӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ, (р9)	$Dssar = \frac{I_{ин}}{I_{ум}}$, ки дар он И и.н – ҳаҷми сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, ҳазор сомонӣ.; И ум – ҳаҷми умумии сармоягузорӣ дар кишвар ё минтақа, ҳазор сомонӣ

Манбаъ: Аз рӯйи адабиёти [92] тартиб дода шуд.

Ин нишондиҳанда барои муқоиса кардани сатҳи рушди инфрасохтори нақлиётӣ ҳар як минтақа бо сатҳи миёнаи ҳамаи минтақаҳои таҳқиқшаванда хизмат мекунад.

- **Нишондиҳандаи бештар аз 1,0:** Агар нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиётӣ минтақа аз 1,0 зиёд бошад, ин нишон медиҳад, ки инфрасохтор дар ин минтақа бештар аз сатҳи миёнаи дигар минтақаҳо рушд кардааст. Ин метавонад маъзаратҳои дорои роҳҳо, ҳолати бештари объектҳои нақлиётӣ ё сатҳи баланди сармоягузорӣ дар соҳаи нақлиётро ифода кунад.

- **Нишондиҳандаи камтар аз 1,0:** Агар нишондиҳанда аз 1,0 кам бошад, ин нишон медиҳад, ки минтақа аз нигоҳи рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар муқоиса бо сатҳи миёнаи дигар минтақаҳо ақиб мондааст. Дар чунин ҳолат, минтақа метавонад бо мушкилоти дастрасии хидматҳои нақлиётӣ рӯ ба рӯ шавад, ки ин метавонад ба рушди иқтисодӣ ва сатҳи сифати зиндагии аҳоли таъсири манфӣ расонад.

Пас аз ҳисоб кардани нишондиҳандаҳо барои ҳамаи минтақаҳо, онҳо бо истифода аз методҳои гурӯҳбандии амалиёти статистику бисёрхӯҷҷатӣ тасниф карда мешаванд. Таҳлили кластерӣ яке аз муассиртарин усулҳо мебошад, зеро он имконият медиҳад, ки минтақаҳо ба гурӯҳҳои яксон (кластерҳо) бар асоси як қатор параметрҳо, бо дарназардошти монандӣ ё фарқиятҳои байни онҳо, муттаҳид шаванд. Ҳангоми гузаронидани тадқиқот, муҳим аст, ки маҷмӯи комили параметрҳо, ки барои арзёбии рушди инфрасохтори нақлиётӣ истифода мешаванд, тартиб дода шаванд. Ин параметрҳо бояд барои ҳамаи минтақаҳои мавриди назар мувофиқ ва марбут бошанд, то ки объективият ва муқоисаи натиҷаҳо таъмин кунанд [96]. Ин усули методологӣ на танҳо имкон медиҳад, ки вазъи кунунии инфрасохтори нақлиёт дар минтақаҳои гуногун арзёбӣ шавад,

балки минтақаҳои мушкилро, ки ниёз ба таваҷҷуҳ доранд, ошкор кунад. Ин ба банақшагирии самараноки сармоягузорӣ ва таҳияи стратегияҳои рушди системаи нақлиёт дар сатҳи минтақавӣ ва милли мусоидат мекунад.

Дар таснифи минтақаҳо бо истифодаи таҳлили кластерӣ, аҳамияти гуногуни параметрҳои арзёбӣ бояд ба назар гирифта шавад. Барои ин, дарозии санчидашудаи евклидӣ, ки заминаи таҳлил мебошад, истифода мешавад. Ин формула барои ҳисоб кардани масофаи байни объектҳо дар фазои параметрӣ истифода мешавад, ки имкон медиҳад ба кластеризатсия ва гурӯҳбандии минтақаҳо вобаста ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ диққат диҳем. Формулаи он чунин аст:

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{j=1}^n d_{ijm}^2 \cdot \Phi} \quad (1.3.5)$$

$$d_{ij} = \frac{K_{ij} - K_{im}}{\sigma_{\Phi}} \quad (1.3.6)$$

ки дар ин ҷо

- d_{ijm} – гуногунӣ ё фарқияти «меъёрӣ»-и байни минтақаҳо аз рӯи ҳар кадом параметри арзёбии инфрасохтори нақлиётӣ онҳо;

- p, q – воҳидҳо дар маҷмӯъ (минтақаҳо) бо рақамҳои p ва q ;

- $(K_{jp} - K_{jq})$ – фарқияти мутлақи аҳамияти j -и параметри арзёбии инфрасохтори нақлиётӣ дар минтақаҳо бо рақамҳои p ва q ; σ_{Kj} – тамоюли миёнаи квадрати андозаи K_j мебошанд:

$$\sigma_{Kj} = \sqrt{\frac{\sum_i (K_i - \bar{K}_j)^2}{n}} \quad (1.3.7)$$

Вақте ки ҳамаи масофаҳои евклидӣ аз ҳадди муқарраршуда мегузаранд ё шумораи муайяни кластерҳо (навъҳо) ба даст меояд, равандҳои муттаҳидкунии минтақаҳо дар кластерҳо қатъ мегардад. Масалан, гурӯҳҳои зеринро аз рӯи сатҳи рушди инфрасохтори нақлиёт ҷудо кардан мумкин аст:

1. Минтақа бо инфрасохтори комилан рушдфтои нақлиёт – нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёт аз 1 зиёд аст ва ҳамаи нишондиҳандаҳои ҷудогона низ аз 1 зиёданд.

2. Минтақа бо инфрасохтори рушдёфтаи нақлиёт – нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёт аз 1 зиёд аст, вале аҳамияти баъзе нишондиҳандаҳои чудоғона метавонад ба 1 наздик бошад.

3. Минтақа бо инфрасохтори нисбатан рушдёфтаи нақлиёт – нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёт на камтар аз 1 аст, вале аҳамияти баъзе нишондиҳандаҳо аз 1 камтар мебошад.

4. Минтақа бо инфрасохтори рушдёбандаи нақлиёт – нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёт аз 1 камтар аст, вале аҳамияти баъзе нишондиҳандаҳои чудоғона метавонад ба 1 наздик бошад.

5. Минтақа бо инфрасохтори комилан рушноёфтаи нақлиёт – нишондиҳандаи умумии рушди инфрасохтори нақлиёт аз 1 камтар аст ва аҳамияти ҳамаи нишондиҳандаҳо низ аз 1 камтар мебошад.

Хулосаи боби якум

1. Гурӯҳбандӣ барои муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушд барои ҳар як намуди минтақа кумак мекунад ва самаранокии истифодаи захирахоро дар банақшагирии стратегӣ баланд мебардорад.

2. Методикаи пешниҳодшудаи таҳлили кластерӣ барои арзёбии сатҳи рушди инфрасохтори нақлиётӣ имкон медиҳад, ки минтақаҳо аз рӯи дараҷаи рушди онҳо бо назардошти параметрҳои гуногун ва аҳамияти онҳо объективона гурӯҳбандӣ карда шаванд. Ин ба ошкорсозии мушкilotи аниқ ва таҳияи стратегияҳои ҳадафманд барои беҳтар намудани инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат мекунад, ки дар натиҷа рушди иқтисодӣ ва беҳбудии сифати зиндагии аҳолиро дастгирӣ менамояд.

3. Ҳамаи ҳолатҳои зикршуда дар боби мазкур зарурати такмили механизми ташкилию иқтисодии инфрасохтори нақлиётиро равшан нишон медиҳанд. Дар идомаи таҳқиқот, махсусан дар қисматҳои минбаъдаи диссертатсия, диққати асосӣ ба таҳлили хусусиятҳои истифодаи абзорҳои калидӣ ва равандҳои таъсиррасонии механизми ташкилию иқтисодӣ равона карда мешавад.

4. Дар ин замина, диққати махсус ба абзорҳое дода мешавад, ки дар шароити муосири рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранокии бештар нишон медиҳанд. Ин таҳлил на танҳо асосҳои назариявӣ, балки тавсияҳои амалӣ барои баландбардории самаранокии идоракунии инфрасохторро низ дар бар мегирад.

БОБИ II. ВАЪЪИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1.Таҳлили вазъи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ

Инфрасохтори нақлиётӣ нақши ҳалкунанда дар дастгирӣ ва рушди иқтисоди кишвар, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва таъмини амният мебозад. Устуворӣ ва самаранокии он ба таври мустақим ба қобилияти кишвар барои расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии худ таъсир мерасонад. Ҳамкориҳои нақлиёт бо соҳаҳои дигар таъсири синергетикӣ ба вучуд меорад, ки рушдҳои мукаммали ҷомеа ро таъмин мекунад. Қобилияти системаи нақлиётӣ барои қор бидуни ноқомӣ ҳаракати осони молу одамро таъмин мекунад. Фаъолияти муносиби системаи нақлиётӣ ба қоҳиш додани хароҷот, сарфаи вақти роҳ ва баланд бардоштани ҳосилнокии иқтисод мусоидат мекунад. Системаҳои нақлиёти беҳтаршуда сатҳи зиндагиро баланд мебардоранд, амният ва шароити бароҳати ҳаракатро таъмин мекунанд.

Аз ин рӯ, рушди системаи нақлиёти Тоҷикистон яке аз афзалиятҳои фаъолияти давлатӣ маҳсуб меёбад. Эҷоди инфрасохтори миллӣ, ки бо суръати динамикӣ рушд намуда, устуворона фаъолият мекунад ва мутавозин мебошад, шартҳои асосии рушди иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, бахши нақлиётӣ ба як системаи омехта табдил меёбад, ки дар он моликияти давлатӣ ва хусусӣ ҳамзамон амал мекунанд. Ин омил талаб мекунад, ки муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи нақлиёт байни ташкилотҳои нақлиётӣ ва мизочон бар асоси принципҳои бозорӣ ба роҳ монда шаванд. Ҳамин тариқ, системаи ҳамкорӣ ба рушди бозори нақлиётӣ ва тақмили хизматрасониҳо мусоидат менамояд, ки ин омилҳои муҳими тақондиҳандаи иқтисодиёти миллӣ мебошад.

Рушди соҳаи нақлиёт ба таври назаррас ба вазъи умумии иқтисодиёт ва суръати пешравии он вобаста мебошад. Ин соҳа зери таъсири ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор дорад, ки дар кишвар амалӣ мешаванд. Аз ин рӯ, тағйиротҳои мусбӣ ё манфӣ дар иқтисодиёт бевосита ба рушди нақлиёт ва қобилияти он барои қонун кардани талаботи аҳоли ва соҳаҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Ин

ҳамоҳангӣ нақши калидиро дар таъмини устувории системаи нақлиётӣ ва саҳмгузорӣ дар рушди умумии кишвар мебозад. Ин боиси зарурати омӯзиши тамоюли асосии рушди иқтисодиёти кишварро, ки ба инфрасохтори нақлиёт таъсир мерасонад, мегардад.

Роҳҳои автомобилӣ ва роҳҳои оҳани Тоҷикистон дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ сохта шуданд, ки қисми инфрасохтори нақлиёти иттифоқӣ ҳисоб меёфтанд. Бо сабабҳои мушкилоти истифодаи техникаи сохтмони нақлиётӣ дар шароити кӯҳсори ҚТ ва зарурати бо зудӣ сохтани роҳҳо барои аз ҳолати бегоҳӣ баровардани мамлакат на дар ҳамаи роҳҳо қаноатбахш буданд ва на ҳамаи шахру ноҳияҳо бо ҳам пайваست буданд. Масалан, ноҳияҳои шимолӣ, марказӣ, шарқӣ ва ҷанубии мамлакат байни ҳамдигар иртиботи мустақим надоштанд ва онҳо тавассути роҳҳои, ки аз ҳудуди ҷумҳуриҳои ҳамсоя мегузаштанд, алоқа мекарданд. Инфрасохтори нақлиёти Тоҷикистон асосан дар солҳои 20-30-ми асри 20-ум ҳамчун қисми таркибии шабакаи нақлиёти ИҶШС ба вучуд омад.

Дар робита бо он, ки дар марҳилаи нави таърихӣ рушди иқтисодиёт инфрасохтори мавҷудаи нақлиётӣ ба вазифаҳои стратегӣ рушди иқтисодӣ аз нигоҳи ҳамлу нақлҳои дохилӣ ва берунӣ мувофиқат намекард, зарурати муайян кардани тамоюли нави рушди инфрасохтор дар қатори вазифаҳои дигари стратегӣ рушди иқтисодиёти мамлакат ба вучуд омад.

Дар доираи Иттиҳоди Шӯравӣ ҚТ бо шартномаҳои транзитӣ тавассути ҷумҳуриҳои дигар рӯ ба рӯ намешуд, зеро ҳамаи қаламравҳо дар як давлати ягона бо системаи ягонаи иқтисодӣ ва нақлиётӣ муттаҳид буданд. Баҳсҳои гумрукӣ байни ҷумҳуриҳо вучуд надоштанд, зеро марзҳои дохили Иттиҳод барои ҳаракати озоди молу нақлиёт боз буданд. Ба даст овардани истиқлолият мушкилоти нақлиётӣ ва иқтисодиро барои ҚТ овард. Пора шудани системаи ҳамгирошудаи Иттиҳоди Шӯравӣ мушкилиҳоро дар транзит ва муносибатҳои гумрукӣ ба миён овард, ки ба рушди иқтисодӣ ва иқтисоди миллии Тоҷикистон таъсири манфӣ расонид. Дурӣ аз роҳҳои байналмилалӣ нақлиётӣ ва хароҷоти сатҳи баланди нақлиётӣ барои барқарор кардани робитаҳои нави иқтисодӣ мушкилот эҷод мекунад, ки рушди устувор ва сатҳи баланди зиндагии аҳолиро

таъмин мекунад. Барои бартараф кардани ин мушкилот, лозим омад, ки стратегияи фаъолияти дарозмуддати нақлиётӣ, барқарорӣи робитаҳои судманди тичорати байналмилалӣ ва коҳиши хароҷоти интиқол таҳия карда шавад.

Зарурати зоҳир кардани таваҷҷуҳи махсус ба барқарорсозӣ ва рушди коммуникатсияи муҳандисӣ-нақлиётӣ ва дар навбати аввал, сохтмони роҳҳои автомобилӣ ва оҳан ба вуҷуд омад. Танҳо пас аз истиқрори сулҳ ва оромӣ, аз соли 1997, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият пайдо кард, ки хоҷагии роҳро мутобиқ бо талаботи системаи иқтисоди бозорӣ пеш барад. Имрӯз мамлакат Стратегияи раҳой аз бунбасти коммуникатсиониро комилан амалӣ намуд. Чӣ тавре ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд шудааст, «Дар солҳои охир соҳаи роҳу нақлиёт босуръат рушд кард ва ин ба мо имкон дод, ки яке аз ҳадафҳои стратегияи худро – рафъи бунбасти коммуникатсионӣ амалӣ намоем. Барои расидан ба ин ҳадаф дар солҳои истиқлолият 53 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ дар соҳаи нақлиёт ба маблағи 20,3 миллиард сомонӣ амалӣ карда шуд ва зиёда аз 2200 километр роҳҳои байналмилалӣи автомобилгард сохта ва ба истифода дода шуд»». Паёми Президент муҳимият ва дастовардҳои давлатро дар рушди инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун унсури асосии рушди иқтисодӣ ва ҳамгирӣ дар арсаи байналмилалӣ таъкид мекунад. Амалисозии лоиҳаҳои калони сармоягузорӣ ва сохтмони роҳҳои байналмилалӣ на танҳо пайвастагии дохилии кишварро беҳтар намуд, балки барои таҳкими мавқеи он дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ низ мусоидат кард. Ин дастовардҳо қадами муҳим дар роҳи рушди устувор ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли мебошанд. Системаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон се намуди асосиро дар бар мегирад: нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва авиатсия. Бо назардошти шароити хоси табию иқлимӣи ҷумҳурӣ, ки қисми зиёди ҳудуди он (93%) кӯҳистон аст, нақлиёти автомобилӣ нақши стратегӣ мебозад, махсусан дар ҳамлу нақли дохилӣ ва таъмин намудани пайвастшавии ҳама минтақаҳои кишвар. Аз ин лиҳоз, рушди шабакаҳои роҳҳои автомобилӣ ва инфрасохтори марбут ба он, ки алоқаи доимии минтақаҳои гуногуни кишварро таъмин мекунад, аҳамияти бузург дорад.

Интихоби нақлиёти автомобилӣ ҳамчун воситаи асосии нақлиётӣ ба шароити географӣ ва зарурати бартараф кардани монеаҳои табиӣ дохилӣ асос ёфтааст [1].

Муҳим аст, ки талошҳои Тоҷикистон барои ҳамгирӣ бо ҷомеаи байналмилалӣ нақлиётӣ ва беҳтар кардани инфрасохтори нақлиётӣ қайд карда шавад. Шомил шудан ба Конвенсияи МДП (Международная дорожная перевозка) дар соли 1996 ба кишвар имкон дод, ки дар системаи байналмилалӣ интиқоли борҳо ширкат варзад, ки ин тичорат ва ҳамкориҳои иқтисодиро бо дигар давлатҳо осон мегардонад (бо Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 март соли 1996). Таҳияи барномаи давлатии рушди роҳҳои автомобилгард то соли 2000 ва қабул намудани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи чораҳо барои суръатбахшии рушди шабакаи роҳҳо нишондиҳандаи кӯшишҳои мақсадноки ҳукумат барои беҳтар кардани инфрасохтори нақлиётӣ мебошад. Тайёр кардани ҳуҷҷатҳо барои ҳамкорӣ бо кишварҳои дигар дар соҳаи нақлиёт ва алоқа ба барқарор ва таҳкими муносибатҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад, ки ин қадами муҳим барои рушди иқтисодӣ ва пешрафти кишвар мебошад [60].

Дар миёни зерсистемаҳои системаи нақлиётӣ, ба монанди роҳиоханӣ, ҳавоӣ, обӣ ва қубурӣ, нақлиёти автомобилӣ ҳалқаи пешбари таркибӣ ва пайваस्तкунанда дар байни намудҳои дигари нақлиёт маҳсуб меёбад. Оғози “аҳди автомобилӣ” ва рушди пуртуғӣ он то дараҷаи зиёд бо он шарҳ меёбад, ки автомобил яке аз намудҳои қулайтарин ва камхарчи воситаҳои нақлиёт ҳисобида мешавад, ки бо манёври баланд, имконияти расонидани борҳо “аз дар то дар” бидуни хароҷоти иловагии меҳнат ба корҳои боркунию борфурорӣ дар роҳ ва, суръати нисбатан баланди расонидан ва ҳифозати борҳо фарқ мекунад. Нақш ва аҳамияти нақлиёти автомобилӣ дар зиндагии ҳар як маҳали аҳолинишин, хусусан дар шаҳрҳои калон ниҳоят бузург аст. Маҳз аз ин рӯ, имрӯз дар рӯи Замин зиёда аз 1 млрд. воситаҳои нақлиётӣ ҳаракат карда, шохиси нисбати миқдори автомобилҳо ба шумораи сокинони замин 1:7-ро ташкил медиҳад. Дар ин зимн миқдори автомобилҳои истеҳсолшаванда сол то сол зиёд мешавад

(қариб 100 млн. автомобил дар соли 2017 истехсол шуда буд, вақте ки дар соли 2017 ин рақам 65 миллионро ташкил меод) [64].

Дар марҳилаи муосири рушд, системаи нақлиётӣ нақши калидиро дар таъмини пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа мебозад. Бо афзоиши шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ – корхонаҳо ва ташкилоте, ки дар иқтисодиёт ширкат меварзанд – эҳтиёҷ ба инфрасохтори самараноки нақлиётӣ зиёд мешавад. Ин ба афзоиши шумораи корхонаҳое, ки ба сохтмон, хизматрасонӣ ва идоракунии объектҳои нақлиётӣ, аз қабилӣ роҳҳо, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва дигар воситаҳои ҳаракат машғуланд, оварда мерасонад (ҷадвали 2.1.1).

Ҷадвали 2.1.1 - Динамикаи корхонаҳо ва шуғл дар инфрасохтори нақлиётӣ Тоҷикистон*

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Афзоиш 2023 нисбат ба 2015 бо %
Теъдоди корхонаҳо дар иқтисодиёти кишвар	42358	42347	42031	43252	46465	47639	48625	52134	55636	131,3
аз он ҷумла										
Нақлиёт, хоҷагии анборӣ ва алоқа	1180	1271	1302	11373	991	1012	1087	1780	1778	150,7
Бо %	2,8	3	3,1	3,17	2,13	2,12	2,23	3,4	3,2	
Шуғл дар иқтисодиёт, ҳазор нафар	2379,7	2385,3	2407	2425,5	2463,4	2506,2	2533,5	2545	2625	110,3
Аз он ҷумла, нақлиёт, хоҷагии анборӣ ва алоқа	56,8	56	43,6	63,8	61,3	61,3	58,6	51	58,3	102,6
Бо %	2,4	2,3	1,8	2,63	2,3	1,8	2,6	2,01	2,22	92,5

**Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2023. - С. 220*.*

Таҳлили тағйироти шумораи корхонаҳо дар иқтисоди кишвар ва бахши инфрасохтори нақлиётӣ дар солҳои 2015 то 2023 чунин нишон медиҳад:

1. Афзоиши умумии шумораи корхонаҳо: Дар ин давра шумораи корхонаҳо дар иқтисодиёт аз 42,358 то 55636 афзуда, афзоиши 31,3%-ро ташкил

додааст. Ин нишон медиҳад, ки фаъолияти иқтисодӣ густариш ёфта, шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ зиёд шудааст.

2. Коҳиши шумораи корхонаҳои нақлиётӣ: Ҳамзамон, бинобар муттаҳидшавии баъзе корхонаҳои нақлиётӣ ва хоҷагиҳои анбор, шумораи онҳо аз 1,180 то 1,778 афзудааст, ки ин 50,7%-ро ташкил медиҳад. Ин коҳиш метавонад бо консолидацияи ширкатҳо барои баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирӣ вобаста бошад.

3. Суръати пасти афзоиш дар инфрасохтори нақлиёт: Суръати афзоиши корхонаҳои инфрасохтори нақлиёт назар ба иқтисодиёт дар маҷмӯъ пасттар аст. Ин маънои онро дорад, ки гарчанде талабот ба хизматрасониҳои нақлиётӣ зиёд шудааст, ин талабот асосан тавассути ширкатҳои калонтар ва махсус гардонидашуда қонё карда мешавад, на тавассути афзоиши шумораи корхонаҳои хурд.

4. Густариши бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ: Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли молҳо ба густариши бозори хизматрасониҳои инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат мекунад. Инро афзоиши ҳиссаи шуғл дар ин бахш ба 0,2 банди фоизӣ дар шумораи умумии кормандон дар иқтисодиёт тасдиқ мекунад, ки ба баланд шудани аҳамияти соҳаи нақлиёт барои иқтисодиёт ишора мекунад.

Ин таҳлил нишон медиҳад, ки рушди инфрасохтори нақлиётӣ барои таъмини талаботи рӯзафзуни иқтисодӣ муҳим буда, бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ ба таври назаррас васеъ мешавад.

Воқеан ҳам, шуғли аҳоли дар инфрасохтори нақлиётӣ рушд мекунад. Дар давраи солҳои 2015-2023 шумораи шуғли аҳоли дар соҳаи мазкур аз 56,8 то 58,3 ҳазор нафар, ё зиёда аз 2,6 % афзоиш ёфтааст. Инчунин ҳиссаи он аз 2,4 то 2,2 %, ё ба 0,2 банди фоизӣ кам шудааст (ҷадвали 2.1.2.).

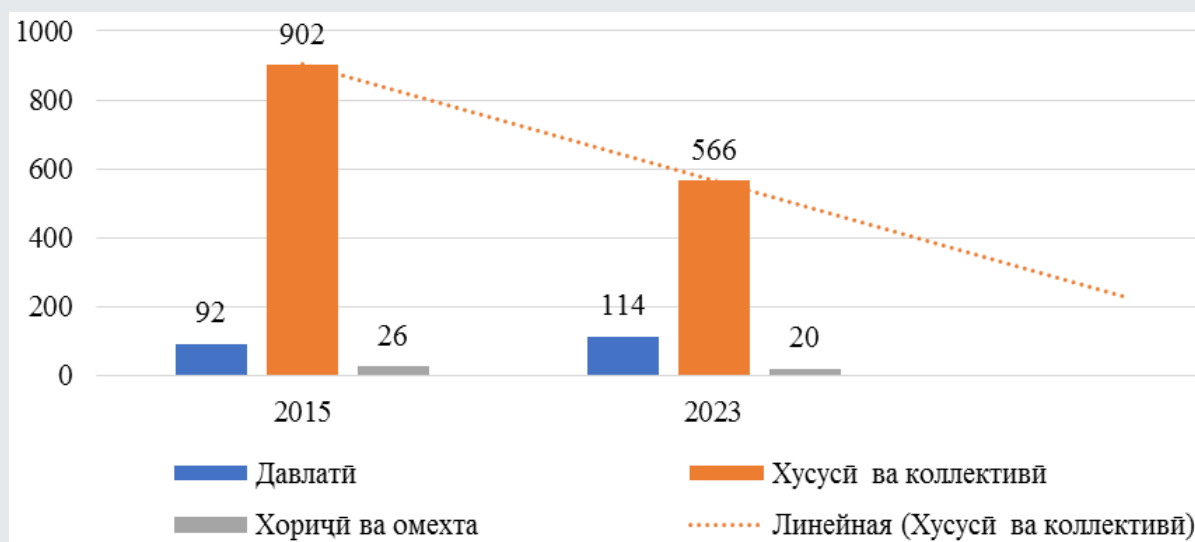
Дар ҷумҳурӣ зиёда аз 78% ширкатҳои нақлиётӣ корхонаҳои хусусӣ ва кооперативиро ташкил медиҳанд. Ин аз тағйироти бозорӣ дар соҳа, афзоиши нақши соҳибкории хусусӣ ва эҳтимоли болоравии рақобат ва сифати хизматрасониҳо шаҳодат медиҳад. Дар давраи солҳои 2015- 2023 шумораи корхонаҳои давлатӣ аз 92 то 114 адад расид, ки ин аз васеъ шудани бахши давлатии иқтисодиёт дар мамлакат шаҳодат медиҳад. Дар таркиби инфрасохтори

нақлиётӣ шумораи кормандон то 30 нафар, зиёда аз 96%-ро ташкил дод. (ҷадвали 2.1.2.)

Ҷадвали 2.1.2 – Динамика ва сохтори корхонаҳои инфрасохтори нақлиётӣ аз рӯи шакли моликият*

Номгуй	2015			2023		
	Давлатӣ	Хусусӣ ва дастаҷамъӣ	Хориҷӣ ва омехта (бо иштироки хориҷӣ)	Давлатӣ	Хусусӣ ва дастаҷамъӣ	Хориҷӣ ва омехта (бо иштироки хориҷӣ)
Хамагӣ	92	902	26	114	566	20
Аз он ҷумла						
То 30 наф.	50	858	24	71	548	18
Аз 31 то 200 наф.	33	41	-	33	17	1
Зиёда аз 201 наф.	9	3	2	10	1	1

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. С. 209; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. С. 220.226*

Расми 2.1.1 – Корхонаҳои нақлиётӣ аз рӯи шаклҳои моликият (таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 2.1.2)

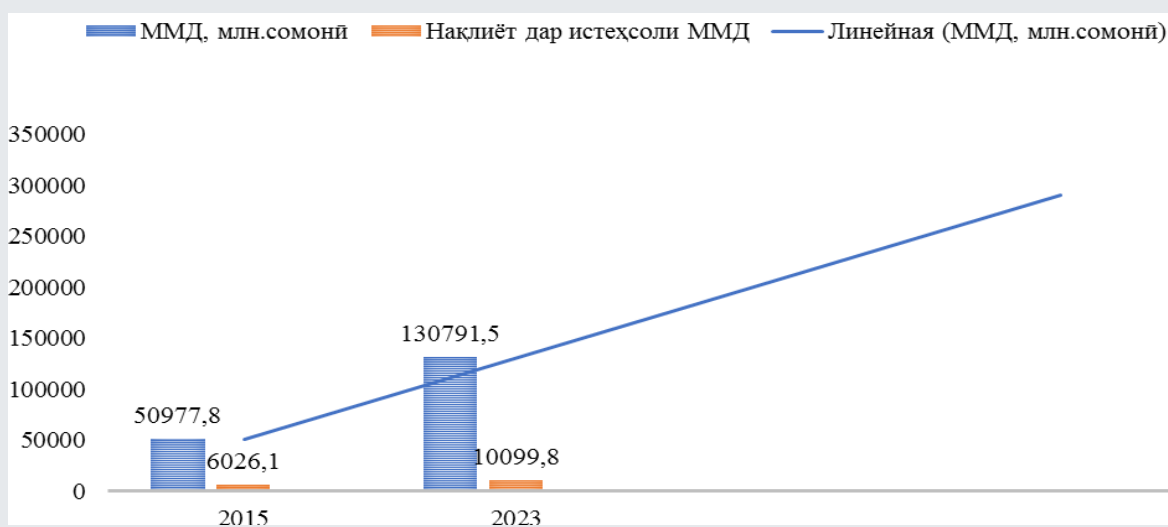
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақлиёт дар таъмини рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии нақши муҳим мебозад. Дар сохтори соҳавӣ маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат нақлиёт дар соли 2021 6,8-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2015 ба банди фоизӣ кам шудааст.

Чадвали 2.1.3 - Динамика ва сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, млн сомонӣ*

Номи гӯй	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
Хоҷагии деҳот, шикор ва хоҷагии ҷангал, моҳипарварӣ	106174	11100,7	12866,9	14049,8	16507,9	19050,5	22690,7	27104,8	31769,7
Саноат, аз он ҷумла, энергетика	6426,6	8267,8	10414,1	14954,6	16873,8	19511,3	24139	27762	21143
Сохтмон	5380,4	6569,7	5705,5	9411,7	9281,6	8863,7	11417,3	13250,1	10313,2
Савдо, таъмири автомобилҳо, молҳои маишӣ ва ашёи хусусӣ, меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	7191,9	8376,1	8573,2	7359,6	8764,1	8978,4	10956,0	13042,0	17005,7
Нақлиёт, алоқа ва хоҷагидорӣ анборӣ	6026,1	6916,2	6806,8	4277,6	4829,2	3818,8	3735,0	4401,1	10099,8
Ҷаъолияти молиявӣ, амалиёт бо молу мулкӣ ғайриманкул ва иҷора	917,5	895,6	279,9	2078,9	1925,1	2157,1	2055,7	4066,6	845,6
Идораи давлатӣ: суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ	1575,1	1593,9	3715,4	2005,6	2139,9	2247,4	2411,3	2620,7	6962,1
Маориф	1965,5	2589,7	3130,6	3256,3	3752,6	4086,8	4778,7	5058,3	7592,4
Тандурустӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ	936,1	1175,7	1220,8	1440,9	1651,2	1842,9	2072,3	2146,1	3008,4
Пешниҳоди хизматрасониҳои коммуналӣ, иҷтимоӣ ва инфиродӣ	1943,0	1469,4	1778,3	923,2	972,3	888,0	844,2	1142,2	2776,1
Андоз ба маҳсулот	6212,7	5244,3	6773,8	7131,5	7827,1	7718,0	9882,8	10958,0	13443,0
Субсидия ба маҳсулот	83,4	95,0	171,1	112,4	134,4	175,3	184,3	270,6	286,9

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯйи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2023. - С. 216-217.

Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон тавассути таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), арзёбӣ кард. Дар давраи солҳои 2015-2023 тамоюли устувори афзоиши иқтисодӣ мушоҳида мешавад, ки нишондиҳандаи ММД дар ин давра тақрибан ду маротиба афзудааст. Ин далел нишон медиҳад, ки ислоҳоти иқтисодӣ ва сиёсати рушд, ки дар кишвар татбиқ шудаанд, натиҷаҳои мусбат додаанд ва ба рушди минбаъдаи иқтисодиёт мусоидат кардаанд. Иштироки соҳаи нақлиёт дар истеҳсоли ММД дар давои солҳои 2015-2023 аз 6026,1 то 10099,8 млн. сомонӣ ва ё 1,67 маротиба афзудааст.

**Расми 2.1.2 - Иштироки соҳаи нақлиёт дар истеҳсоли ММД (млн. сомонӣ)
(таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 2.1.3)**

Таҳлили динамикаи рушди боркашонӣ дар соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 то 2023 чунин нишон медиҳад:

Афзоиши ҳаҷми умумии боркашонӣ аз 5995,5 млн.т то 12122,1 млн.т: Дар ин давра ҳаҷми умумии боркашонӣ то 2,02 маротиба афзуда, ба густариши назарраси фаъолияти нақлиётӣ ва афзоиши ҳаҷми боркашонӣ ишора мекунад.

Аксари боркашонӣ тавассути нақлиёти заминӣ анҷом дода мешавад: Ин нишон медиҳад, ки нақлиёти автомобилӣ ва роҳи оҳан дар сохтори боркашонии кишвар бартарӣ доранд. Нақлиёти заминӣ дар таъмини талаботи логистикии иқтисодиёт нақши калидӣ мебозад.

Афзоиши ҳаҷми боркашонии автомобилӣ аз 5672,3 млн.тонн то 11815,7 млн.тонн: Дар ин давра ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ то 2,08 маротиба афзоиш ёфтааст, ки аз афзоиши умумии нақлиёти заминӣ баландтар аст.

Суръати афзоиандаи боркашонии автомобилӣ: Суръати афзоиши боркашонии автомобилӣ аз суръати афзоиши умумии нақлиёти заминӣ зиёдтар аст, ки ин нақши рӯзафзуни нақлиёти автомобилӣ дар иқтисоди кишварро таъкид мекунад.

Ҳамоҳангӣ бо стратегияи рафъи бунбасти нақлиётӣ: Рушди мунтазами нақлиёти автомобилӣ ба кишвар кӯмак мекунад, ки пайвастагиро бо дигар минтақаҳо ва кишварҳо беҳтар созад, тбунбасти нақлиётиро коҳиш диҳад ва ба шабакаҳои байналмилалӣ нақлиётӣ ҳамгиро гардад.

Беҳтар шудани логистика ва дастрасӣ: Рушди нақлиёти автомобилӣ ба боркашонии муассиртар ва сарътари борҳо ва мусофирон мусоидат мекунад, ки ба фаъолияти иқтисодӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли таъсири мусбат мерасонад.

Густариши бозори хизматрасониҳои инфрасохтори нақлиётӣ: Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли молҳо талабот ба васеъ кардани хизматрасониҳои нақлиётӣ барои интиқоли онҳо ба вуҷуд меорад, ки ин ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат мекунад.

Афзоиши ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ, нишондиҳандаи мусбати рушди инфрасохтори нақлиётӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин ба пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад, пайвастагии кишварро беҳтар менамояд ва аз стратегияи баромадан аз бунбасти нақлиётӣ дастгирӣ мекунад. Барои таъмини рушди устувори минбаъдаи иқтисодиёт, муҳим аст, ки сармоягузорӣ ба инфрасохтори нақлиётӣ бо суръати баланд идома дода шавад. Дар ин раванд, ворид кардани технологияҳои инноватсионӣ нақши калидӣ мебозад, ки ба самаранокии ҳамлу нақл, паст кардани сатҳи хароҷот ва беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ мусоидат менамояд. Илова бар ин, таваҷҷуҳи махсус бояд ба устувории экологӣ дода шавад, то таъсири манфӣи

фаъолияти нақлиётӣ ба муҳити зист кам карда шавад ва принципҳои рушди сабз дар соҳа амалӣ гарданд. (ҷадвалҳои 2.1.2 ва 2.1.3.).

Ҷадвали 2.1.4 - Динамикаи боркашонӣ тибқи намудҳои нақлиёт (млн. тонна-километр)

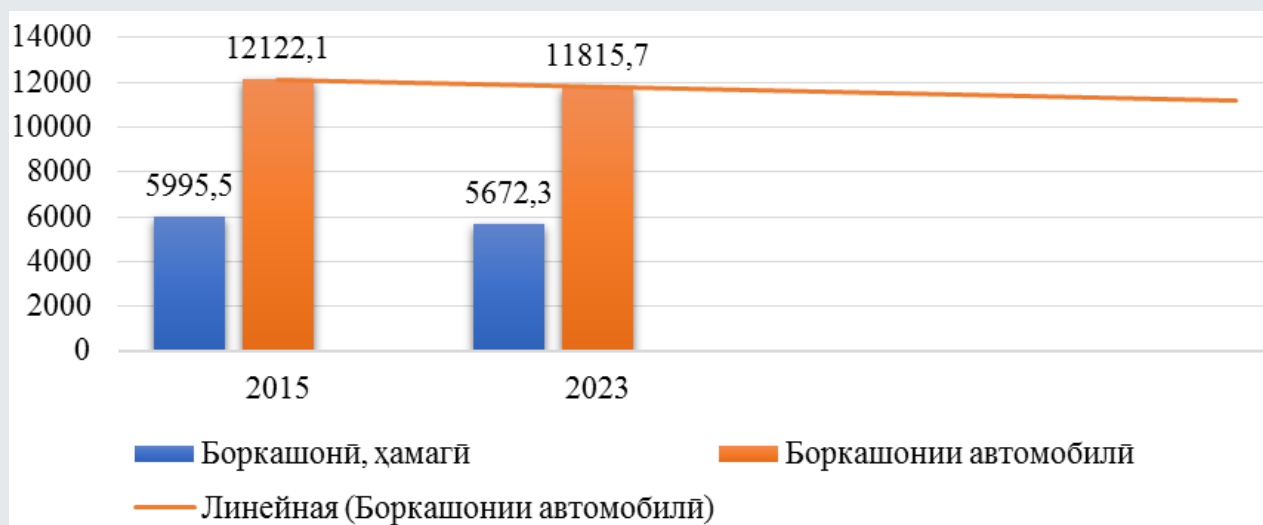
Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023 ба 2015%
Боркашонӣ-ҳамагӣ	5995,5	5515,3	6094,1	6516,8	7693,3	7800,8	8566,3	10702,3	12122,1	202,1
Аз он ҷумла:										
Бо нақлиёти хушкигард	5989,2	5510,3	6099,3	6512,5	7689,4	7799	8563,5	10700,4	12119,6	203,3
Аз он ҷумла										
Бо нақлиёти автомобилӣ	5672,3	5282	5924,2	6289,7	7457,7	7525,6	8310,3	10426,3	11815,7	208,3
Аз он ҷумла:										
Бо нақлиёти автомобилҳои байналхалқӣ	2175	18166,6	2187,7	2370,5	3314,7	3001,2	3254,1	3978,4	4272,9	196,4
Бо роҳи оҳан	316,9	228,3	165,1	222,8	231,7	273,4	253,2	274,1	303,9	95,8
Бо роҳи авиатсионӣ	6,3	5	4,8	4,3	3,9	1,8	2,8	1,9	2,4	38,1

**Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2022. - С. 300*.*

Дар ҷумҳурӣ боркашонӣ асосан тавассути нақлиёти автомобилӣ амалӣ мегардад. Мувофиқи маълумоти дар расми 2.1.3 овардашуда, дар соли 2023 тавассути нақлиёти автомобилӣ 118,1 миллион тонна бор интиқол дода шудааст, ки 93,9% ҳаҷми умумии боркашониро ташкил медиҳад. Дар давраи солҳои 2015 то 2023 ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ 2,08 маротиба афзудааст ва ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии боркашонӣ ба 2 фоиз баланд шудааст.

Вазъи озоди иқтисодии кишвар ба фаъолгардонии ширкати он дар алоқаҳои иқтисодиву тиҷоратӣ мусоидат мекунад. Ҳаҷми боркашӣ тариқи нақлиёти роҳи оҳан ва авиатсия тамоюли пастшавиро дорад. Аз ин ҷост, ки масъалаи тақмили идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти автомобилӣ дар мамлакати кӯҳистони мо дар мадди аввал қарор дорад. Инчунин, тамоюли рушд

дар нақлиёти мусофиркашӣ мушоҳида карда мешуд: дар давраи солҳои 2015-2023 шумораи мусофирбарӣ беш аз 61,4 фоиз афзудааст.

**Расмӣ 2.1.3 – Динамикаи боркашонии автомобилӣ (млн.тонн)
(таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 2.1.4.)**

Соли 2023 беш аз 97 фоизи мусофиркашиҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ сурат гирифтанд. Мусофиркашӣ тавассути нақлиёти автомобилии байналмилалӣ коҳиш ёфтааст, тавассути нақлиёти роҳи оҳан бетағйир мондааст.

Нақлиёти авиатсионӣ тамоюли пастравӣ дошта, дар давраи таҳлилӣ бетағйир мондааст. Пастравии сатҳи рушди нақлиёти авиатсионӣ аз маҳдуд шудани шумораи муҳочирони меҳнатӣ вобаста бо эпидемияи КОВИД-19 ва нооромии Федератсияи Руссия мебошад. Дар шаҳрҳо истифодаи нақлиёти барқӣ ба таври назаррас — зиёда аз 2,09 маротиба афзудааст (ниг. ҷадвали 2.15).

Аммо, яке аз мушкилоти асосӣ фарсудашавии воситаҳои нақлиёт мебошад. Бо сабаби камбудии захираҳои молиявӣ, ширкатҳои нақлиётӣ, бахусус онҳое, ки интиқоли мусофиронро дар шаҳрҳо ба роҳ мемонанд, маҷбур мешаванд воситаҳои нақлиёти худро аз бештар истифода баранд. Ин раванд ба фарсудашавии босуръати техника оварда мерасонад, ки дар натиҷа эътимоднокии воситаҳои нақлиёт паст шуда, сифат ва амнияти хизматрасониҳо зери хатар қарор мегиранд.

**Ҷадвали 2.1.5 - Динамикаи мусофирбарӣ аз рӯи намудҳои нақлиёт
(миллион нафар)***

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Соли 2023 ба 2015%
Мусофирбарӣ, ҳамагӣ	556,9	564,5	572,9	594,7	614,5	658,1	746,8	853,7	899,3	161,4
Аз он ҷумла										
Бо нақлиёти хушкгард	555,8	563,7	572,1	593,8	613,7	653,4	746,5	853,2	898,5	161,6
Аз он ҷумла										
Бо нақлиёти автомобилӣ	545,2	553,1	560,7	582,2	602,6	635,4	726,8	806,1	876,7	160,8
Аз он ҷумла										
Бо нақлиёти байналмилалӣ	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3	0,01	0,03	0,04	40,0
Бо нақлиёти барқӣ	10,2	10,9	11,1	10,6	21,4	19,2	19,2	20,5	21,4	209,8
Бо нақлиёти роҳи оҳан	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6	0,4	0,4	0,5	0,5	125,0
Бо нақлиёти авиатсионӣ	0,8	0,8	0,9	0,8	0,7	0,3	0,4	0,5	0,8	100

**Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2023. - С. 301*.*

Ҳамин тариқ, дар ҷумҳурӣ беш аз 90%-и боркашонӣ ва мусофирбарӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, Ҳукумати ҷумҳурӣ барои амалӣ кардани стратегияи баромадан аз бунбасти нақлиётӣ ба роҳҳои автомобилгард бо таъмини захираҳои калон мусоидат намуд.

Рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият пешрафти назаррасро бо шарофати сармоягузориҳои давлатӣ ва ҳамкорӣ бо дигар манбаъҳои маблағгузорӣ нишон медиҳад. Беҳтар гардидани ҳолати роҳҳо ва пулҳо ба рушди иқтисодӣ, беҳтар кардани пайвастиҳои минтақаҳо ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

Нуқтаҳои асосии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ чунинанд:

✓ **Таъмир ва рушди роҳҳо:**

✓ **Сармоягузориҳои давлатӣ:** Бо шарофати лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ зиёда аз 2100 км роҳҳои байналмилалӣ автомобилгард таъмир карда шуданд.

✓ **Маблағгузори иловагӣ:** 1000 км роҳҳои дохилӣ бо истифода аз манбаҳои дигари маблағгузорӣ таъмир карда шуданд.

✓ **Дастовардҳои мушаххаси соли 2018:** Дар ин сол таъмири тақрибан 200 км роҳҳо ва 45 пул анҷом ёфт.

✓ **Лоиҳаҳои сармоягузорӣ:** Дар баҳши нақлиёт 14 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ бо маблағи 7,5 миллиард сомонӣ амалӣ карда шуд.

Шабакани умумии роҳҳо дар Тоҷикистон:

✓ Кишвар дорои 26 366 км роҳҳои автомобилгард мебошад, ки ҳамаашон дар моликияти давлатӣ қарор доранд.

✓ Роҳҳои истифодаи умум:

✓ Вазорати нақлиёт масъулияти 14 074 км роҳро бар дӯш дорад, ки зиёда аз нисфи тамоми шабакаро ташкил медиҳад (53,3%).

✓ Роҳҳои маъмурӣ:

✓ 12 563 км роҳҳо ба категорияи роҳҳои маъмурӣ дохил мешаванд, ки 47,7% аз шумораи умумии роҳҳоро ташкил медиҳанд.

✓ Тақсимот ба роҳҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳалӣ:

✓ Аз миқдори умумӣ, 4 878 км ба роҳҳои ҷумҳуриявӣ (35%) ва 8 925 км ба роҳҳои маҳалӣ (65%) рост меояд.

✓ Ин маълумот тасаввуроти дақиқро дар бораи сохтори шабакаи роҳҳои автомобилгарди кишвар фароҳам меорад.

✓ Маълумоти муфасссал дар ҷадвали 2.1.6 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.1.6 - Шабакани роҳҳои давлатии Тоҷикистон (с . 2024)*

№	Роҳҳои Вазорати нақлиёти ҶТ	Ҳамагӣ, км	Ба раёсатҳо, км					
			Ҳисор	Бохтар	Кӯлоб	Суғд	ВМКБ	Рашт
	Ҳамагӣ	114220	1909	2749	2412	3487	2727	937
1.	Роҳҳои ҷумҳуриявӣ	5477	680	769	750	1149	1660	469
	Аз он ҷумла							
1.1	Роҳҳои байналмилалӣ	3348	290	435	318	735	1276	294
1.2	Роҳҳои дигари ҷумҳуриявӣ	2129	390	334	432	414	384	175
2.	Роҳҳои маҳалӣ	8743	1229	1980	1662	2338	1067	468

***Манбаъ:** гузориши Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Рохҳои ҷумҳуриявӣ қисми асосии инфрасохтори нақлиёти Тоҷикистонро ташкил медиҳанд ва пайвастагии байни минтақаҳои гуногуни кишвар ва давлатҳои ҳамсояро таъмин мекунад. Таснифи ин роҳҳо ба хатсайрҳои байналмилалӣ ва дохилӣ имкон медиҳад, ки чараёнҳои нақлиётӣ самаранок идора карда шаванд, ки ин ба рушди иқтисодӣ, ҳамгироии иҷтимоӣ ва амнияти миллӣ мусоидат мекунад. Рушд ва нигоҳдории роҳҳои ҷумҳуриявӣ сармоягузори доимӣ ва банақшагириро талаб мекунад, то ки эътимоднокии онҳо таъмин ва ба стандартҳои муосир мувофиқат карда шавад. Ин роҳҳо тасниф шудаанд ва 17 хатсайри байналмилалӣ ва 86 хатсайри дохилии ҷумҳуриявиро дар бар мегиранд. Дар маҷмӯъ, дарозии ҳамаи роҳҳо тибқи категорияҳо дар ҷадвали 2.1.7 оварда шудааст. Идоракунии ғайрисамаранок ва ҳолати бади роҳҳо дар Тоҷикистон монеаҳои ҷиддӣ барои рушди инфрасохтори нақлиётӣ ба вучуд меоранд. Барои беҳтар кардани вазъ зарур аст, ки системаи идоракунии аз нав ташкил шавад, сармоягузорӣ ба таъмир ва навсозии хароҷот афзоиш ёбад, инчунин технологияҳои муосир ҷорӣ карда шаванд ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ рушд ёбад. Ин ба таъмини сифати баландтари роҳҳо, беҳтар намудани иртиботи нақлиётӣ ва самаранокии иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Дар Тоҷикистон амалан роҳҳои дорои ин категория вучуд надоранд, ки набудани шоҳроҳҳои дорои беҳтарин қобилияти гузаронишро нишон медиҳад. Танҳо 1,1% роҳҳо ба категорияи дуюм дохил мешаванд, ки ин низ ба камбудии роҳҳои сатҳи миёнаи сифат ишора мекунад. Аксари роҳҳои ҷумҳуриявӣ (12,4%) ва маҳалӣ (85%) ба категорияи панҷум дохил мешаванд, ки сатҳи пасти сифат, ҳолати бади пӯшиш ва маҳдудияти қобилияти гузаронишро нишон медиҳанд. Сарфи назар аз арзиши пасти кори нақлиётӣ дар кишвар, ҳолати роҳҳо беҳбудро талаб мекунад, ки ин метавонад бо пӯшиши номуносиб, нигоҳдории нокифоя ва зарурати таъмир ифода ёбад.

Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулияти асосӣ барои идоракунии ва нигоҳдории роҳҳоро ба зимма дорад. Ин мақомот тарҳрезӣ ва нигоҳдории роҳҳоро дар сатҳи берунӣ таъмин менамоянд. Аммо, чунин сохтори идоракунии боиси самаранокии паст мегардад, ки бо такрори эҳтимолии

вазифаҳо, нокифоягии ҳамоҳангсозии байналмилалӣ ва маҳдуд будани захираҳо алоқаманд аст.

Ҷадвали 2.1.7 - Категорияҳои роҳҳо, ки дар тавозуни Вазорати нақлиёти ҚТ аз рӯи категорияи техникӣ қарор доранд (км) (с. 2024)

Гурӯҳи техникии роҳҳои ҚТ	НТҚ	Вилоятҳо			Ҷамагӣ
		Хатлон	Сӯғд	ВМКБ	
1. Роҳҳои байналмилалӣ					
I	-	-	-	-	-
II	83,7	-	376,3	-	460
III	434,9	681,9	237,9	650,8	2005,5
IV	-	71,4	68,4	258,7	398,5
V	65,1	-	52,2	366,8	484,1
Ҷамагӣ	583,7	753,3	734,8	1276,3	3348,1
2. Роҳҳои ҷумҳуриявӣ					
I	-	-	-	-	-
II	3,0	-	33,5	-	36,5
III	145,3	328,5	200,8	-	674,6
IV	310,4	375,5	76,5	220,4	982,8
V	106,5	62,0	103,0	163,1	434,6
Ҷамагӣ	565,2	766,0	413,8	383,5	2128,5
3. Роҳҳои минтақавӣ					
I	-	-	-	-	-
II	-	-	-	-	-
III	9,4	91,6	166,6	-	267,6
IV	326,4	378,8	1093,2	266,9	2065,3
V	1360,8	3171,2	1078,2	800,6	6410,8
Ҷамагӣ	1696,6	3641,6	2338,0	1067,5	8743,7
4. Дар умум					
I	-	-	-	-	-
II	86,7	-	409,8	-	496,5
III	589,6	1102,0	605,3	650,8	2947,7
IV	636,8	825,6	1238,1	746,0	3446,5
V	1532,4	3233,2	1233,4	1330,5	7329,5
Ҷамагӣ	2845,5	5160,8	3486,6	2727,3	14220,2

Манбаъ: Маводи Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Системаи мавҷудаи идоракунии активҳои роҳҳо сатҳи зарурии самаранокии ҳаракати нақлиётро таъмин намекунад, ки ин метавонад бо маҳдудияти маблағгузорӣ, ташкили нокифояи кор ва набудани технологияҳои муосири идоракунии вобаста бошад (ҷадвали 2.1.8).

**Ҷадвали 2.1.8 - Идоракунии дорониҳои роҳии Вазорати нақлиёти
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Муассисаҳои оид ба истифодаи роҳҳои автомобилгард	Роҳҳои автомобилгард, км			Пулҳо		Қубурҳо	
	Ҳамагӣ	Роҳҳои ҷумҳуриявӣ	Роҳҳои маҳаллӣ	Шумора	Метри тӯлӣ	Шумора	Метри тӯлӣ
Муассисаи давлатии Идораи хоҷагии роҳҳои автомобилгарди ш. Ҳисор	1909	680	1229	369	8269	3941	45085
Муассисаи давлатии Идо-раи хоҷагии роҳҳои автомо-билгарди вилояти Суғд	3487	1149	2338	552	9307	6214	65064
Сарраёсати истифодаи роҳҳои автомобилгарди минтақаи Рашт	937	469	468	116	3511	963	7129
Сарраёсати истифодаи роҳҳои автомобилгарди минтақаи Кӯлоб	2412	750	1662	302	7434	2127	25418
Сарраёсати истифодаи роҳҳои автомобилгарди минтақаи Бохтар	2749	769	1980	613	9355	2635	30390
Сарраёсати истифодаи роҳҳои автомобилгарди минтақаи ВМКБ	2727	1660	1067	282	4837	3804	39594
Ҳамагӣ дар Вазорати нақлиёти ҚТ	14220	5477	8743	2234	42713	19684	212680

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯйи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023

Дар системаи кунунии идоракунии инфрасохтори роҳҳои Тоҷикистон тақсимои возеҳи вазифаҳо байни сатҳҳои гуногуни ҳокимият (вилоятӣ, ноҳиявӣ, минтақавӣ) мавҷуд нест. Ин ба номуайянӣ ва самаранокии паст дар идоракунӣ оварда мерасонад. Зарур аст дақиқ муайян карда шавад, ки кадом

вазифаҳо ва масъулиятҳо ба ҳар як сатҳи идоракунӣ вобаста мешаванд. Ин масъалаҳо нигоҳдории роҳҳо, банақшагирии рушди онҳо, тарҳрезии масирҳои нав, дастгирии техникӣ, маъмурият ва сармоягузорию дар бар мегиранд.

Дар сурати набудани идоракунии марказонидашудаи роҳҳои маҳалӣ, ки нақши муҳимро дар шабакаи нақлиётӣ мебозанд, онҳо бе таваҷҷуҳ ва захираҳои зарурӣ мемонанд. Ин метавонад боиси фарсудашавии зуд ва пастшавии сатҳи хизматрасонӣ гардад. Роҳҳои асосӣ, ки рағҳои калидии системаи нақлиётӣ мебошанд, бояд афзалиятнок ба назар гирифта шаванд ва барои таъмини эътимоднокии ва самаранокии онҳо маблағгузорӣ шаванд.

Системаи бештари ғайримарказонидаи маблағгузорӣ ба маъмуриятҳо имкон медиҳад, ки назорати бештар ва чандирии идоракунӣ дар инфрасохтори роҳҳоро дошта бошанд. Қарорҳои дуруст ва маблағгузорию децентрализатсия метавонанд самаранокии идоракунии роҳҳоро ба таври назаррас баланд бардоранд, ки ин ба беҳтар шудани хизматрасонӣ ва нигоҳдории шабакаи нақлиётӣ дар сатҳи маҳаллӣ мусоидат мекунад.

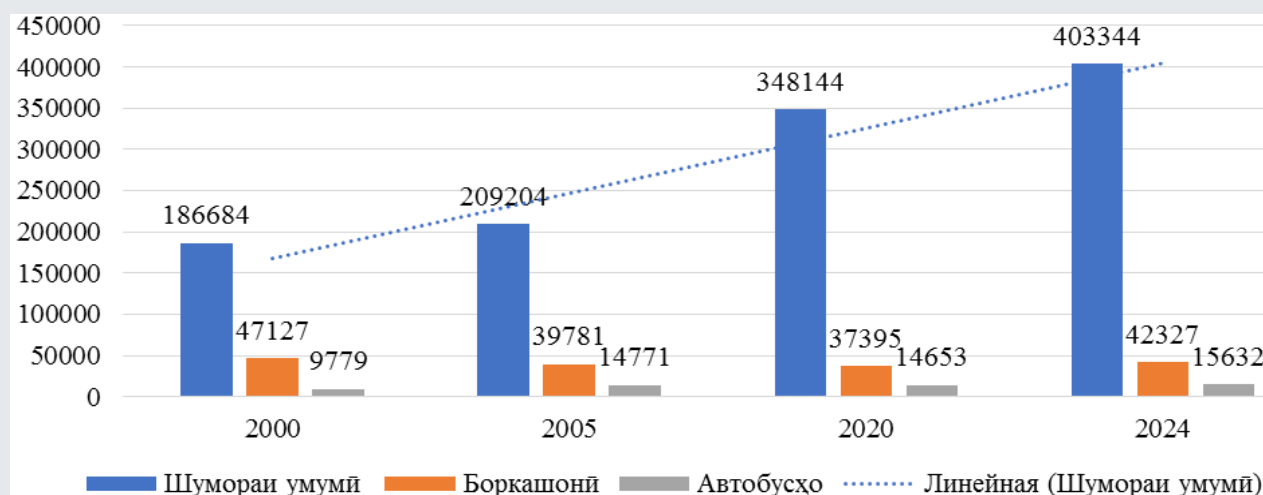
Роҳҳо дар инфрасохтори нақлиётӣ нақши асосӣ мебозанд, ки пайваस्ताгии байни нуктаҳои гуногунро таъмин намуда, ба ҳаракати самараноки одамон ва борҳо мусоидат меkunанд. Истифодаи онҳо аз шароити табиӣ, аз ҷумла ҳаракати босуръат ва ҳолати роҳҳо вобаста аст.

Концепсияи «аз дар ба дар» унсури калидии рушди системаи боркашонӣ мебошад, ки ба беҳбудии он мусоидат мекунад. Шумораи расмӣи воситаҳои нақлиёт дар кишвар ва динамикаи рушди он дар ҷадвали 2.1.9 ва расми 2.1.4 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 2.1.9 - Мавҷудияти парки нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2024

Сол	Шумораи умумӣ	Намуди автомобил			
		Боркашонӣ	Махсус	Автобусҳо	Автомобилҳои сабукрав
2000	186684	47127	5456	9779	123322
2005	209204	39781	4490	14771	150162
2020	348144	37395	2451	14653	293675
2024	403344	42327	2652	15632	342733
соли 2024 нисбат ба 2000, бо %	216,1	89,81	48,6	15,6	277,9

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023

Расми 2.1.4 - Динамикаи парки нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон (воҳид) (таҳияи муаллиф дар асоси ҷадвали 2.1.9)

Тавре ки дар ҷадвали 2.8 дида мешавад, дар тӯли се даҳсола паркҳои автомобилӣ дар кишвар то 2,16 маротиба афзоиш ёфтаанд, ки ин нишондиҳандаи афзоиши устувори шумораи воситаҳои нақлиёт мебошад. Мошинҳои сабукрав ва автобусҳо камшавии махсусан баланди шумораро нишон медиҳанд, ки ба зиёд шудани талабот ба нақлиёти мусофирбарӣ ишора мекунад. Дар даҳ соли охир, ҳиссаи мошинҳои боркаш то 11% коҳиш ёфтааст, ки ин метавонад тағйиротро дар сохтори иқтисодиёт инъикос кунад, масалан, камшавии ҳаҷми истеҳсолот ё тағйирот дар занҷираҳои логистикӣ. Коҳиши чараёни боркашонӣ ва афзоиши ҳамзамони мусофирбарӣ ба иваз шудани тамаркузи хизматрасониҳои нақлиётӣ

аз боркашӣ ба мусофирбарӣ ишора мекунад. Дар соли 2017 ба ҳар ҳазор сокини кишвар 44 мошини сабукрав рост меояд, ки ба сатҳи баланди мошиндорӣ аҳоли ишора мекунад. Афзоиши босуръати шумораи мошинҳо боиси зиёдшавии фишор ба инфрасохтори роҳҳо мегардад ва ин талаб мекунад, ки роҳҳо мунтазам рушд ёбанд ва таъмир карда шаванд.

Афзоиши шумораи воситаҳои нақлиёт фарсудашавии шадиди пӯшиши роҳҳоро ба вуҷуд меорад, ки барои таъмир ва нигоҳдорӣ сармоягузориҳои иловагиро талаб мекунад. Рушди шумораи мошинҳо фишори назаррасе ба шабакаи роҳҳо эҷод мекунад, ки ин метавонад ба як қатор мушкилоти ҷиддӣ оварда расонад.

Тавре ки қайд гардид, фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ аз суръати рушди иқтисодии кишвар вобаста аст. Дар ин робита, алоқаи тарафайни фаъолияти нақлиёт ва динамикаи маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷумҳуриро мавриди таҳлил қарор мувофиқи мақсад аст. Шумораи мошинҳои ба қайд гирифташуда ҳамасола бо суръати 86,4% афзоиш ёфта, ба суръати афзоиши ММД наздик шудааст.

Афзоиши шумораи мошинҳои ба қайд гирифташуда аз зиёдшавии назарраси парки нақлиётии кишвар шаҳодат медиҳад, ки метавонад ба талаботи баланди истеъмоли ва вусъатёбии иқтисодиёт ишора кунад. Аммо, ҳуди афзоиши шумораи мошинҳо кафолати рушди устувори иқтисодӣ нест. Барои арзёбии босифати пешрафти иқтисодӣ бояд дигар омилҳо, аз ҷумла самаранокии системаи нақлиётӣ, ҳолати инфрасохтор, сатҳи даромади аҳоли, таъсири экологӣ ва нишондиҳандаҳои умумии иқтисодӣ ба назар гирифта шаванд. Аз ин рӯ, гарчанде ки афзоиши парки автомобилӣ метавонад нишондоди мусбат бошад, он барои рушди ҳамаҷониба ва устувори иқтисодӣ кофӣ нест.

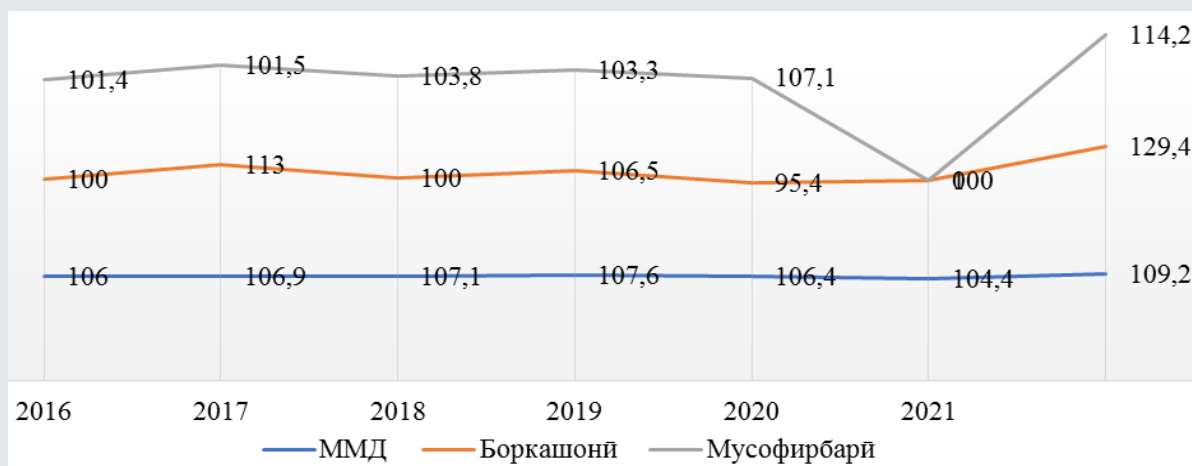
Ҷадвали 2.1.10 - Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишон- диҳан- даҳо	ММД, млн. сомонӣ (бо нархи мувофиқ ба солҳо)	Аҳоли, ҳазор нафар	ММД ба ҳар нафари аҳоли бо доллар	Ҳаҷми боркашӣ, млн. тонна дар як сол	Ҳаҷми мусофир- барӣ, млн. мусофир дар як сол	Нақлиёт- ғунҷоиши ММД, тонна/сомонӣ	Мутаҳар- рикии аҳоли, сафар дар як сол
--------------------------	--	--------------------------	---	--	--	--	--

2015	48408,7	8551,2	5727,8	74,4	556,9	0,0015	65,1
2016	54479,1	8742,8	6300,3	74,4	564,5	0,0013	64,5
2017	61093,7	8931,2	6913,5	84,1	572,9	0,0013	64,1
2018	68844	9126,6	7638,2	84,1	594,7	0,0012	65,1
2019	79109,8	9313,8	8580,1	85,4	658,1	0,001	70,6
2020	83958,3	9716,8	8922,2	85,4	653,7	0,001	67,2
2021	101076,3	9886,8	10312	94,6	746,8	0,0009	75,5
2022	118181,7	10078,4	11838,8	113,9	853,7	0,0009	84,7
2023	130792	10288,3	12868,8	120,5	899,3	0,0009	87,4
Рушд, %	270,1	120,3	224,6	161,9	161,4	59,9	134,2

**Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2023. - С. 13-17*.*

Динамикаи нақлиётгунҷоиши ММД тамоюли саҳеҳи пастравиастро гирифтааст. Дар соли 2023 сатҳи нақлиётгунҷоиш бо қиёс дар соли 2015, яъне дар муддати ҳафт сол ба 40,1% паст рафтааст. Дар давраи солҳои 2015-2023 ММД (бо сомони) ба 2,7 маротиба, ҳамзамон, дар ин давра ҳаҷми кашонидани борҳои хоҷагии халқ ба 61,9% афзудааст. Яъне ММД нисбат ба ҳаҷми борҳои кашонидашуда босуръаттар афзудааст. Инчунин ҳаракати аҳоли низ тамоюли устувор надорад, яъне дар давраи таҳлилӣ қариб бетағйир мондааст (расми 2.1.5).

Расми 2.1.5 – Шохиси ММД. Боркашонӣ ва мусофирбарӣ (ба % нисбат ба солҳои гузашта) (Манбаъ: Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Динамикаи нишондиҳандаҳои инфрасохтори нақлиётӣ аз шароити мушаххаси иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он вобаста буда, муҳим аст, ки ин хусусиятҳо ва авлавиятҳо ба назар гирифта шаванд. Рушди бахши нақлиётӣ ба шохиси афзоиши нархи хизматрасониҳо вобаста аст, ки бо тағйирёбии арзиши сӯзишворӣ ва дигар захираҳои моддиву техникӣ алоқаманд

аст. Баландшавии нархи сӯзишворӣ арзиши хизматрасониҳоро зиёд намуда, барои баъзе намудҳои нақлиёт ғоидаоварино коҳиш медиҳад, зеро харочот барои сӯзишворӣ ва маводҳо доимӣ боқӣ мемонанд. Барои беҳтар кардани вазъ, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, сарфаи захираҳо, таъмин намудани субсидияҳо ва истифодаи стратегияҳои самараноки иқтисодӣ зарур аст, то, ки самаранокии бахш баланд бардошта шавад. Харочоти баланд ба ширкатҳои нақлиётӣ имкониятҳои барқарорсозӣ ва нигоҳдории иқтидори нақлиётиро мушкил месозад ва инро маълумоти оморӣ тасдиқ мекунад.

Афзоиши нархҳо ба хизматрасониҳои нақлиётӣ ва захираҳои ҳамроҳкунанда ба вазъи молиявӣ-иқтисодии ширкатҳои нақлиётӣ таъсири манфӣ мерасонад, ки ин даромаднокии онҳоро коҳиш медиҳад ва имкониятҳои барқарорсозӣ ва рушди онҳоро маҳдуд мекунад.

Омилҳои иловагӣ, аз қабili коҳиши истеҳсолот дар соҳаҳои калидӣ, аз даст додани функсияҳои идоракунӣ бинобар вакууми ҳуқуқӣ ва афзоиши нархи манбаҳои энергетикӣ, ин мушкилотро боз ҳам шиддат мебахшанд. Дар баробари дигар мушкилот, бахши нақлиёт дорои сатҳи баланди сарбории андозӣ аст, ки нисбат ба кишварҳои ҳамсоя, ба монанди Ёзбекистон, бештар аст. Илова бар ин, сатҳи пасти идоракунӣ ва мубориза бо рақобати носолим, аз ҷумла таъсири «тиҷорати соярӯ» дар соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ, вазъи соҳаро душвор мегардонанд. Барои таъмини рушди устувор дар ин бахш, андешидани чораҳо, аз қабili танзими устувори нархи захираҳо, беҳтар намудани заминаи ҳуқуқӣ ва таъмин намудани дастгирии зарурӣ барои соҳаҳои калидии иқтисодӣ, ки ҷараёни борро ташаккул медиҳанд, зарур мебошад.

Таҳлили вазъи инфрасохтори нақлиётии кишвар, ки дар марҳилаи ислоҳоти амиқ қарор дорад ва ба системаи ҷаҳонии нақлиёт ҳамгиро мешавад, нишон медиҳад, ки барои бартарафсозии мушкилоти мавҷуда бояд як қатор масъалаҳои муҳим ҳал шаванд:

- Азнавсозии фондҳои асосии нақлиёт: Ҳамаи намудҳои нақлиёт ба навсозӣ ниёз доранд, зеро сатҳи техникийи онҳо ба меъёрҳои муосир ҷавобгӯ нест.

- Камбуди ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ: Ин ҳолат ба кандашавии фазои ягонаи нақлиётӣ, истифодаи ғайрисамараноки захираҳо ва паст шудани самаранокии умумии система оварда мерасонад.

- Истифодаи нокифояи вазъи чуғрофии кишвар: Имкониятҳои транзитӣ, махсусан дар самти авроосиёӣ, ба таври пурра истифода намешаванд.

- Суръати пасти гардиши мол: Ин мушкилот рушди устувори иқтисодро бозмедорад.

- Технологияи заифи нақлиётӣ: Технологияи мавҷуда бо талаботи истеҳсолот, савдо ва нигоҳдории мол мувофиқат намекунад.

- Сатҳи пасти иттилоотикунонӣ: Раванди нақлиётӣ ва ҳамкориҳои он бо дигар бахшҳои иқтисодиёт ба иттилоотикунони бештар ниёз доранд.

- Камбуди механизмҳои ҳавасмандкунанда: Механизмҳои молиявӣ иқтисодӣ барои ҷалби сармоягузориҳо ба рушди нақлиёт самаранок нестанд.

- Норасоҳои беҳатарии нақлиёт: Сатҳи беҳатарӣ дар фаъолияти нақлиётӣ ба таври кофӣ таъмин нашудааст.

- Масъалаҳои экологӣ: Нақлиёт ба муҳити атроф таъсири манфӣ расонида, ба стандартҳои баландтари байналмилалӣ мутобиқат намекунад.

- Камбуди рақобатпазирӣ: Корхонаҳои нақлиётии ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ рақобатпазирӣ кофӣ надоранд.

Ин мушкилот зарурати такмили системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ва рушди устувори онро ба миён меорад.

2.2. Омилҳои таъсиррасон ба идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ

Яке аз унсурҳои асосии инфрасохтори нақлиётӣ роҳҳои мавриди истифодаи иртиботӣ, хусусан, роҳи иртиботии автомобилӣ мебошад. Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шоҳроҳҳои автомобилӣ байналмилалӣ дар тамоми кишвар сохта, ба истифода дода шуданд. Дар кишвар 3138 километр роҳҳои байналмилалӣ мавҷуд аст. Роҳҳои кишвар тибқи созишномаҳои байналмилалӣ ба категорияҳои II то V тасниф шудаанд, ки сатҳи аҳамият ва

сифати онҳоро инъикос мекунад. Аксарияти роҳҳо (50%) ба категорияи IV мансубанд, ки ин сатҳи миёнаи аҳамият ва сифати онҳоро нишон медиҳад.

Бархе аз роҳҳои байналмилалӣ аз якҷанд минтақа мегузаранд, ки аҳамияти онҳоро дар фароҳам овардани пайвастагии байни минтақавӣ бештар мекунад. Аз ҷумла, 1740 километр роҳҳои ҷумҳуриявӣ ҳамчун шоҳаҳо ё фаръҳо қайд шудаанд.

Қисми зиёди ин роҳҳо (46%) ба категорияи V ва 40% ба категорияи IV тааллуқ доранд, ки ин сатҳи паст ё миёнаи сифати онҳоро инъикос мекунад. Беш аз нисфи ин роҳҳо (54%) бо асфалт пӯшонида шудаанд, ки барои ҳаракати бароҳат ва бехатар мусоидат мекунад. 33%-и онҳо пӯшиши сангреза бо битум доранд ва 13% бе қабати битум мебошанд, ки ба сатҳи пасттари сифат ишора мекунад.

Дар Тоҷикистон 1781 километр роҳҳо ҳамчун шоҳаҳо ҳисобида шудаанд, ки аз онҳо 50% ба категорияи чорум ва 5% ба категорияи панҷум мансубанд. Ин нишон медиҳад, ки сифати ин роҳҳо асосан ба сатҳи миёна ё паст мувофиқ аст. Аз ҷумла, роҳи РБ 043 (Ёвон-Ҳоҷамастон) дорои аҳамияти байниминтақавӣ буда, барои пайваст кардани минтақаҳои гуногуни кишвар нақши калидӣ мебозад. Дигар роҳҳои шоҳавӣ бештар ба ҳадафҳои дохилиминтақавӣ ва дохилишаҳрӣ хидмат меkunанд, ки пайвастагии нақлиётӣ ва ҳамлу нақли молу мусофиронро дар дохили минтақаҳо ва шаҳрҳо таъмин менамоянд.

Таснифи роҳҳо дар Тоҷикистон аҳамият ва сифати онҳоро инъикос мекунад. Роҳҳои байналмилалӣ аксаран дар категорияҳои баландтар қарор доранд, дар ҳоле ки аксари роҳҳои ҷумҳуриявӣ ба сатҳи пасттар тааллуқ доранд.

Маълумоти муфассал дар бораи дарозӣ ва шумораи роҳҳо дар минтақаҳо ва ноҳияҳо дар ҷадвали 2.12 оварда шудааст.

Чадвали 2.2.1 - Роҳҳои байналмилалӣ дорони аҳамияти байниминтақавӣ*

Номгӯи роҳҳо	Шоҳис	Дарозии умумӣ, км	Минтақаҳо	Масофа аз рӯи минтақаҳо, км
Душанбе – Чанок	РБ 01 (134)	368,2	НТЧ Суғд	74,5 243,7
Душанбе-Кӯлоб-Хоруғ-Мурғоб-сарҳади Хитой	РБ 04 (141) РБ 04 (141) РБ 04 (141)	1008	НТЧ Хатлон ВМКБ	33,3 215,7 759
Лабичар-Сангвор-Дарвоз	РБ 03 (141) РБ 03 (141)	135	НТЧ ВМКБ	66 69
Душанбе-Бохтар – Панҷи поён	РБ09 (Н 384) РБ 09 (Н 384)	181,3	НТЧ Хатлон	24,6 156,7

**Манбаъ: Маводҳои Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023.*

42% роҳҳои дигари ҷумҳуриявӣ дарозии камтар аз 10 км, 92% - камтар аз 50 %-ро дар бар гирифтаанд. Зиёда аз 96,5%-и роҳҳо дохилиноҳиявӣ (оғозу анҷомашон дар ҳудуди як ноҳия аст) буда, боқимонда 3,5% хизматрасонии байниноҳиявӣ зиёда аз як ноҳия мебошад. Мувофиқи сифатҳои техникӣ ин роҳҳо ба категорияи II-IV дохил мешаванд. Зиёда аз 46% дарозии роҳ ба категорияи III, 41% ба категорияи IV ва қариб 13% ба категорияи V дохил мешаванд. 1385,4 км масоҳати умумии ин роҳҳо нисбат ба роҳҳои дигар, ки шиддатнокии ҳаракат дар роҳ мушоҳида карда мешавад, дорони аҳамияти иҷтимоиву иқтисодӣ мебошанд (ҷадвали 2.2.2).

Чадвали 2.2.2 - Роҳҳои байниминтақавӣ/байнивилоятӣ*

Дарозии роҳҳо	Шумораи роҳҳо	Як ноҳияро убурунанд	Зиёда аз як ноҳияро убурунанд
Камтар аз 10 км	56	56	-
10 – 49 км	41	31	2
50 – 100 км	4	2	2
Зиёда аз 100 км	3	2	1
Ҳамагӣ	104	101	3

**Манбаъ: Маводи Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023.*

Аксари роҳҳои ҷумҳуриявии Тоҷикистон (42%) тӯли 10 км доранд, ва 92% онҳо тӯли камтар аз 50 км мебошанд. Ин нишон медиҳад, ки аксари роҳҳо барои иртиботи маҳаллӣ ё минтақавӣ пешбинӣ шудаанд, на барои сафарҳои дароз. Зиёда аз 96,5% роҳҳо пурра дар ҳудуди як ноҳия ҷойгиранд, ки ин ба истифодаи васеъашон дар ҳаракати дохилишаҳрӣ ишора мекунад. Боқимонда 3,5% роҳҳо,

ки аз якчанд минтақа мегузаранд, пайвасти байни онҳо фароҳам меоранд. Ин роҳҳо барои иртиботи нақлиётӣ байни қисматҳои гуногуни шаҳр ё минтақа аҳамияти муҳим доранд. Роҳҳо мувофиқи хусусиятҳои техникӣ ба категорияҳои II-V тақсим мешаванд. Зиёда аз 46% дарозии умумии роҳҳо ба категорияи III тааллуқ доранд, ки метавонад ба сифати миёнаи гузариш ва қобилияти миёна ишора кунад. 41% роҳҳо ба категорияи IV тасниф шудаанд, ки ин ба сифати баландтар ва устувории инфрасохтор ишора мекунад. Тақрибан 13% роҳҳо ба категорияи V мансубанд, ки ин маънои онро дорад, ки онҳо пӯшиши пастсифат доранд ва қобилияти маҳдуди гузаришро пешниҳод мекунанд. Тӯли умумии ин роҳҳо 1385,4 километрро ташкил медиҳад.

Гарчанде ки онҳо дорои сифати паст мебошанд, ин роҳҳо барои рушди иқтимоиву иқтисодӣ аҳамияти калон доранд, махсусан дар минтақаҳое, ки фаъолият ва ҳаракати баланди нақлиётӣ мушоҳида мешавад. Истифодаи ин роҳҳо ба пайвасти кардани минтақаҳои дурдаст ва қонеъ гардондани эҳтиёҷоти ҳаракати мардум ва боркашонӣ мусоидат мекунад, ки барои рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии маҳалҳо муҳим аст. Онҳо иртиботи нақлиётии самаранокро таъмин мекунанд, ба рушд мусоидат мекунанд ва дастрасии минтақаҳои гуногунро беҳтар менамоянд. Тасниф ва таҳлили роҳҳои ҷумҳуриявии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки аксари онҳо иртиботи дохилишаҳрро таъмин мекунанд ва сифати миёна доранд. Бо вучуди тӯли зиёди шабака, идоракунӣ ва нигоҳдории роҳҳо, махсусан роҳҳои категорияҳои паст, мушкилиҳо боқӣ мемонанд.

Дар Тоҷикистон 1268 роҳҳои маҳаллӣ бо дарозии умумии 8925 километр мавҷуд ҳастанд. Қисми зиёди ин роҳҳо ба категорияи паст (категорияи V) дохил мешаванд, ки ин нишондиҳандаи сифати паст ва функционалии маҳдуди онҳо мебошад.

Ин роҳҳо деҳоти дурдастро бо роҳҳои асосӣ пайвасти намуда, дастрасиро ба шохраҳои калонтари нақлиётӣ фароҳам меоранд. Аксари роҳҳои маҳаллӣ кӯтоҳанд: тақрибан 60% аз онҳо камтар аз 5 км ва 80% камтар аз 10 км дарозӣ доранд.

Ҷадвали 2.2.3 - Роҳҳои маҳаллӣ ва дарозии онҳо*

Роҳҳо	Ҳамагӣ	Дарозӣ, км				
		то 5	то 10	то 15	то 25	Зиёда аз 25
Роҳҳои маҳаллӣ, шумора	1268	759	263	122	86	38
Бо %	100,0	59,8	20,7	9,6	6,7	2,9

*Манбаъ: Маводҳои Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023.

Сарфи назар аз шумораи зиёди роҳҳои маҳаллӣ, онҳо дар системаи умумии нақлиёти кишвар нақши асосӣ надоранд, зеро танҳо ба талаботи маҳаллӣ хидмат мерасонанд. Шабакаи роҳҳои маҳаллии Тоҷикистон ҳам роҳҳои истифодаи умум ва ҳам роҳҳои махсусро, ки барои вазифаҳои муайян пешбинӣ шудаанд, дар бар мегирад. Аз тамоми шабакаи роҳҳои маҳаллӣ, 1514,75 км барои иҷрои вазифаҳои махсус, аз қабili пайваст кардани минтақаҳои муайян ё хизматрасонӣ ба ҳадафҳои маҳдуди дохилӣ, пешбинӣ шудаанд. Ин роҳҳо бо сатҳи пасттари чараёни нақлиётӣ фарқ мекунанд, ки ба нақши онҳо дар таъмини пайвастагии маҳаллӣ ва иҷрои вазифаҳои мушаххас вобаста аст. Гарчанде онҳо барои гардиши васеи нақлиёт истифода намешаванд, вале аҳамияти онҳо дар хизматрасонӣ ба ҳудудҳои дурдаст ва амалӣ намудани талаботи махсуси нақлиётӣ муҳим боқӣ мемонад. Дар ин роҳҳо метавонанд чораҳои ташкилоти махсус, аз қабili нақлиёти махсуси боркаш, мошинҳои кишоварзӣ ё нақлиёти хизматрасонӣ барои объектҳои саноатӣ истифода шаванд.

Дарозии умумии роҳҳои маъмурӣ 12 563 км мебошад. Ин роҳҳо асосан барои хизматрасонӣ ба корхонаҳои саноатӣ, объектҳои технологӣ ва эҳтиёҷоти иловагии вобаста ба кишоварзӣ пешбинӣ шудаанд. Онҳо интиқоли ашёи хом, маҳсулот, таҷҳизоти техникӣ ва дастрасӣ ба объектҳои истеҳсолиро таъмин мекунанд.

Қисми зиёди ин роҳҳо барои истифодаи умумии аҳоли пешбинӣ нашудаанд. Онҳо танҳо ба талаботи махсуси ташкилотҳо ва корхонаҳо хидмат мерасонанд ва нақлиёти худро дар чараёни умумии нақлиётӣ бе пардохт таъмин мекунанд. Тақсими ин роҳҳо дар минтақаҳо дар ҷадвали 2.2.4 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.2.4 - Роҳҳои идории Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Роҳҳо	Минтақаҳои ҷумҳурӣ				Ҳамагӣ дар минтақаҳо
	Суғд	Хатлон	ВМКБ	НТЧ	
Дарозӣ, км	3642,4	5142,1	528	2632,1	11944,6
Бо %	30,4	43,04	4,4	22,03	100,0

***Манбаъ:** Маводи Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023.

Дар Тоҷикистон роҳҳои маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ ва дохилихоҷагӣ таҳти назорати сохторҳои гуногуни ҳукуматӣ қарор доранд ва маблағгузори онҳо ба воситаи вазоратҳо, идораҳо ва кумитаҳо сурат мегирад. Аммо, системаи ҳисобдории роҳҳо дорои маҳдудиятҳои ҷиддӣ мебошад. Пеш аз ҳама, тамоми намудҳои роҳҳо ба таври пурра дар ин система ба ҳисоб гирифта намешаванд. Масалан, роҳҳои дохилӣ ва дохилихоҷагӣ, ки барои пайваст кардани маҳалҳои аҳолинишин ва минтақаҳои хоҷагӣ муҳиманд, ба назар гирифта намешаванд. Ғайр аз ин, истилоҳи умумии «роҳҳои ҷумҳуриявӣ» аксар вақт барои роҳҳои дорои хусусиятҳои мухталиф, аз ҷумла роҳҳои байниминтақавӣ, истифода мешавад, ки метавонад ба нофаҳмӣ дар идоракунии ва баҳодиҳии роҳҳо оварда расонад. Барои тақмили системаи роҳҳо ва идоракунии онҳо зарур аст, ки системаи ҳисобдорӣ ҳамаҷониба тақмил дода шуда, ҳама категорияҳои роҳҳоро дар бар гирад. Ғайр аз ин, омезиш ё нофаҳмиҳои байни роҳҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ вучуд дорад. Системаи мавҷудаи ҳисобдорӣ танҳо он роҳҳоро дар бар мегирад, ки таҳти назорати вазорат қарор доранд, дар ҳоле ки роҳҳои ҳукумати маҳаллӣ ва дигар муассисаҳо берун аз ин ҳисобдорӣ мемонанд.

Дар Тоҷикистон якчанд системаи таснифи роҳҳо вучуд дорад, ки ин боиси номувофиқии идоракунии шабакаи роҳҳо мегардад. Роҳҳо ба категорияҳои гуногун мутобиқи мақоми ҳукуқӣ ва мансубияти онҳо тақсим шудаанд, ки ин ба парокандагии система сабаб мешавад.

Гурӯҳҳои гуногуни роҳҳо бо мушкилиҳои зиёд ҳангоми банақшагирӣ, сохтмон ва нигоҳдории роҳҳо тавсиф мешаванд. 85% роҳҳои маҳаллӣ ба таъмир ниёз доранд, ки ин нишондиҳандаи фарсудагӣ ва таваҷҷуҳи нокифоя ба ҳолати онҳо мебошад. 95% роҳҳои дохилиноҳиявӣ дар ҳолати бад қарор доранд, ки истифодаи онҳоро душвор месозад ва ба пайвастагии нақлиётии минтақаҳо таъсир мерасонад.

Роҳҳое, ки ба шоҳроҳҳои калон наздиканд, хеле кам хизматрасонӣ мешаванд, ки ин метавонад боиси бадшавии ҳолати онҳо ва паст шудани сатҳи самаранокии чараёни нақлиёт гардад.

Маҳдудияти захираҳои молиявӣ таъмин намудани нигоҳдорӣ ва таъмири зарурии роҳҳоро мушкил мегардонад. Бино бар камбудии маблағҳо, роҳҳо ба таври лозимӣ нигоҳдорӣ намешаванд, ки ин ҳолати онҳоро бадтар намуда, ба самаранокии фаъолияти нақлиёти таъсир мерасонад.

Айни замон, тағйироте, ки ба амал меояд, дар ҳаҷми ҳамлу нақли бор аз рӯйи ҳамаи намуди нақлиёт дар тамоми ҷумҳурӣ якхелаанд. Дигаргунии сохтории ғавқузикр бо тағйироти конъюнктур дар бозор алоқаманд аст. Талаботи баланд ба маҳсулоти сохтмонӣ ва саноатӣ ба афзоиши истеҳсоли онҳо мусоидат мекунад. Ин дар навбати худ, ҳаҷми бештаре аз боркашониро тавассути нақлиёти автомобилӣ талаб мекунад.

Дар давраи солҳои 2015 то 2023 афзоиши назарраси боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ мушоҳида шуд, ки он зиёда аз 1,7 маротиба зиёд шудааст (ҷадвали 2.2.5). Ин ба рушди фаъолонаи бахши нақлиёт дар посух ба вазъи кишвар ишора мекунад.

Афзоиши таваҷҷуҳи истеъмолкунандагон ба молҳои асосӣ низ истеҳсолотро таҳрик дода, талаботро ба боркашонии автомобилӣ зиёд мекунад. Ин зарурати рушди инфрасохтори нақлиётро барои дастгирии рушди иқтисодӣ ва таъмини расониши самараноки молҳо нишон медиҳад.

Дар шаҳри Душанбе суръати рушди ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ аз 8049,4 то 19608,8 ҳазор тонна, ё 2,4 маротиба афзоиш ёфт. Вазни ҳолиси он дар соли 2023 дар ҳаҷми умумии боркашонии нақлиёти кишвар мутобиқан 12,4 муқобили 11,7 фоизро дар соли 2015 ташкил дод. Ҳамин тариқ, вазни ҳолиси он ба 1 банди фоизӣ афзоиш ёфт. Суръати баланди рушд сатҳи тараққиёти иқтисодии ш. Душанбе ва НТҚ муайян карданд. Дар минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ инчунин, баландшавии ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ ба мушоҳида расид: дар вилояти Суғд-(1,5 маротиба) дар вилояти Хатлон бошад -1,76 маротиба афзудааст (ҷадвали 2.2.5).

Маълумоти ҷадвали 2.2.5 нишон медиҳад, ки рушди иқтисодии минтақаҳои мамлакат омили муҳими таъсиррасонӣ ба рушди қори инфрасохтори нақлиётӣ мебошад.

Таҳлили тонна-километр арзёбии асосии иҷрои нақша оид ба ҳаҷми қори нақлиёти автомобилӣ ҳисоб мешавад. Ин нишондиҳанда дар асоси банақшагирӣ ва ҳисобкунии маҳсулнокии меҳнат дар истифодабарӣ, ҳисобкунии захираҳои зарурии сӯзишворию энергетикӣ ва хароҷоти дигар барои ташкили қори депо қарор дорад.

Ҷадвали 2.2.5 – Боркашонӣ бо нақлиёти автомобилӣ (ҳаз. тонна)*

Минтақаҳо	Ҳамагӣ	Аз ҷумла				
		ш. Душанбе	НТҚ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
2015	68304,1	8049,4	14184,9	21745,8	23816,7	507,3
2016	78610,5	8725,3	21175	23114	25017,3	578,9
2017	79482,5	8178,1	24522,6	22306,8	23798,7	676,3
2018	84257,6	8298,5	26616,9	23947,9	24597,6	796,7
2019	79594,7	8828,6	22183,6	22487,2	25341,8	753,5
2020	79075,9	9849,1	18566,9	22810,2	27377,2	472,4
2021	88900,9	11366,7	19121,3	27320,5	30107,4	985
2022	107836,3	19622,8	20544,3	32638,2	33997,5	1033,5
2023	114124,1	19608,8	18156,7	33300,9	42076,9	980,8
соли 2023 нисбат ба соли 2015, %	167,1	243,6	128	153,1	176,7	193,3

**Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2024. - С. 310*.*

Нишондиҳандаи тонна-километр ҳамчун воҳиди ченкунӣ, ки ҳангоми боркашонӣ ба қор бурда мешавад, ду нишондиҳанда: миқдори бори ҳамлу нақлшаванда ва масофаро муттаҳид месозад. Тонна-километрҳо дар ҳуҷҷати аввалия, ба монанди роҳхати автомобил, сабт карда мешаванд. Маҳз барои тонна ва тонна-километрҳо музди меҳнати ронанда зимни системаи қорбайъи мустақим пардохт карда мешавад.

Ин нишондиҳанда дар ду ҳолат истифода мешавад:

- а) ҳамчун арзёбии қиёсӣ (вале на мутлақ)-и қувваи механикии нақлиёт;
- б) ҳамчун арзёбии қобилияти имконпазири убурии хатҳои нақлиётӣ.

Нишондиҳандаи қобилияти убури дар тонна-километрҳо – гардиши бор – ифода меёбад. Худи чунин нишондиҳандаҳо барои шумораи мусофирони ҳамлу нақлшуда гардиши мусофирбарӣ махсуб меёбад. Нишондиҳандаи «тонна-километр» дар логистикаи нақлиётӣ ва иқтисодиёт аҳамияти бузург дорад. Ин нишондиҳанда воситаи оддӣ ва возеҳ барои арзёбӣ ва муқоисаи самаранокии фаъолияти нақлиётро таъмин мекунад. Он имкон медиҳад, ки фаъолияти воситаҳои нақлиёт аз лиҳози ҳаҷми кори анҷомдода дар боркашонӣ баҳогузорӣ карда шавад. Нишондиҳандаи «тонна-километр» барои арзёбии муқоисавии қобилияти механикии нақлиёт ва қобилияти гузариши он барои пайвастагии нақлиётӣ бисёр мувофиқ аст.

Дар давраи солҳои 2015-2023 дар ҷумҳурӣ гардиши бор тавассути нақлиёти автомобилӣ бо млн. тонна/км ба 2,08 маротиба афзоиш ёфт. Зимни нишондоди мазкур дар ш. Душанбе аз ҳама нишондоди баланд оид ба гардиши борӣ мутобиқи нақлиёти автомобилӣ сурат гирифт, яъне зиёда аз се маротиба афзоиш ёфт. Ин асосан аз ҳисоби баланд шудани сатҳ ва ҳаҷми бор сурат гирифтааст. Дар давраи таҳлилӣ гардиши бори нақлиёти автомобилӣ бо млн. тонна/км дар НТҚ ба 1,65 маротиба, дар вилояти Суғд ба 2,02 маротиба, дар вилояти Хатлон зиёда аз 2,33 маротиба ва дар ВМКБ бошад, 1,64 маротиба зиёд шудааст (ҷадвали. 2.2.6.)

Ҷадвали. 2.2.6 – Гардиши бори нақлиёти автомобилӣ (млн. тонна/км)

Минтақаҳо	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла				
		ш. Душанбе	НТҚ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
2015	5672,3	219,6	1254,1	1954,9	1815,9	427,8
2016	5282	249	1059,8	2137	1584,7	251,5
2017	5924,2	479,6	1094,1	2291,6	1778,1	280,8
2018	6289,7	491,4	1212,7	2462,6	1821,7	301,3
2019	7457,7	492,5	1354,7	3168,6	2112,6	329,3
2020	7525,6	711	1326,4	2855,3	2406,1	226,8
2021	8310,3	744,8	1533,2	3004,7	2622,7	404,9
2022	10426,3	797,9	1928	3402,4	3884,3	413,7
2023	11815,7	702,9	2079,9	3953,3	4239,9	702,9
с, 2023 нисбат ба с, 2015 бо %	208,3	320,1	165,8	202,2	233,5	164,3

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2024. - С. 311

Дар системаи ягонаи нақлиёти ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он нақлиёти автомобилии мусофирбар дар хизматрасонии аҳоли мақоми пешбарро ишғол менамояд. Нархҳои дастрас ва қорҳои фаврӣ имкон медиҳанд, ки нақлиёти автомобилӣ дар муносибатҳои дохилӣ ва берунӣ иқтисодӣ паҳншудатар боқӣ монад.

Дар давраи солҳои 2015-2023 дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тамоюли устувори баландшавии мусофирбарии нақлиёти автомобилӣ сурат гирифт.

Ҷадвали 2.2.7 – Мусофирбарии нақлиёти автомобилӣ (млн. нафар)*

Минтақаҳо	Ҷамағӣ	Аз он ҷумла				
		ш.Душанбе	НТҚ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
2015	548,3	246,5	89,4	145,9	59,7	6,8
2016	554	244,3	79,5	150,6	72,6	7
2017	574,3	249,8	75,7	163,8	77,4	7,6
2018	588	259,5	59,2	176,5	85	7,8
2019	619,2	282,4	65,4	167,6	95,9	7,9
2020	614,6	259,3	63,3	186	99,6	6,3
2021	703,1	301	64,7	211,8	118,4	7,2
2022	806,1	345,4	73,4	232,4	142,6	12,3
2023	876,7	356,2	81,9	251,5	173,6	13,6
с, 2023 нисбат ба соли 2015 бо %	159,9	144,5	91,6	172,4	290,8	200

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2024, С. 311*

Дар ин давраи таҳлилӣ (ҷадв. 2.2.7) ҳақи мусофирбарии нақлиёти автомобилӣ дар мамлакат беш аз 1,6 маротиба афзудааст. Рушди баландтарини мусофирбарии нақлиёти автомобилӣ дар вилоятҳои Хатлон ва Суғд мушоҳида мешавад, мувофиқан 290,8 ва 172,4 % зиёд шудааст.

Дар шаҳри Душанбе барои кашонидани мусофирон троллейбусҳо истифода бурда мешаванд. Дар давраи солҳои 2015-2023 ба ҳисоби миёна ба воситаи троллейбусҳо 21,4 миллион нафар кашонида шудааст. Дар шаҳри Хучанд бошад, истифодаи чунин навъи нақлиёт барои кашонидани шаҳрвандон пас аз соли 2013 қатъ шуд, ки чунин вазъ муосиркунонии парки троллейбусҳоро талаб мекунад (ҷадвали 2.2.8).

Ҷадвали 2.2.8 – Мусофирбарӣ тавассути троллейбус (млн. нафар)*

Шаҳрҳо	Фиристода шуд, ҳамагӣ	Аз он ҷумла:	
		ш. Душанбе	ш. Хучанд
2015	10,2	10,2	-
2016	10,2	10,2	-
2017	11,1	11,1	-
2018	10,6	10,6	-
2019	21,4	21,4	-
2020	19,2	19,2	-
2021	19,2	19,2	-
2022	20,5	20,5	-
2023	21,4	21,4	-
с. 2023 нисбат ба с. 2015 бо %	209,8	209,8	

**Манбаъ:* ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2024, С. 312*

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ гардиши мусофирбарии нақлиёти автомобилӣ (бо млн. мус.км.) зиёд нашудааст. Ин аз паст шудани сатҳи тағйирпазирии аҳоли гувоҳӣ дода, бо баланд шудани сатҳи тарофа ба хизматрасонии нақлиёти автомобилӣ алоқаманд аст. Соли 2023 ин нишондод дар ҷумҳурӣ 9514,8 млн. мус. км буд, ки нисбат ба соли 2015 ҳамагӣ 134,1% зиёд шудааст. Ин рушди баланд аз ҳисоби зиёд шудани гардиши мусофирбарии нақлиёти автомобилӣ ба миён омадааст.

Ҷадвали 2.2.9 - Гардиши мусофир бо нақлиёти автомобилӣ (млн. мус. км)*

Минтақаҳо	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла:				
		ш. Душанбе	НТҚ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
2015	7096,7	1588	2121	2293,2	946,6	147,9
2016	6752,7	1513	1783,9	2290,3	1016	149,5
2017	6806,8	1506,3	1620,5	2429,6	1098,7	151,7
2018	7040,9	1456,2	1546,6	2619,3	1270,3	148,5
2019	7110,3	1604,3	1394	2433	1529	150
2020	7155	1565,1	1257,8	2429	1762,2	141,1
2021	7871,6	1764,2	1155,4	2600,4	2196,3	155,2
2022	8478,3	1609,7	1323,1	2894,8	2437,9	212,8
2023	9514,8	1861,3	1513,6	3300,1	2593,9	246
Рушд, %	134,1	117,2	71,4	143,9	274	166,3

**Манбаъ:* ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2024, С. 312*

Ин нишондиҳанда дар шаҳри Душанбе ба – 117,2% ва вилояти Хатлон – 2,7 маротиба ва ВМКБ – 1,7 маротиба зиёд шуд (ниг. ҷадвали 2.2.9.). Меъёри нисбатан мӯътадили афзоиши чунин нишондиҳандаҳо метавонад бо сатҳи таъминнокии аҳоли бо мошинҳои сабукрави хусусӣ маънидод гардад.

Дар давраи солҳои 2015-2023 таъминоти аҳоли бо мошинҳои сабукрави нақлиёти шахсӣ, яъне ба ҳисоби 1000 нафар аҳоли дар ҷумҳурӣ аз 43 то 66, ё ин ки 53,1% зиёд шуд. Дар шаҳри Душанбе ин нишондиҳанда 76,1% зиёд шудааст, дар НТҚ 70%, вилояти Суғд 39,3%, вилояти Хатлон 25% ва ВМКБ бошад, 77,8% - ро ташкил дод (ҷадвали 2.2.10).

Ҷадвали 2.2.10 - Таъминоти аҳоли бо автомобилҳои сабукрави шахсӣ (аз ҳисоби 1000 нафари аҳоли, адад)

Минтақаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Рушд, %
Ҳамагӣ	43	48	44	43	46	45	46	59	66	153,5
Аз он ҷумла										
ш. Душанбе	67	73	69	68	82	80	61	109	118	176,1
НТҚ	40	44	39	38	44	43	50	58	68	170,0
Вилояти Суғд	56	64	58	58	58	58	58	72	78	139,3
Вилояти Хатлон	28	30	29	28	28	28	28	33	35	125,0
ВМКБ	36	47	38	39	46	45	46	62	64	177,8

**Манбаъ:* ҳисоби муаллиф аз рӯйи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2024, С. 313*

Қайд кардан зарур аст, ки сатҳи гардиши бор ва гардиши мусофирбарӣ аз вазъи рушди минтақаҳои кишвар вобаста аст. Нишондиҳандаи синтетикии рушди иқтисодии минтақаҳо дар миқдори маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ инъикос меёбад. Тавре аз ҷадвали 2.22 бармеояд, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ тамоюли афзоиш дорад. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар шаҳри Душанбе дар давраи солҳои 2015 – 2023 беш аз 2,8 маротиба зиёд шуд.

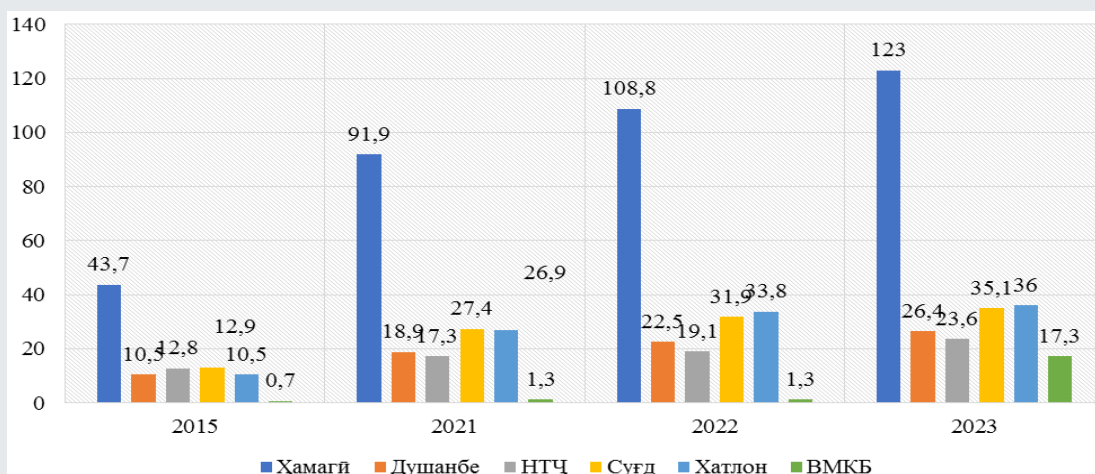
Дар ҳамин давраи таҳлилӣ ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти минтақавии НТҚ зиёда аз 1,96 маротиба, дар вилояти Суғд баландшавӣ – 2,7 маротиба, дар вилояти Хатлон – 3,4 маротиба ва дар ВМКБ бошад, – 2,4 маротибаро ташкил дод (ҷадвали 2.2.11).

Чадвали 2.2.11 - Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (млн. сомонӣ)

Минтақаҳо	Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ	Аз он ҷумла				
		ш. Душанбе	НТҚ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
2015	43745,9	10546,4	12036,9	12855,2	10546,4	716,8
2016	49921,1	10891,2	14654,8	14620,2	10891,2	841,2
2017	54011,2	11811	16676,8	16049,7	11003,9	956,5
2018	61368,4	13808	11073,5	18343,8	17107,5	1035,6
2019	68691,4	15139,2	12287,7	20537,1	19664	1063,4
2020	73870,5	15570,5	13532,6	21621,9	22080,5	1065
2021	91932	18905,8	17314,1	27465,4	26967,8	1278,8
2022	108831	22520,7	19173,7	31939,2	33832,1	1365,3
2023	123027	26406,3	23641,8	35177,4	36064,7	1736,6
Рушд, %	281,2	250,4	196,4	273,6	342	242,3

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2023. С. 212

Истеҳсоли МММ ба ҳар сари аҳоли дар шаҳри Душанбе баландтарин 13236,4 ба ҳисоб рафта, дар муқоиса ба ҳисоби миёна дар ҷумҳурӣ (6047,4) беш аз 2,2 маротиба зиёдтарро нишон дод. Аз рӯи ин нишондод ҷои дуюмро вилояти Суғд ишғол намуд. Иқтидори нақлиёти ММД бо тонна/сомонӣ дар шаҳри Душанбе 0,74-ро нишон дода, тағйирпазирии аҳоли, мусофирбарӣ дар як сол дар шаҳри Душанбе низ аз ҳама баландтарин ба ҳисоб рафта, 300 одамро ташкил дод.

Расми 2.2.7 – Динамикаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (млрд. сомонӣ) (таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ҷадвали 2.2.11)

Соли 2023 нишондиҳандаи нақлиётғунҷоиши ММД дар НТҚ 2,63, дар вилояти Суғд – 1,33, дар вилояти Хатлон – 1,48 ва дар ВМКБ бошад, – 0,69-ро ташкил дод. Нишондиҳандаи тағйирпазирии аҳоли дар як сол зимни сафар ба вилояти Суғд 62,6 нафар шаҳрвандро ташкил медиҳад, ки баъд аз шаҳри

Душанбе ҷои дуомро ишғол менамояд. Ҳамин тариқ, аз рӯи афзоиши ҳаҷми МММ сатҳи нишондиҳандаи нақлиётгунҷоиши МММ паст мегардад, ки ин нишонаи истифодабарии самараноки хизматрасонии инфрасохтор ва афзоиши тағйирпазирии аҳоли (сафар дар як сол) мебошад, яъне яке аз нишондиҳандаҳои беҳтаршавии сатҳи зисти аҳолии минтақаҳои кишвар ба ҳисоб меравад.

Арзёбии сатҳи нобаробарии рушди минтақаҳо ба воситаи ҳисоби коэффитсиенти тағйироти чузъӣ муайян карда шуда, коэффитсиенти тағйироти чузъиро ба воситаи формулаи $V = \sigma/\bar{x} \cdot 100$ ҳисоб кардан мумкин аст, ки $\bar{x}$ – бузургии миёнаи таҳқиқот, σ – тамоюли миёнаи квадратӣ мебошанд. Тағйироти чузъӣ ё тамоюл доштан ба воситаи ҳисоби дисперсия: $\sigma = \frac{\sqrt{\sum (q - \bar{q})^2}}{n}$ муайян карда мешавад, ки n – шумораи қатори динамикӣ мебошад. Ҳисоби тағйирпазирӣ дар ҷадвали 2.2.12. оварда шудааст. Дар ин ҷо ММД ба ҳар сари аҳоли бо доллар (x_1); ҳаҷми мусофирбарӣ ба ҳар сари аҳоли (x_2); нақлиётгунҷоиш, тонна/сомонӣ (x_3); тағйирпазирии аҳоли, сафар дар як сол (x_4).

Ҷадвали 2.2.12 – Ҳисоби вариатсияи нишондиҳандаҳо нисбат ба андозаи миёна

Минтақаҳо	Вариатсияи хаттӣ			
	X1	X2	X3	X4
ш. Душанбе	6542	7251,9	-0,63	208,6
НТҚ	-2192,9	-1399,5	1,26	54,8
Вилояти Суғд	-301,1	-1729,5	-0,04	28,6
Вилояти Хатлон	-1676,5	-1840,6	0,11	67,2
ВМКБ	-2372,3	-2282,2	-0,68	-57,5
Минтақаҳо	Мураббаи вариатсияи хаттӣ			
	X1	X2	X3	X4
ш. Душанбе	42797764	52590053,6	0,39	43513,9
НТҚ	4808810,4	1958600,2	1,59	2,52
Вилояти Суғд	90661,2	2991170,	0,0016	817,9
Вилояти Хатлон	2810652,2	3386888,1	0,0121	4515,8
ВМКБ	5627807,3	5208436,8	0,462	3306,2
Ҷамъи қавравиҳо	56135695,1	66135148,7	2,45	52156,3

$$1. \sigma_{x1} = \sqrt{56135695,1/5} = 3350,7$$

$$\text{коэффитсиенти вариатсия } V_{x1} = 3350,7 / 6694,3 = 0,5$$

$$2. \sigma_{x2} = \sqrt{66135148,7/5} = 3636,8 \quad V_{x2} = 3636,8 / 2584,6 = 1,4$$

$$3. \sigma_{x3} = \sqrt{2,45/5} = 0,7; \quad V_{x3} = 0,7/1,37 = 0,51$$

$$4. \sigma_{x4} = \sqrt{52156,3/5} = 102,1; \quad V_{x4} = 102,1/91,4 = 1,1$$

Тағйирпазирӣ дар дараҷаи нишондодашуда бисёр баланд аст, ки аз устувории нобаробарии рушди минтақаҳои кишвар гувоҳӣ медиҳад. Маҷмӯан инчунин аз ҷиҳати миқдорӣ якхела ҳисобида мешавад, агар V аз 33% зиёд набошад. Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки андозаҳои якхела набуда, нишондиҳандаҳо сатҳи баланди нобаробарии рушди инфрасохтори нақлиёти минтақавии ҷумҳуриро нишон медиҳанд.

Ҷадвали 2.2.13 – Фарқият бо фоиз ба ҳисоби миёнаи нишондиҳандаҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (%)

Нишондиҳандаҳо	Шаҳри Душанбе	НТҶ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ
ММД ба ҳар сари аҳоли бо доллар (X1)	1,97	0,67	0,95	0,74	0,64
Ҳаҷми мусофирбарӣ ба ҳар сари аҳоли (X2)	3,8	0,45	0,33	0,28	0,11
Нақлиётгунҷоиш, тонна/сомонӣ (x3)	0,54	1,91	0,97	1,08	0,5
Тағйирпазирии аҳоли, сафар дар як сол (X4)	3,2	0,40	0,68	0,26	0,37
Андозаи миёнаи бисёрчена	2,32	0,85	0,70	0,59	0,40

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2022. С. 13-178

Нишондиҳандаи бисёрченаи дар сутуни охири ҷадвали 2.25 овардашуда, ҷаҳор аломат – нишондиҳандаҳоро ҷамъбаст мекунад, ки онҳо аз ҳамдигар фарқи калон доранд. ВМКБ сатҳи аз ҳама паст – 0,40 ва вилояти Хатлон 0,59 доро буданд. Нишондиҳандаҳои бисёрченаи шаҳри Душанбе ва НТҶ қаноатбахш буданд. Аз ин рӯ, барои таъмин намудани рушди устувори минтақаҳои гуногун, қабули ҷораҳои зарурӣ, таҳияи стратегияҳо ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахши инфрасохтори нақлиётӣ як талаботи асосӣ ба ҳисоб меравад. Ин равиш ба беҳтар намудани пайвастагии байни минтақаҳо, афзоиши самаранокии иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат мекунад. Тавре ки ҳисобҳои мазкур нишон медиҳанд, дараҷаи баландтарини коэффитсиенти

тағйирёбӣ дар ҳаҷми молҳои ба ҳар сари аҳоли интиқолшаванда ба назар мерасад, ки рушди инфрасохтори нақлиётро муайян намуда, сатҳи пасти рушди иқтисодии ин минтақаҳо ва сатҳи пасти сармоягузорию дар минтақа нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, табиқи тадбирҳои махсус барои маҳдуд кардани нобаробарӣ дар рушд, ки ба амнияти иқтисодӣ таҳдид мекунад, сиёсати калидии минтақавӣ дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ ба шумор меравад.

Нақши пешбарро дар ҳамлу нақли минтақавии борҳо ва мусофирон нақлиёти автомобилӣ иҷро менамояд. Вобаста ба сатҳи автомобиликунонӣ шаҳри Душанбе ва минтақаи Хатлон дар байни минтақаҳои дигари кишвар мавқеи пешрафтaro ишғол менамоянд. Мавқеи геополитикии вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе нақши стратегии худро дар таъмини ҳамкориҳои байналмилалӣ транзити нақлиётӣ ва иқтисодии байни ҷумҳурӣ ва кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ дар доираи долонҳои мавҷуда ва рушдбандаи байналмилалӣ муайян мекунад.

Ҳамин тариқ, роҳҳо ва воситаҳои нақлиётӣ дар иқтисоди ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он мавқеи пешбарро ишғол мекунад, ки беш аз 30% воситаҳои асосиро ҷалб намуда, ҳамасола сармоягузориҳои назаррасро фароҳам меоранд. Ин нақши калидии нақлиётро дар таъмини ҳамоҳангии байни объектҳои гуногуни фазои иқтисодӣ, ба мисли корхонаҳои саноатӣ, марказҳои савдо ва маҷмааҳои кишоварзӣ, ба вуҷуд меорад.

Комплекси нақлиётӣ кишвар шабакаи васеи шохроҳҳо ва усулҳои муосири таълихро рушд медиҳад, аммо сатҳи миёнаи фарсудашавии воситаҳои нақлиёт ба 60% мерасад, ки ин ба як мушкили ҷиддӣ табдил ёфтааст. Сатҳи баланди фарсудашавӣ эътимоднокии фаъолияти истеҳсолиро коҳиш дода, хароҷот барои нигоҳдорӣ ва таъмиро зиёд менамояд, инчунин ба вазъи экологӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Барои бартарафсозии ин мушкил зарур аст, ки барномаҳои таҷдиди автопарки муосир, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии техникӣ ва афзоиши сармоягузорӣ ба технологияҳои инноватсионӣ нақлиётӣ ҷорӣ карда шаванд.

Сарфи назар аз мавҷудияти Стратегияи рушди нақлиёти ҷумҳурӣ, қисми кифояи хароҷоти буҷет барои нақлиёт ҷудо карда мешавад ва ҳаҷми зиёди сармоягузориҳо барои татбиқи барномаҳои мақсадноки давлатӣ нигаронида мешаванд. Бинобар ин, соҳаи нақлиёт дар иқтисодиёти мамлакат ва минтақаҳои он мақоми махсусро ишғол намуда, ба он ҳиссаи назарраси фондҳои асосӣ ва сармоягузориҳо рост меояд.

СВОТ-таҳлили инфрасохтори нақлиётӣ нишон дод, ки вазъи муосири маҷмаи нақлиёти роҳӣ ва инфрасохтори нақлиёти логистикӣ дар мамлакат ва минтақаҳои он метавонад ба рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ на танҳо минтақа, балки ба кишвар низ мусоидат намояд (ҷадвали 2.2.14.).

Ҷадвали 2.2.14 – СВОТ-таҳлили инфрасохтори нақлиётӣ

Тарафҳои қавӣ	Тарафҳои заиф
- Инфрасохтори рушди нақлиёт, ки бо иртиботи автомобилӣ, роҳи оҳан ва авиатсионӣ асоснок карда шудааст; шабакаи васеи роҳҳои автомобилӣ бо баромад ба шохроҳҳои нақлиётӣ «ҷараёнӣ»-и аҳамияти канорӣ ва ҷумҳуриявӣ (8,5 ҳаз. км, дар як соат, бо рӯйпӯши саҳт 8,0); тарафҳои идорашаванда барои мусофиркашӣ тавассути нақлиёти заминӣ истифодаи умум ва бо поездҳо дар хатсайрҳои тобеи шаҳр; захираи кифояи боркашонӣ, таркиби зудҳаракатӣ ва қобилияти ташкили сафарҳои иловагӣ, хатсайрҳо ва баланд бардоштани ҳаҷми кашонидани борҳо; мавҷудияти роҳҳои автомобилгарди даврдавр барои транзити «ҷараён»-и нақлиётӣ бо убур аз нуктаи калони аҳолинишин; сатҳи баланди автомобиликунонии аҳолӣ, баланд бардоштани суръати ҳаракат; навсозии системаи воситаҳои нақлиётӣ паркҳо барои хатсайри ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ аҳамияти ҳосилошта.	- Фарсудагии фондҳои асосӣ (63%); сифати пасти шабакаҳои роҳии канорӣ ва шаҳрдорӣ; фарқияти роҳҳои қобили гузарандаи автомобилӣ ва суръати автомобиликунонии аҳолӣ; мавҷуд набудани заминаи муназзами ҳамаҷумла нақли бор дар сарҳади долони нақлиётӣ байналмилалӣ «Шимол-Ҷануб»; қобилияти уҳдадорӣ маҳдудӣ инфрасохтори роҳи оҳан бо рушди «ҷараён»-и интиқоли бору мусофирон; таъмирталабии инфрасохтори фурудгоҳҳо; норасоии кадрҳои соҳибхтисос дар авиатсия.
- Рушд ва беҳтаргардонии шабакаҳои кӯчагӣ роҳии шаҳрҳо, мукамалгардонии системаи ташкилӣ ва идоракунии ҳаракат дар роҳ; татбиқи системаи автоматикунонии мониторинг ва идоракунии «ҷараён»-и нақлиётӣ дар шаҳрҳо ва шохроҳҳои автомобилӣ; баланд бардоштани сатҳи беҳатарии ҳаракат дар роҳ; устувор кардани заминаи истеҳсоли корхонаҳои намуди	- Рушди арзиши сӯзишворӣ маводи молиданӣ; бадшавии вазъи экологӣ дар натиҷаи баландшавии «ҷараён»-и нақлиётӣ автомобилӣ; Норасоӣ дар қонунгузорӣ ва заминаи меъёри ҳуқуқӣ
ҷамъиятии нақлиёт ва дастгирии паркҳои автомобилӣ ва троллейбусӣ трамвайӣ дар ҳолати бекамукостии	барои эҷоди шароити рақобатноки фаъолияти автобор-

техникӣ; пешниҳоди дастгирии давлатии корхонаҳо дар намуди дастгирии моддии қисми миқдори маоши ғоизии қарзҳои ҷалбшуда барои ба даст овардани нақлиёти автомобилӣ; эҷоди марказҳои логистикӣ дар ҷазираҳои бузургӣ борбавучдоваранда; ташаккули шабакаҳои самараноки терминалҳои ҷамъоваранда ва ширкатҳои нақлиёти экспедиторӣ; истифодаи газӣ табиӣ ва намудҳои дигари алтернативии сӯзишворӣ барои нақлиёти ҷамъиятӣ ва боркашонии мунтазам дар сарҳадҳои шаҳрҳо; рушди шабакаҳои паркҳои автомобилӣ ва корхонаҳои хизматрасонии соҳаи мазкур.	кашон; ширкати тиҷорати сояру зимни татбиқи боркашонии автомобилӣ.
--	--

Барои рушди соҳаи нақлиёти роҳи оҳан, бояд ба масъалаҳои зерин таваҷҷуҳ равона карда шавад:

1. Баланд бардоштани рақобатпазирӣ: Бо назардошти ислоҳоти сохторӣ, зарур аст, ки сифати хизматрасонии нақлиёти роҳи оҳан беҳтар шуда, рақобатпазирӣ дар бозори нақлиётӣ афзоиш дода шавад.

2. Мутобиқати инфрасохтор: Имкониятҳои мавҷудаи инфрасохтори роҳи оҳан бо талаботҳои ҷараёнҳои асосии ҳамаҷумла нақли бор ва мусофиркашӣ мувофиқат намекунад, ки ин талаб мекунад, то дар самтҳои шохроҳӣ инфрасохтор мутобиқ ва тақвият дода шавад.

3. Камбуди марказҳои логистикӣ ва анборӣ: Норасоии марказҳои муносири нақлиёти логистикӣ ва анборҳо боиси маҳдудияти ҳамаҷумла нақли муассир мегардад. Бояд иқтисодии терминалҳо ва анборҳо дар ҳолати беҳтарин зиёд карда шавад.

4. Фарсудашавии фондҳои асосӣ: Фарсудашавии сатҳи баланди захираҳои моддӣ ва таҷҳизоти роҳи оҳан ба ғайриҷаҳзӣ ва самаранокии соҳа таъсири манфӣ мерасонад. Барои иваз кардани ин фондҳо ва таҷҳизот ҷораҳо андешида шаванд.

5. Ҷалби сармоягузорӣ: Сармоягузорӣ ба соҳаи нақлиёти роҳи оҳан, ки ин ба таъминоти маблағгузории зарур барои муосиркунонӣ ва рушди минбаъдаи нақлиёти роҳи оҳан монеа эҷод мекунад. Тадбирҳои барои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ бояд таҳия ва татбиқ шаванд.

Ҳалли ин масъалаҳо ба тавсеаи имкониятҳои нақлиёти роҳи оҳан, баланд бардоштани самаранокии соҳа ва рушди устувори иқтисод мусоидат мекунад.

Соҳаи нақлиёти автомобилӣ бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шудааст, ки ҳалли онҳо барои беҳбуд бахшидан ба сифати ҳамлу нақл ва рушди инфрасохтор аҳамияти муҳим дорад:

1. Мусофирбарии нокифоя: Нақлиёти ҷамъиятӣ дар шаҳрҳо ва атрофи онҳо қобилияти лозимиро барои таъмин намудани хизматрасонии босифат ба мусофирон надорад.

2. Фарсудашавии паркҳои автобус: Дар шаҳрҳо ва атрофи онҳо сатҳи баланди фарсудашавии автобусҳо мушоҳида мешавад, ки ба меъёрҳои муқарраршуда мутобиқат намекунад.

3. Камбуди технологияҳои муосир: Дар шаҳрҳои калон ва шохроҳҳои автомобилгард технологияҳои идоракунии ҷараёнҳои нақлиётӣ ба таври кофӣ рушд наёфтаанд, ки ин ба самаранокии ҳаракати нақлиёт таъсири манфӣ мерасонад.

4. Номукамалии заминаи қонунгузорӣ: Норасоии қонунҳо ва меъёрҳо барои эҷоди шароити рақобатпазирии фаъолияти боркашии ватанӣ дар бозори байналмилалӣ мушкилоти иловагӣ эҷод мекунад.

5. Сатҳи баланди садаманокӣ: Дар шаҳрҳои калон ва шохроҳҳои автомобилӣ садаманокии зиёд мушоҳида мешавад, ки боиси таҳдид ба бехатарии ҳаракат ва ҷони шаҳрвандон мегардад.

6. Сарбории аз меъёр зиёд: Дар нуқтаҳои калони аҳолинишин системаи нақлиёти автомобилӣ аз сарбории аз ҳад зиёд азият мекашад. Сабаби ин, набудани роҳҳои транзитӣ ва пулҳои кофӣ мебошад.

Шабакани роҳҳои автомобилӣ бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мебошад:

- номувофиқати сатҳи рушди шабакаи роҳҳои автомобилӣ бо суръати афзоиши автомобилизатсия ва талабот ба боркашонии автомобилӣ маънои онро дорад, ки инфрасохтори шабакаи роҳҳо барои мутобиқшавӣ ба афзоиши шумораи мошинҳо ва ҳаҷми боркашонӣ пешбинӣ нашудааст. Ин боиси таъсири манфӣ мегардад, аз ҷумла: паст шудани суръати ҳаракат дар роҳҳо, афзоиши хароҷот барои истехсолот ва афзоиши шумораи ҳодисаҳои нақлиётӣ; - зичии аз меъёр зиёди ҳаракат дар шохроҳҳои автомобилгард дар доираи гиреҳҳои

нуқтаҳои калон (тавассути нақлиёти транзитӣ, натиҷаи набудани роҳҳои мошингард ва пулҳо); -таъмин набудани қисми аҳамиятноки нуқтаҳои аҳолинишини бо алоқаи солона бо шабакаи нақлиётии такягоҳӣ дар роҳҳои бо рӯйпӯши саҳт; - «пайванд»-и ғайрисамарабахши шоҳроҳҳои автомобилии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва роҳҳои автомобилии минтақавӣ; - тавсифи манфии нақлиётию истифодаи роҳҳо.

Дар инфрасохтори авиатсионии ҷумҳурий мушкилоти зерин ба назар мерасанд:

- зарурати навсозӣ ва таъмири фурудгоҳҳои ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла маҷмааҳои фурудгоҳ ва хатҳои парвозу фуруд; ниёз ба таҷдиди парки ҳавопаймоҳо, ки ба талаботи муосири рақобатпазирӣ ва эътимоднокии парвозҳо ҷавобгӯ нест; сатҳи пасти рақобатпазирии боркашонии дохилии авиатсионӣ бинобар афзоиши хароҷот барои маводи сӯзишвории авиатсионӣ, нигоҳдории техникӣ, инфрасохтори фурудгоҳҳо ва хадамоти нақлиётӣ; камбудии мутахассисони соҳибхтисос дар ҳамаи бахшҳои фаъолияти авиатсионӣ.

Ин мушкилот зарурати сармоягузорӣ ва ислоҳоти ҷиддиро барои таъмини рушди устувори соҳаи авиатсияи кишвар нишон медиҳад.

Ба ҳар сурат, таҳлили нишондодҳои асосии рушди маҷмааи нақлиётии мамлакат маълум кард, ки вазъи нақлиёт (новобаста ба рушди муайян дар соҳаи нақлиёти ҳамлу нақли бор) дар сатҳи паст қарор дорад. Барои бартараф намудани мушкилоти ҷойдошта ва таъмин намудани самарабахшии инфрасохтори нақлиётӣ, як қатор масъалаҳо бояд ҳал карда шаванд, ки ҳамаи онҳо барои рушди устувори соҳа ва таъмин намудани самараи синергетикӣ муҳим мебошанд:

- эҷоди системаи самаранок ва дастрас: Таъсис додани системаи нақлиётӣ, ки хизматрасониҳои босифатро бо хароҷоти кам таъмин менамояд ва ба талаботи иқтисодӣ ҷавобгӯ мебошад;

- таъмини дастрасӣ барои тамоми сокинон: Эҷоди системаи дастрас барои ҳамаи сокинони минтақаҳо, кам кардани хароҷоти логистика ва нақлиёт;

- тақвияти устувории байнисоҳавӣ ва байниминтақавӣ: Ин барои рушди ҳамоҳангшудаи бахши нақлиёт ва шуғли вобаста ба он зарур аст;

- ҳамоҳангсозии захираҳо ва равандҳо: Баланд бардоштани самаранокии равандҳои иқтисодӣ тавассути ҳамоҳангсозии фаъолияти бахшҳои иқтисодӣ ва минтақаҳо;

- технологияҳои муосир: Ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта барои ташкили шабакаҳои терминалӣ-логистикӣ ва гиреҳҳои тақсимотӣ дар долонҳои калидии нақлиёт;

- муносибсозии чараёнҳои нақлиётӣ: Татбиқи марказҳои тақсимотӣ ва технологияи инноватсионӣ барои оптимизатсияи ҳамаҷумла нақли бор ва мусофирон;

- бартараф намудани дисбаланс: Баланд бардоштани самаранокии истифодаи объектҳои инфрасохторӣ ва танзими сарборӣ дар онҳо;

- баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо: Тавассути тақмили маҷмааи нақлиёти логистикӣ ва истифодаи самараноки имкониятҳои транзитии минтақаҳо;

- фазои ягонаи иттилоотӣ: Эҷоди фазои ягона барои ҳамаи иштирокчиёни раванди нақлиётӣ, ки маълумот оид ба нархҳо ва шароити ҳамаҷумла нақлро дастрас кунанд;

- шарикии давлатию хусусӣ: Коркарди механизмҳои маблағгузорӣ ва эҷоди муҳити мусоид барои сармоягузорӣ дар соҳаи инфрасохтори нақлиётӣ;

- мувофиқсозӣ бо стандартҳои ҷаҳонӣ: Баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо ва ҳамаҷумла борҳо ба талаботи иқтисодӣ ва стандартҳои беҳтарини ҷаҳонӣ;

- баланд бардоштани ҷалби сармоягузорӣ: Эҷоди шароити мусоид барои ҷалби сармоягузориҳо ба маҷмааи нақлиёти логистикӣ.

Ин чораҳо метавонанд ба беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо, устувории инфрасохтор ва рушди иқтисодии минтақаҳо мусоидат кунанд.

2.3. Арзёбии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ

Системаи хуби нақлиётӣ сатҳи зиндагиро баланд бардошта, минтақахоро дастрас мекунад ва тиҷорати байналмилалиро дастгирӣ мекунад. Дар ҷаҳони муосир нақлиёт ба сатҳи ҷаҳонӣ расидааст, ки ин маънои ҳамкориҳо байни системаҳои нақлиётии кишварҳои гуногун дорад. Бо ин мақсад, шабакаи ягонаи нақлиётӣ эҷод шуда, стандартҳои умумӣ таҳия мегарданд.

Идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ як вазифаи мураккаб аст, ки дастрасиро таъмин мекунад, ҳамоҳангсозиро байни ҳуҷҷатҳои нақлиётӣ ва тағйирот ба вучуд меорад, инчунин стандартҳои ягона таҳия мекунад. Ҳамаи ин зарур аст, то ки системаи нақлиётӣ тавонад рушди иқтисодиро самаранок дастгирӣ намуда, сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар гардонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маркази Осиё ҷойгир аст, иқтисодии стратегии худро барои нақши пайвандкунандаи байни Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Шарқи Наздик ва Аврупо дорад. Маълумоти таърихӣ тасдиқ мекунад, ки тавассути Осиёи Марказӣ роҳи бузурги абрешим мегузашт, ки Осиё ва Аврупо ро бо масири кӯтоҳтарини тиҷоратӣ мепайваст. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ ба соҳаи нақлиёти Тоҷикистон таъсири назаррас расонд. Аз байн рафтани системаи марказонидашудаи идоракунӣ боиси коҳиши самаранокии ин соҳа гардид: ҳаҷми боркашонӣ 2,7 маротиба, гардиши бор 3,7 маротиба ва мусофирбарӣ 4,3 маротиба дар давраи солҳои 1991–1996 кам шуданд. Новобаста аз ин мушкилот, ислоҳоти иқтисодӣ ва либерализатсия заминаҳои ташаккули бозори озоди хизматрасониҳои нақлиётиро фароҳам оварданд, ки ба воқеиятҳои иқтисодии рушдбандаи кишвар мутобиқ шудаанд. Ин тағйиротҳо ҳамчунин ба ислоҳот дар заминаи меъёриву ҳуқуқӣ ва системаи идоракунии нақлиёт оварда расониданд, ки асоси рушди минбаъдаи соҳаи нақлиёт дар ҷумҳуриро мегузоранд [21].

Аз аввали соли 1999 иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушд ва пешрафт оғоз кард, ки ба баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намуд. Ин, дар навбати худ, талаботи устувор ба хизматрасониҳои пулакии нақлиётиро ба вучуд овард, зеро шумораи бештари одамон ва ширкатҳо барои эҳтиёҷоти худ аз нақлиёт истифода мекунанд. Ҳамчунин бо рушди соҳаҳои сохтмон ва

истеҳсолоти саноатӣ, талабот ба интиқоли молу масолеҳи сохтмонӣ афзоиш ёфта, ҳаҷми боркашониро зиёд намуд. Дар солҳои охир бозори хизматрасониҳо бо шарофати ҳамкориҳои рақобати озод ва назорати шадидаи давлатӣ ба таври устувор рушд мекунад, ки ин ба беҳбудии тадриҷӣ ва пайвастаи он мусоидат менамояд [69].

Комплекси нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва авиатсионӣ иборат аст – инҳо намудҳои асосии нақлиёт мебошанд, ки системаи нақлиёти кишварро ташкил медиҳанд. Ҳар кадоме аз онҳо вазифаи худро барои интиқоли одамон ва борҳо иҷро мекунад. Нақлиёти автомобилӣ дар Тоҷикистон барои таъмини ҳаракати дохилӣ ва афзоиши иқтисодӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Бо назардошти ҷуғрофияи кӯҳистонии кишвар, рушди нақлиёти автомобилӣ барои таъмини пайвастагии устувор ва самараноки нақлиётӣ байни ҳамаи минтақаҳо афзалиятнок мебошад.

Тамоми инфрасохтори нақлиёти кишвар ба шабакаи густурдаи роҳҳо, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва дигар марказҳои нақлиётӣ асос ёфтааст, ки интиқоли одамон ва борҳо таъмин менамояд. Эҷод ва нигоҳдории шабакаи нақлиётӣ маблағгузори назаррас ва вақти зиёдро талаб мекунад. Сохтмони роҳҳо, роҳҳои оҳан ё фурудгоҳҳои нав солҳоро мегирад ва бозсозии объектҳои мавҷуда низ вақт ва захираҳоро талаб мекунад.

Бо сабаби арзиши баланд ва муҳлатҳои тӯлонии иҷрои лоиҳаҳо, инфрасохтори нақлиётӣ наметавонад ба осонӣ дар посух ба рушди нав ё тағйирот дар иқтисод ва технология зуд тағйир ёбад ё навсозӣ шавад. Аз ин рӯ, мутахассисон бояд бодикқат интиҳоб кунанд, ки кадом лоиҳаҳоро ва бо кадом тарз амалӣ кунанд, то, ки захираҳоро ҳарчӣ самараноктар истифода баранд ва тағйироти эҳтимолиро дар оянда пешбинӣ кунанд. Инчунин, муҳим аст, ки захираҳои кориро барои пурзӯр намудани шабакаи нақлиётӣ эҷод кунанд, то ки шабака тавонад бо афзоиши сарборӣ ё ҳолатҳои ғайричашиддошт беҳтар кор кунад.

Таҳқиқот нишон медиҳад [108, 111], ки ҳаҷм ва хусусияти чорабиниҳо оид ба рушди шабакаи нақлиётӣ, ки дар як давраи муайян амалӣ шудаанд, ба

фаъолияти ояндаи шабака таъсир мерасонанд. Масалан, сохтмони роҳҳои нав ё навсозии ҳолати мавҷуда метавонад барои солҳои зиёд ҷараёни нақлиётро беҳтар кунад. Лозим аст, ки бодикқат интиҳоб шавад, ки кадом лоиҳаҳо ва кай амалӣ карда шаванд, то захираҳо ҳарчи самараноктар истифода шаванд ва фаъолияти дарозмуддати шабакаи нақлиётӣ таъмин гардад. Таъхирҳо ё қарорҳои нодуруст метавонанд ба ғайрисамаранокӣ ва хароҷоти иловагӣ оварда расонанд. Ҳадаф аз он иборат аст, ки имкониятҳои шабакаи нақлиётро (масалан, шумораи воситаҳои нақлиёт, ки метавонанд ҳамзамон дар роҳ ҳаракат кунанд) бо хароҷоти камтарини сохтмон ва нигоҳдорӣ васеъ намоем. Шабакаи бозьтимоди нақлиётӣ ҳаракати устувори борҳо ва мусофиронро таъмин мекунад ва чандирӣ имкон медиҳад, ки он ба тағйироти иқтисодӣ ва ҷуғрофии минтақа зуд мутобиқ шавад. Ин банақшагирӣ ба хусусиятҳои ҷуғрофии кишвар, аз ҷумла иқлим ва сатҳи аҳоли вобаста аст. Ҷараёни банақшагирии равандҳо ва сохтани унсурҳои шабакаи нақлиётӣ (роҳҳо, роҳҳои оҳан, фурудгоҳҳо ва ғайра) бояд тавре бошад, ки онҳо бо ҳам самаранок ҳамкорӣ кунанд ва ҷараёни муносиби нақлиётро дастгирӣ кунанд. Намуд ва сохтори шабакаи нақлиётӣ (масалан, ҳалқавӣ, радиалӣ, шабакавӣ) ба қобилияти гузариш ва имконоти рушди он таъсир мерасонад. Конфигурацияҳои гуногун вобаста ба шароити ҷуғрофӣ ва иқтисодӣ бартарият ва маҳдудиятҳои худро доранд. Дарозии роҳҳо, зичии шабакаи кӯчагӣ (шумораи роҳҳо дар як майдон), ҳаракати фаъол (шумораи воситаҳои самарабахш) ва суръати ҳаракат параметрҳои муҳим мебошанд, ки самаранокии системаи нақлиётро муайян мекунанд. Ҳангоми банақшагирӣ ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ бояд шакл ва сохтори шабакаро ба назар гирифт, то ки он имкон дошта бошад ниёзҳои қорбарони кунунӣ ва ояндаро бо самаранокӣ дастгирӣ кунад.

Динамикаи равандҳои бозорӣ, таъсири ҷаҳонишавии иқтисод ва маҳдудиятҳои мавҷудаи захиравӣ боиси афзоиши босуръати ҷараёнҳои моддӣ ва молиявӣ мегарданд. Ин равандҳо инчунин ба ихтисори миёнаравон дар занҷираи таъмини молҳо, коҳиши устуворӣ ва эътимоднокии фаъолияти онҳо таъсир мерасонанд. Сабаби асосии ин равандҳо дар камшавии назарраси захираҳои

моддӣ дар марҳилаҳои истеҳсолот ва дар шабакаҳои тақсимоӣ нухуфтааст, ки дар натиҷа таъсири манфӣ ба устувории кулли равандҳои иқтисодӣ мерасад. Дар ин робита, вақтҳои охир логистика ҳамчун самти амалӣ ва илмӣ фаъолият, ки бо чудо кардани чараёни моддӣ ба сифати объекти идоракунии ташаккул ёфта, рушд карда истодааст. Аз ин рӯ, истилоҳи инфрасохтори нақлиёти логистикӣ интишоари бештарро пайдо кард. Ба ибораи дигар, инфрасохтори нақлиёти дар системаи логистика ҳамчун унсури фаъол ё зерсистема рушд ёфтааст.

Дар ин робита, дар тавсифи мафҳуми ҳадаф, вазифа ва марҳилаҳои пайдоиш ва рушди идоракунии логистикаи нақлиёти истодан мувофиқи мақсад аст. Объекти таҳқиқот дар логистикаи нақлиёти чараёни моддӣ ва чараёнҳои ба он ҳамроҳ маҳсуб меёбанд. Ин ҳаракати маҳсулот дар ҳама марҳилаҳои ташаккулёбии мол (“манбаи ашёи хом → истеҳсолот → тақсимои молҳо → истеъмолкунандаи ниҳой → чараёнҳои баръакс”) мебошад. Вазифаи асосии логистика беҳтарсозии ҳаракати чараёни моддӣ ва чараёнҳои онро ҳамроҳикунанда мебошад. Камшавии хароҷоти аз ҷойи истеҳсолот ба ҷойи истеъмол ҷойивазкунии маҳсулоти омодашуда ва ниғадории он мутобиқи муқаррароти хизматрасонӣ ба истеъмолкунанда ҳадафи асосии логистика мебошад. Дар ҳолати мазкур ҳадафи идоракунии захираҳои моддӣ хизматрасонӣ ба чараёнҳои моддӣ ва таъмини самараноки қонеъгардонии талаботи субъектҳои хоҷагидорӣ бо ашёи хом, масолеҳ, инчунин, таъмини самаранокии амалисозии фурӯши молҳояшон мебошад. Аз ин лиҳоз, ҳадафҳои логистика бо ҳамроҳангсозии тақсимои ҷисмонӣ ва идоракунии захираҳои моддӣ барои паст кардани хароҷот ё беҳтар кардани хизматрасонӣ ба истеъмолкунанда алоқманданд аст. Барои ноилшавӣ ба мақсади гузошташуда, дар системаи идоракунии нақлиёт ва логистика се консепсияи калидӣ истифода мешавад:

1. Консепсияи хароҷоти умумӣ – ба минимизатсияи ҳамаи хароҷот, ки бо интиқол алоқаманданд, шомил мешавад, аз ҷумла хароҷоти нақлиёт, захира ва идоракунии.

2. Консепсияи пешгирии субоптимизатсия – барои пешгирӣ кардани оптимизатсияҳои маҳаллӣ, ки метавонанд ба самаранокии умумии система зарар

расонанд, равона шудааст. Ин маънои онро дорад, ки бояд ба идоракуни ба таври комплексӣ назар кард ва таъсири байни ҳамаи ҷузъҳои занҷираи логистикаро ба ҳисоб гирифт.

3. Концепсияи мубодилаи молиявӣ – ба идоракунии самараноки ҷараёнҳои пулӣ дар системаи нақлиёт ва логистика диққат медиҳад, ки ин барои муносибсозии хароҷот ва баланд бардоштани сатҳи умумии ғоида кӯмак мерасонад.

Логистика дар рушди таърихӣ худ марҳилаҳои зеринро аз сар гузаронидааст:

Марҳилаи якум – солҳои 1920-1954 – марҳилаи порча-порчакуни: афзоиши захираҳо ва хароҷоти нақлиётӣ дар системаи тақсимои молҳо; рушди тарофаҳои нақлиётӣ; пайдоиш ва паҳншавии босуръати концепсияи маркетинг; рушди назария ва амалияи логистикаи ҷарбӣ;

Марҳилаи дуюм – солҳои 1955-1969 – марҳилаи ташаккул: рушди босуръати назария ва амалияи логистика; матраҳи концепсияи хароҷоти умумӣ дар тақсимои ҷисмонӣ; фишори омили хароҷот ба истеҳсолот; тағйир дар стратегияи ташаккули хароҷот; таъсири таҷрибаи ҷарбӣ.

Марҳилаи сеюм – солҳои 1970-1979 – марҳилаи рушди бизнес-логистика: тақвияти рақобатнокӣ; интиҳои инқилоби зарфию баставӣ; стандартикунонии зарф ва бастаҳо; истеҳсоли намудҳои нави ҷиҳози нақлиётию анборӣ.

Марҳилаи чаҳорум – солҳои 1980-2000 – марҳилаи ҳамгирӣ: ҷаҳонишавии бозор; паҳншавии концепсияи идоракунии умумии сифат; инқилоб дар технологияҳои иттилоотӣ; дигаргунӣ дар идоракунии инфрасохтори иқтисодиёти давлатӣ; рушди шарикӣ ва иттиҳодҳои стратегӣ [29, 30, 38].

Дар натиҷаи амалисозии фаъолияти логистика-оптимизатсияи ҷараёни моддӣ ихтисор шудани хароҷот дар ҳаракати физиологии мол ба амал меояд, инчунин, дақиқӣ ва сатҳи эътимодноки зимни иҷрои фармоиши харидор баланд мегардад. Логистика раванди банақшагирӣ, татбиқ ва назорати ҳаракати оқилона ва самараноки амвол, хизматрасонии бо иттилооти дахлдорро аз нуқтаи ибтидоӣ

то истеъмолкунандаи ниҳой бо мақсади қонёгардонии талаботи мизоч дар бар мегирад. Тамоюлотии асосии рушди логистика дар шароити муосир инҳоянд:

1. Рушди босуръати харочот ба ҳамлу нақли бор. Бо афзоиши ҳаҷми ҳамлу нақл ва тақмили инфрасохтор сатҳи харочоти умумӣ низ боло меравад. Аз ин рӯ, мутобиқшавӣ ба шароитҳои иқтисодӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои кам кардани харочот аҳамияти бузург дорад.

2. Ноилшавӣ ба ҳадди самаранокии истеҳсолот ва ҳамлу нақли бор. Дар шароити рақобати шадид, самаранокии равандҳои истеҳсолӣ ва логистикӣ калиди асосии афзоиши фоида ва устувории ширкатҳо мебошад.

3. Дигаргуниҳои бунёдӣ дар фалсафаи захираҳо. Рушди захираҳои «фаврӣ» ё «танҳо вақте ки лозим аст» (Just-In-Time) ва муносибсозии ҷараёнҳои захираҳои моддӣ маънои онро дорад, ки ширкатҳо ба нигоҳдории миқдори зиёди молу маҳсулот тамаркуз намеkunанд.

4. Эҷоди хатсайрҳои маҳсулотии ҳамлу нақли бор. Беҳтар кардани роҳҳои интиқоли бор ва истифодаи хатсайрҳои алтернативӣ барои сарфаи вақт ва харочот дар логистика афзалияти зиёд пайдо кардааст.

5. Технологияҳои компютерӣ. Татбиқи системаҳои компютерӣ барои назорат ва муносибгардонии равандҳои логистикӣ, аз ҷумла автоматизатсияи боркашонӣ, харид ва тақсимот, дар сатҳи нави технологӣ ба роҳ монда шудааст.

6. Рушди истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва унсурҳои иқтисодиёти шабакавӣ. Ҷорӣ кардани системаи иттилоотии логистикӣ, истифодаи IoT (Интернети ашё), блокчейн ва иқтисодиёти рақамӣ самаранокии тамоми занҷири таъминотро баланд мебардоранд.

Ин тамоюлот якҷоя ба беҳбудии равандҳои логистикӣ, афзоиши рақобатпазирӣ ва рушди устувори иқтисодиёти ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд. Рушди иқтисодиёт дар сатҳҳои гуногун ва дастёбӣ ба ҳадафҳои стратегии соҳибкорӣ тавассути ҳамгироии инфрасохтори нақлиётӣ дар шабакаҳои тақсимшудаи нақлиёти логистикӣ имконпазир аст. Принсипи шабакавӣ дар шароити муосир ба як воситаи калидии мутобиқсозии фаъолияти корхонаҳо ба муҳити бозорӣ табдил ёфтааст [19]. Фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори

нақлиётӣ ҳамчун ҷузъи шабакаҳои логистикӣ як қатор афзалиятҳо пешниҳод мекунад, ки бо кам кардани хавфҳои мустақил алоқаманданд. Ин афзалиятҳо аз ҷумла иборатанд аз: кам шудани «лаппиш» ва қатъшавиҳо дар система; пастшавии сатҳи харочоти умумӣ; беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ дар тамоми система.

Сабаби асосии ташаккули ин шабакаҳо дар он аст, ки дар шароити муосир муваффақияти корхона на танҳо аз истифодаи захираҳои дохилӣ, балки аз ҷалби манбаъҳо, захираҳо ва имкониятҳои дигар иштирокчиёни шабака вобаста аст. Чунин муносибат ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки дар шароити рақобатнокии баланд самаранокии худро нигоҳдоранд ва мавқеи худро дар бозор мустаҳкам созанд. Аз нуқтаи назари фазой, корхонаҳо ва ташкилотҳои инфрасохтори нақлиётӣ муҳити хоҷагидорӣ субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла корхонаҳо ва аҳолиро ташаккул медиҳанд ва ҷараёнҳои моддӣ, молиявӣ ва системаҳои шабакавиро ба шакли муайян медароранд. Аз мавқеи нақлиёт, инфрасохтори минтақавӣ як шабакаи нақлиётӣ мебошад, ки заминаи истеҳсолӣ ва техникаи системаи нақлиётро ташкил медиҳад. Инфрасохтори нақлиётии минтақавӣ бо пайвастанӣ субъектҳои хоҷагидорӣ тамоми системаи нақлиётӣ ва таъмини ҳамкорӣ байнисоҳавӣ дар доираи минтақа нақши калидӣ мебозад. Гиреҳҳои асосии ин шабака корхонаҳо ва ташкилотҳои гуногуни нақлиётӣ мебошанд, ки ҳамчун пайвандҳои муҳими ҳамоҳангкунандаи ҷараёнҳои нақлиётӣ дар минтақа хидмат мекунанд. Ин ҳамоҳангсозӣ фаъолияти муназзами системаи нақлиётро таъмин намуда, барои рушди иқтисодии минтақа шароити мусоид фароҳам меорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои беҳтар кардани фаъолияти инфрасохтори нақлиёти минтақавӣ ва ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақа зарур аст, ки шабакаи марказҳои калидӣ, ба монанди маҷмааҳои терминалию анборӣ ва марказҳои нақлиёти логистикӣ мултимодалӣ таъсис дода шаванд. Консепсияи пешниҳодшуда, ки логистикаи ҳамгирошударо дар бар мегирад, ҳамчун як равиши афзалиятнок тавсия дода мешавад. Ин консепсия ба ҳамкорӣ ва муттаҳид кардани ҳамаи иштирокчиёни

равандҳои интиқоли бор ва мусофирон нигаронида шудааст, то, ки чараёнҳои моддӣ ва молӣ, инчунин иттилоотӣ, хизматрасонӣ ва молиявиро дар тамоми сатҳҳо – аз дохили ширкат то минтақа, байни минтақаҳо, бахшҳо ва дар сатҳи байналмилалӣ – муттасил ва беист таъмин кунад.

Таҷрибаи ширкатҳои хориҷӣ ва маҳаллӣ нишон медиҳад, ки чунин хизматрасониҳои ҳамгирошудаи логистикӣ метавонанд ба таври назаррас самаранокии иқтисодиро беҳтар намоянд, зеро онҳо тамоми равандҳоро мувофиқ, бо ҳам алоқаманд ва беталаф созанд.

Инчो якчанд сабабҳои оварда шудаанд, ки инро шарҳ медиҳанд:

1. Муносибсозии чараёнҳои моддӣ – ба самараноктар шудани раванди кор кӯмак мекунад.
2. Коҳиши хароҷот – бо кам кардани масрафҳо ба афзоиши фоида мусоидат мекунад.
3. Баланд бардоштани чандирӣ ва мутобиқшавӣ – имкон медиҳад, ки ширкатҳо ба тағйирот зуд мутобиқ шаванд.
4. Беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ ба мизочон – таҷрибаи умумии муштариёро такмил медиҳад.
5. Истифодаи технологияҳои муосир – раванди логистикаро самараноктар ва боэътимодтар мегардонад.
6. Коҳиши сарбории маъмурӣ – бо соддагардонии равандҳо кори ширкатро сабуктар мекунад [7].

Хизматрасониҳои ҳамгирошудаи логистикӣ воқеан ба баланд шудани самаранокии иқтисодӣ мусоидат меkunанд, зеро онҳо равандҳоро муносиб гардониди, хароҷотро коҳиш медиҳанд, сифати хизматрасониро таъмин меkunанд ва аз технологияҳои муосир истифода мебаранд. Ширкатҳои, ки ба ҳамгироии функсияҳои логистикӣ сармоягузорӣ меkunанд, дар бозор бартариҳои назаррас ба даст меоранд. Ҳангоми шароити дигари баробари ширкатҳои логистикӣ новобаста аз намудҳои хизматрасонӣ ва маҷмааи онҳо ба ихтисори хароҷоте, ки бо фаъолиятшон алоқаманданд, саъй меkunанд. Дар навбати худ, ин ба онҳо имкон медиҳад, ки сатҳи нархҳои хизматрасониҳои пешниҳодшударо

паст фароварда, ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозори фаъолияти нақлиётию логистикӣ мусоидат мекунад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки татбиқи системаи самараноки нақлиётию логистикӣ ба коҳиши назарраси хароҷот ва афзоиши самаранокӣ мусоидат мекунад. Хароҷоти нақлиётӣ то 7-20%, хароҷот барои боркунӣ, борфурорӣ ва нигоҳдории захираҳои моддӣ то 15-30% ва хароҷоти умумии логистикӣ то 12-35% кам мешаванд. Илова бар ин, суръати гардиши захираҳои моддӣ то 20-40% афзоиш ёфта, миқдори захираҳо ва маҳсулоти тайёр то 50-100% коҳиш меёбад. Ин натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи системаҳои муосири нақлиётию логистикӣ на танҳо хароҷотро кам мекунад, балки самаранокии тамоми занҷири таъминотро низ ба таври назаррас баланд мебардорад.

Тавре ки зикр шуд, системаи бозътимоди логистикаи нақлиётӣ метавонад дастрасиро ба занҷири ҷаҳонии пешниҳодот ва таъминот фароҳам орад. Аз рӯйи ҳуди ҳамин аломатҳо ин метавонад ба иштироки кишвар ё минтақа, агар хароҷотҳо кам карда нашаванд ё арзиши истеҳсолот ва тичорат зиёд шавад, монеа эҷод кунад. Ҳамаи хароҷоти мавҷуда барои ҳамлу нақли бор ва одамон, ба монанди хароҷоти борхатӣ (нигаҳдорӣ, арзиши вақт, мундариҷаи технологияҳои иттилоотӣ) ва хароҷоти фаъолиятӣ (ҳамлу нақли бор, коркарди мол, асноди анборӣ, коммуникатсия) номзадони ихтисори хароҷот зимни мадади самаранокии идоракунӣ ва татбиқи технологияҳои пешрав мебошанд. Дар якҷоягӣ бо беҳбудии инфрасохтор, ин нақшаи фарогир ба кишварҳои роҳрав имкон медиҳад, ки яке аз қисми занҷираи пайванд буда, роҳрави нақлиётиро ба роҳрави иқтисодӣ мубаддал гардонад [33].

Дар ҷумҳурӣ ҳисоб карда шудааст, ки хароҷоти содиротӣ ва логистика 20-23%, хароҷоти воридотӣ бошад, 15-18%-и арзишро ташкил медиҳанд. Танҳо сабуқкунии тартиботи савдо (ҷораҳо дар сарҳад ва назди сарҳад) метавонад 4-5%-ро сарфа кунад [20]. Рақамҳо барои кишварҳои дигари минтақаҳои Осиёи Марказӣ низ қариб чунинанд. Қарори бомувафқияти масъалаи мазкур маънои онро дорад, ки кишварҳои роҳравӣ имкон пайдо мекунанд, ки дар занҷираи

чаҳони пешниҳодот дар натиҷаи рақобатпазирӣ ширкат варзанд, гарчанде, ки ин яке аз ҷанбаҳои рақобатпазирӣ мебошад, ки ба беҳбудӣ ниёз дорад. Дар ҳама ҳолат, роҳрави фаъоли нақлиётӣ роҳҳои рушди фаъолияти иқтисоди роҳи мекушояд.

Бояд қайд кард, ки имрӯз дуруст идоракунии ҳамаи нақлҳои интермодалӣ дар ҳама ҷо бахши зудрушдбанди индустрияи нақлиётӣ мебошад, ки дар доираи алоқаҳои шабакавӣ рушд меёбад. Идоракунии занҷираи маъмулии интермодали нақлиётӣ қадамҳои зеринро дар бар мегирад:

-пеш аз ҳама бор аз ирсолкунанда интиқол дода шуда, дар терминал дар воситаҳои мувофиқи ҳамаи нақл муттаҳид карда мешавад. Ин метавонад трейлер ё контейнер бошад. Миқдор ва андозаи бор андозаи дақиқи воситаҳои истифодашавандаро муайян мекунад (20, 40, 45, 48 ё 53 фут). Дар натиҷаи универсалӣ будани нақлиёти автомобилӣ расонидани бор «аз дар то дар» намуди асосии нақлиёт зимни муттаҳидсозии бор нақлиёти автомобилӣ махсус меёбад. Анбордорӣ ва амалиёти борбардорӣ як қисми раванди муттаҳидсозӣ мебошанд;

-пас аз ин, воситаҳои нақлиёт бо борҳои дарунӣ ба як маркази нақлиётӣ, ба монанди истгоҳи роҳи оҳан ё фурудгоҳ интиқол дода мешаванд. Дар ин ҷо операторони нақлиёт борҳоро коркард намуда, онҳоро ба воситаҳои мувофиқи нақлиёт, масалан, ба вагонҳои роҳи оҳан ё ҳавопаймоҳо ҷойгир мекунанд. Оператори нақлиётӣ борро ба терминали ба гиранда наздиктарин дастрас менамояд, ки дар он ҷо воситаҳои ҳамаи нақл фароварда шуда, тавассути нақлиёти автомобилӣ ба терминали муттаҳидкунанда расонида мешаванд;

-дар терминали ғайримуттаҳидкунӣ (деконсолидатсионӣ) бор фароварда шуда, мустақиман ба гиранда дастрас карда мешавад.

Боркашонии интермодалӣ усули самаранок ва оқилонаи боркашонӣ мебошад, ки бояд дар тамоми минтақаҳои долонӣ фаъол гардонид шавад. Аммо, сатҳи нокифояи рушди шабакаи марказҳои нақлиётӣ-логистикӣ дар ҷумҳурӣ воридот ва содироти мол, ҷойивазкунии беҳтарини онҳоро дар ҳудуди кишвар бозмедорад.

Зарурати эҷоди чунин марказҳо на танҳо барои ширкатҳои нақлиётию логистикӣ ва истеъмолкунандагони хизматрасонии он, балки инчунин барои давлат низ маълум аст. Аз ин лиҳоз, дар доираи амалисозии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба роҳҳои автомобилӣ ва фаъолияти роҳҳо» [2,3,4] эҷоди шабакаҳои маҷмааҳои терминалию логистикӣ пешбинӣ карда шудааст. Ин тадбирҳо инчунин дар стратегияи нақлиётии Тоҷикистон ва барномаи мақсадноки рушди системаи нақлиётии ҷумҳурӣ низ дохил карда шудаанд. Таъкид карда шудааст, ки ташкили раванди ҳамлу нақли бор бар ҳамкориҳои ташкилию техникӣ ва технологӣ намудҳои гуногуни нақлиёт, рушди васеи ҳамлу нақлҳои интермодалӣ ва омехта, ки дар принципҳои логистикӣ асос ёфтаанд, асос хоҳад ёфт. Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ оварда шудааст: “Дар оянда Ҳукумати кишвар бо мақсади тавсеаи рушди минбаъдаи шабакаи долонҳои нақлиётӣ ва таҳкими инфрасохтори нақлиётӣ, баромад ба бандарҳои баҳрӣ, эҷоди терминалҳои наздисарҳадӣ ва марказҳои логистикӣ, азнавсозии заминаи моддию техникӣ ва парки воситаҳои нақлиёт, инчунин зиёд кардани ҳамлу нақли бор ва маҳсулот бояд чораҳои иловагӣ андешад” [13]. Бо ин мақсад дар ҳама гиреҳҳои бузурги нақлиётӣ ва марказҳои ташаккули бор эҷоди маҷмааҳои мултимодалии терминалӣ ва марказҳои тақсимотии нақлиётию логистикӣ, ки дар асоси технологияҳои пешрафтаи логистикӣ фаъолият карда, ҳамгирозии чараёнҳои молию моддӣ, иттилоотӣ, хизматрасонӣ ва молиявӣ талаб карда мешавад [93].

Интегратсияи логистикӣ дар инфрасохтори нақлиётӣ ба як қатор омилҳои калидӣ асос меёбад:

1. Фаҳмиши логистика ҳамчун унсури муҳим, ки рақобатпазирии ширкатҳо ва минтақаҳоро таъмин мекунад.

2. Ҳамгироии иштирокчиёни бозор ва ташкили шабакаҳои логистикӣ, ки ба корхонаҳо имкон медиҳанд ҳамоҳанг ва самаранок фаъолият кунанд.

3. Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ, ки имкониятҳои навро барои ҳамкорӣ ва кам кардани хароҷот фароҳам меоранд [78].

Ин омилҳо замима барои рушди системаи самарабахши нақлиётӣ ва логистикӣ мешаванд, ки мавқеи рақобатпазириро дастгирӣ намуда, рушди иқтисодии кишварро таъмин мекунад.

Гузариш ба усулҳои муосири идоракунӣ бо ширкатҳои шабакавӣ ва сохторҳои шабакавии ташкилӣ ба таври ҷудонашаванда алоқаманд аст. Истилоҳи «шабакакунонӣ» методеро маънидод мекунад, ки аз ташаккули шабака бо гиреҳҳо ва алоқаҳои он барои ноилшавӣ ба мақсадҳо мувофиқи талабот ва интизороти шарикон ва кори конъюнктурӣ иборат аст. Муосиркунонии иқтисодиёти ҷумҳурӣ ташаккули инфрасохтори шабакавии нақлиёти логистикиро бо исрор талаб мекунад. Унсурҳои асосие, ки системаи нақлиётро ташкил медиҳанд, инҳо мебошанд: гиреҳҳои нақлиётӣ, роҳҳои магистралӣ ва маҳаллӣ барои ҳаракат дар масофаҳои калон ва хурд, терминалҳои контейнерӣ ва нуқтаҳои коркарди борҳо барои таъмин намудани чараёни самараноки нақлиётӣ, инчунин марказҳои мультимодалии нақлиётӣ-логистикӣ, ки ҳамаи ин унсурҳоро ба як системаи ягона муттаҳид мекунад. Ҳамаи ин ҷузъҳо дар эҷоди инфрасохтори самаранок ва боэътимоди нақлиётӣ нақши муҳим мебозанд.

Ташаккули инфрасохтори шабакавии нақлиёти логистика дар шароити ҷумҳурӣ ҳамчун кишвари кӯҳӣ хеле зарур аст. Барои асоснок кардани ин типология, ҳадафи асосӣ ҷудо кардани минтақаҳои Тоҷикистон ба гурӯҳҳо мебошад, то ки инфрасохтори нақлиётро дар ҳар як минтақа беҳтар фаҳмида ва идора карда тавонем. Ин раванд имкон медиҳад, ки қарорҳои дақиқтар ва самарабахш барои беҳтар кардани роҳҳо ва хизматрасониҳои нақлиётӣ қабул карда шаванд. Барои тақсим кардани ҳамаи ноҳияҳои Тоҷикистон ба гурӯҳҳо аз формулаи Стерҷес истифода шуд. Ин як усули таҳлили омӯрӣ мебошад, ки кӯмак мекунад муайян намоем, ки маълумотро ба чанд гурӯҳ беҳтар тақсим кунем. Формула чунин аст [24]:

$$n = 1 + 3,322 \ln N, \quad (2.3.1)$$

ки дар он: n – миқдори гурӯҳҳои ноҳияҳо; N – миқдори умумии ноҳияҳои таҳқиқшаванда - 58. Аз ин ҷо $\ln N = 1,756$. Акнун бузургии фосилаи баробарро аз рӯи формулаи зерин: $h = (x_{\max} - x_{\min}) / n$, (2.3.1) муайян мекунем, ки дар он:

h – андозаи қадам; $x_{\max}$ и $x_{\min}$ – арзишҳои ҳадди аксар ва ҳадди аққали нишонаи гурӯҳбандӣ (дарозии роҳҳои автомобилӣ, шумораи аҳоли ва коэффитсиенти Энгел). Муҳаққиқи ватанӣ Бобоев К.О. [52] ноҳияҳоро аз рӯи дарозии роҳҳои автомобилӣ мувофиқи арзишҳои зерини параметри гурӯҳбандӣ тасниф намудааст: $x_{\max} = 446,5$ км; $x_{\min} = 59,3$ км; $h = (446,5 - 59,3) : 7 = 55,0$ км; $n = 1 + 3,322 \times \ln 57 = 7$ гурӯҳ. Ҳамин тариқ, аз рӯи дарозии роҳҳои автомобилӣ ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳафт гурӯҳ тақсим карда шуданд (ҷадвали 2.3.1).

Ҷадвали 2.3.1 - Гурӯҳбандии ноҳияҳо аз рӯи дарозии шабакаи нақлиёти истифодаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Гурӯҳҳо	Гурӯҳҳои ноҳияҳо	Номгӯи шаҳр ва ноҳияҳо
Гурӯҳи якум	аз 59 км то 115 км.	Балҷувон, Левакент, Н. Хусрав, Шаҳринав, Роғун, Сангвор, Шуғнон, Мастчоҳи кӯҳӣ, Шаҳристон
Гурӯҳи дуюм	аз 115 км. то 170 км.	Норак, Нуробад, Тоҷикобод, Варзоб, Мастчоҳ, Шаҳритус, Муъминобод, Ховалинг
Гурӯҳи сеюм	аз 170 км то 225 км.	Файзобад, Айнӣ, Ғонҷӣ, Спитамен, Зафаробад, Кӯлоб, Ҳамадонӣ, Темурмалик, Қубодиён, Роштқалъа
Гурӯҳи чорум	аз 225 км то 280 км.	Ҳисор, Истравшан, Исфара, Ҷ. Расулов, Вахш, Ҷайхун, Ёвон, Дустӣ, А. Ҷомӣ, Хуросон, Ванҷ, Лахш
Гурӯҳи панҷум	аз 280 км то 235 км.	аз 8 ноҳия Турсунзода, Рашт, Данғара, Панҷакент, Конибодом, Ашт, Ш. Шоҳин, Панҷ
Гурӯҳи шашум	аз 235 км то 390 км.	Рӯдакӣ, Ваҳдат, Б. Ғафуров, Дарвоз
Гурӯҳи ҳафтум	аз 390 км то 445 км.	Фархор, Рӯшон, Ишкошим, Мурғоб

Манбаъ: Развитие транспортной инфраструктуры в регионах Республики Таджикистан: анализ и оценка Состояния. Часть III// Региональные проблемы преобразования экономики. - 2015. - № 11. - С. 196-209

Таҳлили омории тақсимоте, ки дар ҷадвали 2.3.1. оварда шудааст, нишон медиҳад, ки гурӯҳбандии ноҳияҳо аз рӯи параметри дарозии шабакаи нақлиётӣ дорои хусусияти қонуни муътадили тақсимот бо коэффитсиенти вариатсия – 0,52 мебошад. Системаи нақлиёти ҳудудӣ тамоми шабакаҳои роҳ, гирреҳҳои нақлиётӣ (масалан, истгоҳҳо ва бандарҳо) ва хатсайрҳоеро дар бар мегирад, ки дар якҷоягӣ интиқоли бор ва мусофиронро дар ҳудуди муайян таъмин мекунад. Сифати асосии он аз он иборат аст, ки вай як бутун аст, ки дар он ҳамаи ҷисмҳо бо ҳам алоқаманд ва муттаҳиданд. Ин имкон медиҳад, ки чараёни мусофирон ва

борҳо бо истифода аз таъсири мутақобилаи ҳама намудҳои нақлиёт барои таъмини ҳаракати бефосила ва сарфакорона дар тамоми қаламрави кишвар самаранок идора шаванд. Системаи худудиву нақлиётӣ аз рӯйи сохтор ва ташкили фазогии худ мураккаб мебошад, яъне дорои сохтори мураккаби функционалӣ ва фазогӣ мебошанд. Афзалияти рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар кишвар бояд эҷоди маҷмааҳои муосири нақлиётӣ-логистикӣ бошад. Ин маҷмааҳо бояд аз инфрасохтори мавҷуда истифода бурда, маҷмӯи пурраи хизматрасониҳоро оид ба идоракунии равандҳои логистикӣ, аз ҷумла анбордорӣ, интиқол ва барасмиятдарории гумрукӣ пешниҳод кунанд. Унсурҳои асосии ҷунин маҷмааҳо биноҳои замонавии анборӣ, терминалҳо барои контейнерҳо ва воситаҳои нақлиёт барои ташкили самараноки боркашонӣ хоҳанд буд. Ҳамаи ин ба эҷоди системаи самараноки логистика мусоидат намуда, ба беҳтар шудани сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ ва коҳиши хароҷот меорад:

- биноҳои муосири анборӣ, ки бо таҷҳизоти зарурӣ барои нигоҳдории молҳо мучахҳаз шудаанд;

- терминалҳо ва майдончаҳои контейнерӣ, ки барои коркарди борҳо ва контейнерҳо пешбинӣ шудаанд;

- воситаҳои нақлиёт, ки барои интиқоли борҳо ҳам дар дохили шаҳрҳо ва ҳам байни минтақаҳои гуногун истифода мешаванд;

- таваккуфгоҳҳои автомобилӣ ва паркингҳо;

- эстакадаҳои борфурорию боркунии роҳиоханӣ ва автомобилӣ;

- таҷҳизот ва механизмҳои боркунӣ ва борфурорӣ;

- биноҳои идорӣ ва ёридиҳанда;

- марказҳои идоракунии иттилоотию компютерӣ.

Инфрасохтори нақлиётию логистикиро миқдори калони субъектҳои парокандаи хоҷагидор муттаҳид месозанд, ки ҳиссаҳои бозории онҳо ночизанд. Дар гиреҳҳои умумишабакавии бузург эҷоди шабакаҳои минтақавӣ ва марказҳои нақлиётию логистикии муттаҳидшуда дар системаҳои нақлиётию логистикии ҳамгиро кардашудаи кишвар дар асоси ташаккули системаи ягонаи таъминоти идоракунии системаи минтақавии бору мол одамкашонии ташкилию иқтисодӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, меъёрию ҳуқуқӣ, инчунин илмию техникӣ ва кадрӣ идоракунии системаи минтақавии ҳаракати бор ва мол мувофиқи мақсад

мебошад. Марҳилаҳои асосии ташаккули инфрасохтори нақлиётию анборӣ дар кишвар метавонанд чунин тавсиф шаванд: аввал, эҷоди инфрасохтори терминалию анборӣ, ки ба коҳиши хароҷоти нақлиётию логистикӣ дар нархи ниҳии молҳо мусоидат мекунад. Дуюм, илова намудани хизматрасониҳои нақлиётӣ ба хизматрасониҳои анборӣ, ки имконияти ташаккули системаи тақсимои логистикӣ дар минтақаҳо фароҳам меорад. Сеюм, ташкили хатсайрҳои мунтазам ва шохроҳии нақлиётӣ байни шаҳрҳо бо назардошти ҳаҷмҳои мутавозини истеъмоли, ки муттасилии ҳаракати молу маҳсулотро таъмин менамояд. Ин марҳилаҳо метавонанд заминаи устуворро барои рушди ҳамоҳангшудаи инфрасохтори нақлиётӣ ва анборӣ фароҳам созанд.

Маркази нақлиётию логистикӣ як маҷмааи бисёрфункционалии терминалист, ки дар гиреҳҳои асосии шабакаҳои нақлиётӣ ҷойгир буда, вазифаҳои гуногуни муҳимро иҷро мекунад. Ин марказҳо ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкориҳои намудҳои гуногуни нақлиётро таъмин менамоянд, корҳои борбардорӣ ва фаровардан, интиқоли борҳо, нигоҳдории кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат, инчунин коркарди борҳо ба анҷом мерасонанд. Илова бар ин, онҳо амалиёти гумрукӣ, роҳбаҷаҳӣ, аз нав суроғазузории борҳо ва дастраскунонии борҳо мутобики технологияҳои «аз дар то дар» ва «дақиқан дар муҳлат» анҷом медиҳанд.

Марказҳои нақлиётию логистикӣ маҷмӯи пурраи хизматрасониҳои сервисӣ ва тичоратӣ-оморӣ, ба монанди хизматрасониҳои истеҳсолӣ-техникӣ, бонкӣ, иттилоотӣ, машваратӣ-таҳлилӣ ва дигар хизматрасониҳои нақлиёт-логистикиро пешниҳод мекунанд, ки ба самаранокии интиқол ва хизматрасонӣ мусоидат намуда, шароитҳои беҳтарро барои фаъолияти тичоратӣ фароҳам меоранд. Маҷмааи логистикӣ ҳамчун маркази нақлиётӣ-тақсимои вазифаҳои калидии зеринро иҷро мекунад, ки ба баланд бардоштани самаранокии системаи нақлиёт ва муносибгардони равандҳои логистикӣ мусоидат менамояд:

1. Ҳамоҳангсозии намудҳои гуногуни нақлиёт: Ин ба таъмини ҳамкориҳои самарабахши нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан, ҳавоӣ ва дигар намудҳо равона шудааст, ки имкони истифодаи ҳар як намудро дар шароити мувофиқ фароҳам меорад.

2. Ташкили интиқоли мол ва амалиёти борфарорӣ: Маҷмаа интиқоли борро ташкил мекунад ва ҳамаи амалиёти зарурии борфарорию борфурориро ба таври муассир анҷом медиҳад.

3. Ҷойивазкунӣ ва нигоҳдории бор: Ин раванд интиқоли борҳоро аз як нукта ба нуктаи дигар ва нигоҳдории онҳоро дар асоси талаботи кӯтоҳмуддат ё дарозмуддат таъмин менамояд.

4. Тартиби муҳими гумрукӣ: Таъмини иҷрои тамоми амалиётҳои гумрукӣ барои борҳое, ки аз ҳудуди байналмилалӣ ворид ё содир мешаванд.

5. Ирсол ва тағйири суроғи борҳо: Ин хидмат ирсол намудани молҳо ва, дар ҳолати зарурӣ, тағйири суроғи қабулқунандагонро дар бар мегирад.

6. Дастрас намудани борҳо ба мизочон: Ин раванд бо истифодаи технологияҳои «аз дар то дар» ва «дар муҳлати муайян» ташкил карда мешавад ва хидматрасонии саривақтӣ ва эътимоднокро таъмин менамояд.

7. Маҷмӯи пурраи хизматрасониҳо: Маҷмаа инчунин хизматрасониҳои тиҷоратӣ ва корӣ, аз ҷумла, хизматрасониҳои техникую истеҳсолӣ, бонкӣ, иттилоотӣ, таҳлилию консалтингӣ ва дигар намудҳои хизматрасониҳои нақлиётию логистикиро пешниҳод мекунад.

Ҳамин тариқ, маҷмааи логистикӣ ҳамчун як воҳиди марказии ҳамгиро ҳамаҷониба ба самаранокии системаи нақлиёт мусоидат мекунад ва барои рушди иқтисодиёт шароит фароҳам меорад. Он тамоми доираи хизматрасониҳоро аз рӯйи хизматрасониҳо ба соҳибони бор, бо шумули коргузорию ягона оид ба ҷамъоварӣ ва тартибдиҳии фармоишот аз муштариён, огоҳсозӣ дар бораи овардан ва фиристодани борҳо, иттилоот оид ба ҷойи қароргирии борҳо ва воситаҳои нақлиётӣ, ҷорикунии гардиши ягонаи ҳуҷҷатӣ, ба расмият даровардани фармоишот ба воситаҳои мутахаррики нақлиёт, ташкили ҳисобкуниҳо, инчунин анборкунӣ, озодкунӣ аз андоз, хизматрасониҳои экспедитсионӣ, суғуртавӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин расонидани борҳо бо хароҷоти ҳадди аққали замонӣ ва молиявӣ аз рӯйи хатсайри барои ҳар як гиранда муносиб, бо таъмини ҳифзи бозътимод дар тамоми роҳи ҳаракат таъмин менамояд.

Аз ҳамгироии равандҳои молиявӣ, моддӣ, иттилоотӣ ва хизматрасонӣ метавон ба самаранокии ҳадди аксар ва таъсири синергетикӣ ноил шуд. Барои ин зарур аст, ки инфрасохтори маҷмааҳои нақлиётию логистикӣ аз якҷанд

унсури асосӣ иборат бошад. Ба онҳо марказҳои идоракунии ҳамлу нақли борҳо, анборҳои муосир, маҷмааҳои боркунию борфурорӣ, терминалҳои гумрукӣ барои намудҳои гуногуни нақлиёт, таваккуфгоҳҳо барои нақлиёти автомобилӣ, истгоҳҳои навъбандӣ, нуқтаҳои фурӯши сӯзишворӣ (НФС), мотелҳо ва кемпингҳо шомил мешаванд.

Бо вучуди зарурати рушди ин бахш, бозори хизматрасониҳои нақлиётию логистикӣ дар Тоҷикистон ва минтақаҳои он ҳанӯз дар сатҳи ибтидоӣ қарор дорад. Бозор то ҳол ташаккул наёфтааст, сохторӣ нест ва аксаран ғайришаффоф боқӣ мемонад. Ҳамчунин, иттилооти боғтимоди оморӣ дар бораи ҳаҷми бозор, сохтори хизматрасониҳо ва даромадҳо маҳдуд аст. Операторони логистикӣ асосан хизматрасониҳои роҳбаладӣ ва нигоҳдории борро пешниҳод мекунанд, вале аксари онҳо танҳо дар як самти мушаххас ихтисос ёфтаанд. Ин ҳолат тақвияти равандҳои идоракунии ва сармоягузорию дар ин соҳа ногузир месозад. Хизматрасониҳои маҷмӯии логистикӣ дар ҷумҳурӣ ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушди худ қарор доранд. Бо вучуди он ки технологияҳои муосир, ба монанди пайгирии ҳаракати борҳо ва автоматикунории амалиётҳои анборӣ, дар сатҳи байналмилалӣ васеъ истифода мешаванд, дар ҷумҳурӣ татбиқи онҳо хеле маҳдуд аст. Ширкатҳо танҳо ба пешниҳоди хизматрасониҳои нав, аз ҷумла қабули молҳо аз рӯи сифат, чойгиркунии онҳо дар анборҳои муваққатӣ ва бастубандкунии нав шурӯъ мекунанд.

Аммо талабот ба хизматрасониҳои логистикӣ босифат назар ба имкониятҳои пешниҳодшуда хеле зиёд боқӣ мемонад. Рақобати кофӣ дар ин бозор вучуд надорад ва ҳанӯз ягон ширкати дорои инфрасохтори кофӣ, ки тамоми доираи хизматрасониҳоро дар саросари кишвар пешниҳод кунад, пайдо нашудааст. Норасоии хизматрасониҳои логистикӣ ва анборкунии босифат ба афзоиши хароҷот ва болоравии нархи молҳои истеъмолий оварда мерасонад, ки ин равандҳои таваррумиро таҳрик медиҳад. Барои ноил шудан ба стандартҳои ҷаҳонии соҳибкорӣ дар Тоҷикистон, зарур аст, ки хизматрасониҳои босифати логистикӣ ва занҷираҳои самараноки пешниҳод ташаккул дода шаванд. Аммо, дар кишвар ҳоло ширкатҳое, ки маҷмӯи пурраи хизматрасониҳои логистикиро пешниҳод мекунанд, хеле каманд ё умуман вучуд надоранд. Ин вазъият аз ду мушкилоти асосӣ сарчашма мегирад: мураккабии ҳуди фаъолияти логистикӣ ва

сатҳи нокифояи рушди шабакаи марказҳои логистикӣ, ки ҳанӯз барои қонё кардани талаботи бозори маҳаллӣ омода нестанд. Рушд ва тавсеаи интернет-технологияҳо ҳамчун раванди асосие, ки шароити техникӣ барои ташаккули иқтисоди шабакавӣ фароҳам меорад, аҳамияти калон дорад. Интернет-технологияҳои мавриди истифода асосан воситаҳои мубодилаи фаврӣ ва паҳн кардани иттилоотро (матнӣ, садоӣ, видеоӣ), ба монанди почтаи электронӣ ва форумҳои гурӯҳии муҳофиза, дар бар мегиранд. Инчунин, онҳо воситаҳои ташкил ва нигоҳдории захираҳои иттилоотӣ, аз қабili веб-сомонаҳо ва веб-порталҳоро дар бар мегиранд. Ин технологияҳо пайваста такмил меёбанд ва дар баробари ин, арзиши харидорӣ ва истифодаи онҳо коҳиш ёфта, дастрасии васеътар ба интернет-технологияҳоро таъмин менамояд.

Се самти асосии интернет-технологияҳои фарқ карда мешаванд:

1. Воситаҳои кори гурӯҳӣ барои иштирокчиёни аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ҷудо: Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки одамон новобаста аз ҷойгиршавии ҷуғрофии худ ғайлона ва ҳамроҳанг кор кунанд. Истифодаи чунин воситаҳо на танҳо самаранокро афзоиш медиҳад, балки хароҷоти марбут ба ҷойивазкунии одамонро низ коҳиш медиҳад.

2. Системаҳои геоиштилоотӣ ва технологияи менеҷменти логистикӣ: Ин системаҳо, ки технологияҳои GPS ва GIS ва системаҳои диспетчерии идоракунии тижоратии нақлиётро дар бар мегиранд, ба муттаҳидсозии ҷараёнҳои иттилоотӣ дар раванди ҳамлу нақли молҳо мусоидат мекунанд. Онҳо ҳаракати молро дар доираи фазои ягонаи иттилоотӣ ҳамроҳӣ карда, ин равандро самарабахш ва муассир месозанд.

3. Технологияҳои «агенти зеҳнӣ»: Ин системаҳо барои ҷамъоварӣ, таҳлил ва поксозии иттилооти зарурӣ тарҳрезӣ шудаанд. Онҳо метавонанд дар ҷустуҷӯи одамон ва ташкилот, гузаронидани марҳилаҳои аввалини ғуфтушунидҳо ва ташкили робитаҳо нақши калидӣ бозанд. Технологияҳои мазкур сарбории иттилоотиро кам намуда, расмиёти барқарорсозии робитаҳо, ғуфтушунидҳо ва таҳкими шартномаҳоро босуръат ва самаранок мегардонанд.

Ҳамаи ин технологияҳо ба рушди устувори иқтисоди шабакавӣ мусоидат карда, равандҳои корӣ, логистикӣ ва робитаҳои иқтисодиро осонтар ва самарабахштар мегардонанд. Барои эҷоди системаи самаранокӣ инфрасохтори

нақлиётӣ ва логистикӣ, истифодаи як равиши мураккаб ва ҳамгирӣ муҳим аст. Ин раванд бояд як маркази диспетчерӣ барои идоракунии ва ҳамроҳсозии ҳамроҳи равандҳо, кормандони баландсатҳ барои таъмини иҷроии босифати вазифаҳо ва системаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ки таъдуди маълумотро дар вақти воқеӣ таъмин мекунанд, дар бар гирад. Ҳамчунин, масъалаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва технологӣ бояд ҳал шаванд, то ки ҳамкориҳои самарабахши ҳамроҳи иштирокчиёни занҷираи логистикӣ таъмин гардад.

Тамоми ин унсурҳо якҷоя ба баланд шудани эътимоднокии ва самаранокии инфрасохтори нақлиёт мусоидат мекунанд, ки дар навбати худ сифати хизматрасониҳои нақлиётро беҳтар намуда, хароҷотро коҳиш медиҳанд. Тағйирпазирӣ, сифат ва миқёсбандии сохтори идоракунии муҳиманд, зеро самаранокии фаъолияти шабакаи нақлиёти логистикӣ ва рушди минбаъдаи он ба ин омилҳо вобаста мебошад. Марказҳои нақлиёти логистикӣ, ки ҳамчун марказҳои иттилоотии идоракунии амал мекунанд, метавонанд барои ҳамроҳсозии фаъолият ва мутобиқати иттилоотии инфрасохтори ҷумҳурӣ мусоидат кунанд. Чунин марказҳо бояд вазифаҳои зеринро иҷро кунанд:

- мониторинг ва таҳқиқоти маркетингӣ: Гузаронидани таҳқиқоти бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ дар ҷумҳурӣ ва дар тамоми занҷираи ҳаракати мол, дар ҳамкорӣ бо марказҳои логистикии минтақаҳои дахлдор;

- пешбинии чараёнҳои моддӣ: Таҳияи пешгӯиҳои чараёнҳои мол ва мусофирон бо назардошти лоиҳаҳо ва барномаҳои рушди маҷмааи нақлиёти логистикии кишвар ва арзёбии алоқаҳои нақлиёти иқтисодӣ;

- таҳияи тавозунҳои мубодилаи байниминтақавӣ, тавозуни нақлиёти иқтисодии кишвар дар буриши минтақаҳо ва соҳаҳои нақлиёт;

- ташаккули заминаи маълумот барои истифодаи коллектив оид ба фаъолияти маҷмааи нақлиёти логистикии ҷумҳурӣ ва бозорҳои хизматрасонии нақлиётӣ бо ҷалби ширкаткунандагонии занҷираҳои логистикаи ҳаракати мол дар шароити даромаднокии тарафайн;

- пешниҳоди маводи иттилоотии таҳлилӣ ва пешбиниҳо оид ба чараёнҳои дохилиминтақавии бор ва мусофирон ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии, корхонаҳо ва ташкилоти нақлиётӣ, ба ҷонибҳои дигари манфиатдор.

Эҷоди шабакаи маҷмааҳои терминалию логистикӣ, ки вазифаҳои ҷамъоварию тақсимоии ҷараёнҳои молӣ ва коркарди ҷараёнҳои транзитиро иҷро мекунанд, заминаи моддии татбиқи технологияҳои логистикӣ дар ҷумҳурий маҳсуб меёбад.

Барои ноил шудан ба рушди самараноки инфрасохтори нақлиётию логистикӣ, зарур аст вазифаҳои зерин ҳал карда шаванд:

➤ **Эҷоди инфрасохтори муосир:** Рушди инфрасохтори минтақавии технологияи логистикаи молию нақлиётӣ барои муносибгардонӣ ва баланд бардоштани самаранокии ҷараёнҳои логистикӣ.

➤ **Ҷойгиркунонии ҳудудии терминалҳо:** Ташкили терминалҳои коркарди бор ва марказҳои логистикӣ дар минтақаҳои калидӣ барои фарогирии самараноки ҳудудҳо ва беҳтар кардани гардиши бор.

➤ **Ташаккули шабакаҳои ширкатҳо:** Эҷоди шабакаи муосир аз ҳисоби ширкатҳои нақлиётию экспедиторӣ ва корхонаҳои дигари хизматрасонии нақлиётӣ барои фароҳам овардани зерсохтори устувор.

➤ **Мучаҳҳазгардонии убургоҳҳо:** Таҷдид ва мучаҳҳазгардонии техникаи убургоҳҳои сарҳадӣ ва нуктаҳои гумрукӣ барои коҳиши вақти тафтиш ва барасмиятдарории борҳо ва мусофирон.

➤ **Эҷоди заминаи ягона:** Таъсиси заминаи ташкилию ҳуқуқӣ, техникӣ ва технологӣ, ки муносибатҳои самараноки байни объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ ва субъектҳои соҳибкоро дар ҳамлу нақл таъмин мекунанд.

➤ **Рушди системаи электронии ҳуччатҳо:** Таъсиси системаи гардиши электронии ҳуччатҳо барои соддагардонӣ ва суръат бахшидани расмиёти нақлиётӣ.

➤ **Назорат аз болои ҳаракати бор:** Эҷоди системаи самараноки назорат барои пайгирии ҳаракати борҳо дар раванди ҳамлу нақл, ки шаффофият ва эътимоднокиро таъмин мекунанд.

Ин тадбирҳо барои рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасониҳои логистикӣ муҳим буда, ба рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат мекунанд. Марказҳои логистикӣ, ки дар гиреҳҳои нақлиётӣ таъсис дода мешаванд, бояд як қисми системаҳои логистикии калонтар дар сатҳи минтақавӣ, байниминтақавӣ ва байналмилалӣ гарданд. Ин ба эҷоди системаҳои

самарабахши нақлиётӣ ва логистикӣ, ки бо иқтисоди ҷаҳонӣ муттаҳид шудааст, мусоидат мекунад, ки боиси беҳтар шудани ҳамлу нақл ва афзоиши робитаҳо бо кишварҳои дигар мегардад. Ин ҳамгироӣ имкон медиҳад, ки ҳаракати молҳо самараноктар ташкил карда, сифат ва эътимоднокии хидматҳои логистикӣ дар сатҳҳои гуногун таъмин карда шавад. Муттаҳид кардани иншооти логистикӣ дар як шабакаи ягонаи идоракунии муттамарказ метавонад самаранокии логистикиро беҳтар гардонад, хароҷотро коҳиш диҳад ва сармоягузорию чалб кунад. Объектҳои логистикӣ, аз қабili анборҳо, терминалҳо, марказҳои нақлиётӣ ва марказҳои логистикӣ таҳти идоракунии ягона дар як шабакаи умумӣ муттаҳид карда шудаанд. Ба шарофати идоракунии муттамарказ ва такмил додани равандҳои таъминоти моддию техникӣ хароҷоти кашондан ва нигоҳ доштани мол кам мешавад. Ташкили шабакаи марказҳои логистикӣ минтақавӣ ва терминалҳо ба рушди соҳибкорӣ мусоидат намуда, ба рушди иқтисодии минтақа ва дар маҷмӯъ кишвар мусоидат мекунад. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосир имкон медиҳад, ки тамоми равандҳои логистикӣ ва молиявӣ дар як фазои ягонаи тичорат муттаҳид шуда, онро барои тичорат самараноктар ва қулай гардонанд. Шабакаи иншооти логистикӣ имкон медиҳад, ки ба мизочон доираи васеи хизматрасонӣ пешниҳод шавад, ки ин минтақаҳо ва дар маҷмӯъ кишварро барои сармоягузoron ва соҳибкорон ҷолибтар мегардонад. Истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаи нақлиёт ва логистика имкон медиҳад, ки тамоми равандҳо - моддӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ дар як системаи ягона муттаҳид карда шаванд, ки ин онро самараноктар мекунад.

Хулосаи боби дуюм

1. Ташкили инфрасохтори динамикӣ рушдбанда, устуворона фаъолияткунанда ва мутавозини миллӣ омили муҳим барои рушди иқтисоди бозорӣ мебошад. Инфрасохтор бояд шароити мусоидро барои рушди устувор ва самараноки иқтисодӣ фароҳам оварад. Дар ин замина, дар соҳаи нақлиёт баробарии моликияти давлатӣ ва хусусӣ аҳамияти калидӣ пайдо мекунад, зеро иштироки ҳар ду бахш метавонад ба муносибгардонии хизматрасониҳои нақлиётӣ мусоидат намояд. Бо назардошти ин, муносибатҳои байни ташкилотҳои нақлиётӣ ва мизочон бояд дар асоси принципҳои бозорӣ ба роҳ

монда шаванд, то ки рақобатпазирӣ баланд ва сифати хизматрасониҳо беҳтар гардад. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳам соҳаи нақлиёт рушд кунад ва ҳам талаботи мизоҷон бо сифат ва самаранокии бештар қонеъ гардонида шавад. Инкишофи инфрасохтори нақлиёт бо вазъияти иқтисодӣ зич алоқаманд буда, дар шароити ислоҳоти иқтисодию иҷтимоӣ ба амал бароварда мешавад. Иқтисодиёти пурқувват ва ислоҳот, ки ба беҳбуди бахши нақлиёт нигаронида шудааст, имкон медиҳад, ки системаи нақлиёт рушд ёбад ва ин дар навбати худ ба рушди иқтисодӣ ва беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли таъсири мусбат мерасонад. Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки нақлиёт ва иқтисод ба ҳамдигар таъсир мерасонанд. Бидуни иқтисодиёти устувор рушди нақлиёт душвор буда, бе системаи хуби нақлиёт барои рушди иқтисодӣ ва беҳтар шудани зиндагии аҳоли шароит вучуд надорад. Ин зарурати омӯзиши тамоюли асосии рушди иқтисодиёти кишварро, ки ба инфрасохтори нақлиёт таъсир мерасонад, тақозо менамояд.

2. Дар ҷумҳурӣ 90%-и боркашонӣ ва мусофиркашӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, Ҳукумати ҷумҳурӣ барои амалӣ кардани стратегияи баромадан аз бунбасти нақлиётӣ ба роҳҳои автомобилгард бо таъмини захираҳои калон мусоидат намуд. Дар даврони истиқлолият дар ҚТ беш аз 2100 километр роҳҳои байналмилалӣ таъмиру тармим шудааст. Ин қорҳо аз ҳисоби маблағгузори давлатӣ таъмин карда шуданд. Илова бар ин, аз ҳисоби дигар манбаъҳои маблағгузорӣ 1000 километр роҳи дохилӣ таъмир карда шуд. Шабакаи роҳҳо дар ҚТ 26366 километрро ташкил медиҳад. Бояд гуфт, ки тамоми роҳҳои кишвар моликияти давлатанд, яъне сохтмон, таъмир ва нигоҳдории онҳо таҳти назорати давлат ҳаст. Аз тамоми шабакаи роҳҳои автомобилгард 53,3% (14074 километр) роҳҳои истифодаи умум мебошанд, ки дар ихтиёри Вазорати нақлиёт қарор доранд. Боқимонда, 47,7% (12563 километр) роҳҳои маъмури мебошанд, ки онҳо низ ба давлат тааллуқ доранд, вале идоракунии онҳо метавонад дар ихтиёри дигар муассисаҳо ё мақомоти маҳаллӣ бошад. Аз 14,074 километр роҳҳои истифодаи умум, ки таҳти назорати Вазорати нақлиёт қарор доранд, 4,878 километрашон ё 35%-ро роҳҳои ҷумҳуриявӣ ташкил медиҳанд. Ин роҳҳо вилоятҳо ва шаҳрҳои муҳимтарини кишварро ба ҳам мепайванданд ва нақши калидӣ дар таъмин кардани робитаҳои дохилӣ ва рушди инфрасохтори

ҷумхури мебозанд. 8925 километри боқимонда (65%) роҳҳои маҳаллиро ташкил медиҳанд, ки алоқаи нақлиётӣ дар сатҳи ноҳияҳо ва шаҳракҳо таъмин менамоянд. Маълумоти мушаххас дар ҷадвали 2.5. оварда шудааст.

3. Ҳангоми таҳлили динамикаи рушди инфрасохтори нақлиётӣ зарур аст, ки вобастагии он аз шароитҳои махсуси иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он ба назар гирифта шавад, ки афзалиятҳои худро муайян мекунанд. Дар ин замина, диққати махсус бояд ба афзоиши нархи хизматрасониҳои нақлиётӣ, ки бо гароншавии сӯзишворӣ ва дигар захираҳои зарурӣ алоқаманд аст, дода шавад.

Баландшавии арзиши чунин захираҳо ба паст шудани ғоидаоварии баъзе намудҳои нақлиёт оварда мерасонад ва имкониятҳои онҳо барои азнавсозӣ ва таъмини ҳаракат маҳдуд месозад. Ин хулосаҳо бо маълумоти омории мавҷуда, ки ҳолати кунунии соҳаи нақлиётро нишон медиҳанд, тасдиқ карда мешаванд. Аз ин рӯ, барои рушди устувори инфрасохтори нақлиётӣ ба ин ҷанбаҳо диққати зарурӣ додан ва тадбирҳои баланд бардоштани самаранокиро амалӣ кардан муҳим аст.

4. Вазъи молиявӣ ва иқтисодии корхонаҳои нақлиётӣ дар Тоҷикистон дар натиҷаи як қатор омилҳо ба таври назаррас бад шуд. Ин омилҳо чунинанд:

- коҳиши истеҳсолот дар соҳаҳои асосӣ: Паст шудани сатҳи истеҳсолот дар бахшҳои, ки талабот ба нақлиёти боркашро ташкил медиҳанд, ба коҳиши ҳаҷми интиқолҳо оварда, даромади ширкатҳои нақлиётиро кам кард;

- набудани танзими мушаххас аз ҷониби давлат: Ҳолигиҳои ҳуқуқӣ ва набудани сиёсати равшани танзимӣ боиси аз даст додани функцияҳои муҳими идоракунии ва ташаккули бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ шуданд;

- баландшавии нархи сӯзишворӣ ва энергия: Афзоиши нархи захираҳои сӯзишворӣ ва энергетикӣ хароҷоти интиқолро зиёд намуда, ғоидаоварии ширкатҳои нақлиётиро коҳиш дод, ки ин махсусан ба ширкатҳои бузург таъсири ҷиддӣ гузошт;

- сатҳи баланди андозҳо: Ширкатҳо бо сарбории гарони андозӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки он нисбат ба дигар кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Ўзбекистон, назаррас аст;

- сатҳи пасти идоракунӣ ва рақобатпазирӣ: Системаи идоракунӣ самаранок набуда, ширкатҳо наметавонанд дар шароити рақобати шадид ва таъсири «тиҷорати сояру» самарабахш фаъолият кунанд.

Барои беҳбуд бахшидани вазъ зарур аст, ки сиёсатҳои танзими пурзӯр карда шаванд, нархи сӯзишворӣ танзим гардад ва дастгирии молиявӣ барои рушди инфрасохтори нақлиётӣ таъмин карда шавад.

5. Таҳлили инфрасохтори нақлиёти кишвар нишон медиҳад, ки он дар марҳилаи ислохот қарор дошта, ба механизми наватарини идоракунӣ гузашта, ҳамгироии бештар бо системаи нақлиёти ҷаҳонӣ пайдо мекунад. Дар ин раванд як қатор мушкилот ва заруратҳои ҳалшаванда ба миён омадаанд:

➤ фарсудашавии фондҳои асосӣ ва техникӣ: Мавҷуд набудани таҷдиди кофии таҷҳизот ва инфрасохтори нақлиётӣ ба талаботи муносири стандартҳо ҷавобгӯ нест;

➤ камбуди ҳамоҳангсозӣ: Нокифоягии ҳамкории байни бахшҳои гуногуни нақлиёт ва минтақаҳо ба коҳиши самаранокӣ системаи нақлиётӣ ва истифодаи захираҳо овардааст;

➤ истифодаи нокифояи мавқеи географӣ ва иқтисодии транзитӣ: Бо вуҷуди мавқеи мусоиди кишвар дар хатсайрҳои транзитии авруосиёӣ, истифодаи ин имкониятҳо ҳале маҳдуд боқӣ мемонад;

➤ гардиши сусти молӣ: Раванди сусти гардиши молҳо рушди иқтисодиро бозмедорад;

➤ технологияҳои кӯҳна ва номутобиқӣ: Технологияҳои нақлиётӣ бо талаботи замонавии истеҳсолот, савдо ва анбордорӣ мувофиқат намеkunанд;

➤ норасоии иттилоотӣ: Сатҳи пасти рақамикунони равандҳои нақлиётӣ ва набудани ҳамоҳангии иттилоотӣ бо соҳаҳои дигар самаранокӣ фаъолиятро коҳиш медиҳад;

➤ самаранокӣ пасти сармоягузорӣ: Механизмҳои молиявӣ ва иқтисодии ҷорӣ барои ҷалби сармоягузорӣ кофӣ нестанд;

➤ беҳатариҳои паст: Фаъолияти нақлиётӣ аз ҷиҳати беҳатарӣ ҷавобгӯи талаботи муосир нест;

➤ фишори стандартҳои байналмилалӣ ва таъсир ба муҳити зист: Равобити бештар бо бозорҳои ҷаҳонӣ талаб мекунад, ки стандартҳои байналмилалӣ риоя

шаванд, аммо ин боиси хароҷоти иловагӣ ва таъсири манфӣ ба муҳити зист мегардад;

➤ рақобатпазирии сатҳи паст: Ширкатҳои нақлиётӣ дохилӣ дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ рақобатпазир нестанд.

Барои ҳалли ин мушкилот зарур аст, ки таҷдиди инфрасохтор, ҳамроҳангсозии беҳтари системаҳо, ҷорӣ кардани технологияҳои нав ва эҷоди шароити беҳтар барои сармоягузори амалӣ карда шаванд.

6. Рушди инфрасохтори нақлиётӣ барои рушди иқтисодӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагӣ дар кишвар аҳамияти ҳаётан муҳим дорад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф на танҳо роҳҳо ва нуқтаҳои нақлиётро рушд додан лозим аст, балки парки мошинҳоро навсозӣ намуда, технологияҳои муосирро ҷорӣ кардан ва системаи идоракунии нақлиётро беҳтар намудан зарур аст. Ин тадбирҳо самаранокӣ, беҳатарӣ ва экологӣ будани интиқоли нақлиётро баланд бардошта, дар натиҷа ба рушди устувори иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он мусоидат мекунанд. Сарфи назар аз мавҷудияти Стратегияи нақлиёти ҷумҳурӣ, қисми кифояи хароҷоти буҷет барои нақлиёт ҷудо карда мешавад ва ҳаҷми зиёди сармоягузориҳо барои татбиқи барномаҳои мақсадноки давлатӣ нигаронида мешаванд. Бинобар ин соҳаи нақлиёт дар иқтисодиёти мамлакат ва минтақаҳои он мақоми махсусро ишғол намуда, ба он ҳиссаи назарраси фондҳои асосӣ ва сармоягузориҳо рост меояд.

7. Таҳлили фаъолияти инфрасохтори нақлиёти минтақавӣ нишон медиҳад, ки барои ҳалли масъалаҳои рушди иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ зарурати ташкили шабакаи мукаммали терминалҳо ва марказҳои логистикӣ мултимодалӣ ба миён омадааст. Концепсияи логистикаи ҳамгирошуда ҳамчун равиши афзалиятнок пешниҳод шудааст. Ин концепсия ба муттаҳидсозии иштирокчиёни системаи ҳамлу нақли бор ва одамон нигаронида шудааст, то, ки ҷараёнҳои моддӣ ва молӣ бефосила идома ёбанд. Ҳамчунин, он тамоми ҷанбаҳои иттилоотӣ, хизматрасонӣ ва молиявӣ ҳамроҳкунандаро дар сатҳҳои дохили ширкатӣ, минтақавӣ, байниминтақавӣ, соҳавӣ ва байналмилалӣ фаро мегирад. Ҳамин тариқ, логистикаи ҳамгирошуда барои самаранокӣ бештар ва муттасилии равандҳои нақлиётӣ асос мегузорад.

8. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки хизматрасониҳои ҳамгирошудаи логистикӣ таъсири назаррасе ба баланд бардоштани самаранокӣ иқтисодии соҳибдорӣ доранд. Ширкатҳои логистикӣ, ки роҳҳои ҳали мураккаби нақлиётӣ ва логистикиро пешниҳод мекунанд, бо муносибсозии равандҳои интиқол

ва хизматрасонии молҳо тавонистаанд хароҷотро коҳиш дода, сифати хизматрасониро беҳтар кунанд. Ин равиш афзалиятҳои рақобатпазирии ширкатҳоро тақвият дода, онҳо метавонанд дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ самараноктар фаъолият намоянд. Ин усул на танҳо сатҳи самаранокии амалиёти логистикиро баланд мебардорад, балки ба рушди устувори иқтисодии ширкатҳо ва минтақаҳо мусоидат мекунад [7]. Ҳангоми шароити дигари баробари ширкатҳои логистикӣ новобаста аз намудҳои хизматрасонӣ ва маҷмааи онҳо ба ихтисори хароҷоте, ки бо фаъолиятшон алоқаманданд, кушиш мекунанд.

БОБИ III. РОҲҲОИ ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ

Рушди инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии таркибии стратегияи кишвар баррасӣ мешавад. Чӣ тавре ки дар боби якум қайд гардид, инфрасохтори нақлиётӣ бо сатҳи баланди ҳамкориҳои субъектҳои дар он иштироккунанда ва бо таъсири синергетикӣ ва мултипликативӣ тавсиф карда мешавад.

Ба ҷумлаи масъалаҳои асосии инфрасохтори нақлиётӣ ҳамчун унсури инфрасохтори умумӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки инҳо нисбат дода шаванд:

- қобилияти маҳдуди убурии шохроҳҳои радикалӣ, ки рушди полицентрикии агломератсияро аз рӯйи самтҳои асосии азхудкунии ҳудудҳои нав бозмедорад;

- сатҳи пасти ҳамоҳангӣ зимни ҳалли вазифаҳои муштарак дар рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар байни муассисаҳо ва мақомоти соҳавӣ;

- истифодаи нокифояи механизмҳои шарикии давлатӣ-хусусӣ дар ҳалли вазифаҳои рушди сегментҳои алоҳидаи инфрасохтори нақлиётӣ, ки дар марҳилаи додашуда бо як қатор лоиҳаҳои маҳдуд мешаванд, ки дар асоси шартномаҳои консессисонӣ татбиқ мешаванд;

- мавҷудияти як қатор масъалаҳо дар соҳаи хизматрасонии нақлиётӣ-логистикӣ ва ғайра (масалан, беасос баланд бардоштани иҷорапулии бинои анборҳо, ки сабаби истифодаи нооқилонаи амволи ғайриманқул ва коҳиши интиқоли борҳо мегардад)¹.

Инфрасохтори нақлиётӣ ҷузъи ҷудонашавандаи инфрасохтори умумии ҷумҳурӣ ба шумор меравад, ки намудҳои гуногуни нақлиёт ва корхонаҳои мувофиқро ба ҳам мепайвандад. Ин инфрасохтор имкони интиқоли самараноки мусофирон ва борҳоро фароҳам оварда, шабакаи мураккаби роҳҳо ва нуқтаҳои нақлиётиро ташаккул медиҳад ва системаҳои идоракунӣ ва дастгириро дар бар мегирад. Фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ аз рӯйи ҳам вазифаҳои хизматӣ, ва ҳам идоракунӣ дар қонсгардонии пурра ва саривактии талаботи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мураккаб аст. Махсусан, дар хизматрасониҳои нақлиётӣ,

анборӣ, дистрибутивӣ ва ёрирасон зоҳир мегарданд, ки дар ҳудуди агломератсия ба нафъи таъмини фаъолияти ҳаётӣ ва рушди он амалӣ карда мешаванд. Гузариши ҷумҳурӣ ба марҳилаи нав ислоҳоти иқтисодиро тақозо менамояд. Барои ин ба таври дақиқ муайян кардани авлавиатҳо ва таҳияи самтҳои нави рушди инфрасохтори нақлиётӣ лозим аст. Дар шароити ҳозира, яке аз вазифаҳои муҳимтарин тақмили идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ мебошад. Ин эҷоди методҳои стратегӣ барои идоракунӣ, ки ҳадафҳо ва мақсадҳоро муайян мекунанд, самтҳои дарозмуддатро барои рушди умумӣ ва инчунин барои компонентҳо, объектҳо ва минтақаҳои минтақавӣ муайян мекунанд, тақозо мекунад. Инчунин муҳим аст, ки самтҳои фаъолияти ҳар як сатҳи идоракунӣ муайян карда шаванд, то ки рушди самараноки системаи нақлиёт таъмин гардад.

Стратегияи рушди муассисаҳои нақлиётӣ аз системаи афзалиятҳое, ки эҷод ва нигоҳдории бартариятҳои рақобатиро дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ дар бар мегирад, “амсилаи хоси амалҳо” –е, ки барои ноилшавӣ ба ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда бо роҳи ҳамохангсозӣ ва тақсимои захираҳо заруранд, иборат аст. Стратегия дастур ва супоришҳои ҷузъиро дар бар нагирифта, аз маҷмӯи шарҳҳое иборат аст, ки ноилшавиро ба ҳадафҳои гузошташуда таъмин менамоянд¹. Стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ як нақшаи ҳамачониба аст, ки ҳадафҳо ва вазифаҳои асосиро муайян карда, онҳоро дар шакли маҷмӯи барномаҳо ва лоиҳаҳо муттаҳид менамояд. Ин стратегияи комплексӣ барои ҳалли самараноки масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва иқтисодӣ равона шудааст. Равиши системавӣ рушди ҳамохангшудаи системаи нақлиётро таъмин карда, дар иҷрои нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум саҳми назаррас мегузорад.

Ҳангоми таҳияи стратегия зарур аст, ки принципҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

- таъмини равиши системавӣ ва алоқамандии байни ҳадафҳо ва вазифаҳои афзалиятнок;
- муайян намудани муҳлатҳои татбиқ ва захираҳои зарурӣ;
- мутобиқсозӣ ба стандартҳои байналмилалӣ дар рушди системаи нақлиётӣ;

➤ фароҳам овардани шароит барои ташаккули муҳити рақобатӣ ҳамчун асоси самаранокӣ;

➤ тақсимои возеҳи вазифаҳо ва ваколатҳо дар байни сохторҳои марказӣ ва минтақавӣ;

➤ роҳандозии шарикӣ самаранокӣ давлат ва бахши хусусӣ.

Банақшагирии стратегӣ тартиби муайяне дорад, ки марҳилаҳо ва вазифаҳои мушаххасро дар бар мегирад. Ин равишҳо ҳам дар адабиёти иқтисодии ватанӣ ва ҳам хориҷӣ ба таври муфассал тавсиф шудаанд. Мактабҳои зиёди иқтисодӣ мавҷуданд, ки ҳар кадоме назари худро дар бораи ташаккули стратегия пешниҳод мекунанд. Масалан:

-Равиши системавӣ (ё «амсилаи калон») гузаронидани таҳлили ҳамаҷонибаи муҳити беруна, омӯзиши бартариҳои рақобатӣ, гузаронидани SWOT-таҳлил ва таҳияи алтернативаҳои гуногуни стратегияи рақобатиро дар назар дорад.

-Равиши нақшавӣ ба амалҳои мушаххас ва ҳисобҳои молиявӣ таваҷҷуҳ мекунад. Дар ин равиш алтернативаҳои стратегияи дигар баррасӣ намешаванд, балки барномаҳои возеҳи амал бо тақсими буҷа таҳия мегарданд.

Дар мактабҳои гуногуни иқтисодӣ дар таҳияи стратегия равишҳои мухталиф вуҷуд доранд, ки ҳар кадоме усулҳо ва воситаҳои худро истифода мебаранд. Аммо, новобаста ба ин фарқиятҳо, унсурҳои муҳиме мавҷуданд, ки барои ҳар як стратегия умумӣ ва ҳатмӣ мебошанд. Ҳузури чунин унсурҳо дар стратегия аз сифат, мувофиқати он (яъне то чӣ андоза ба вазъият ва талаботи мавҷуда мувофиқ аст) ва самаранокӣ он (яъне то чӣ андоза метавонад ба ҳадафҳои гузошташуда бирасад) шаҳодат медиҳад. Ҳамин тариқ, таҳлили равишҳои мактабҳои гуногун имкон медиҳад, ки беҳтарин ғояҳо ҷамъоварӣ шуда, барои таҳияи стратегияи худӣ истифода шаванд ва онро боэътимод ва муваффақ гардонанд. Ба чунин унсурҳо мансубанд: муайян кардани рисолат; муайян кардани ҳадафҳои стратегӣ; гузоштани вазифаҳои стратегӣ; таҳлили муҳити беруна (PEST-таҳлил); SWOT-таҳлил, таҳияи алтернативаҳои стратегӣ; интихоби алтернативаҳои мушаххаси стратегӣ.

Ин унсурҳо марҳилаҳо ва вазифаҳои асосие мебошанд, ки ҳангоми таҳияи стратегия бояд ба назар гирифта шаванд. Шарҳи онҳо чунин аст:

-муайян кардани рисолат. Рисолат (миссия) ҳадафи асосии мавҷудияти ташкилотро тавсиф мекунад, ки маъно ва вазифаи онро дар бар мегирад. Масалан, рисолат метавонад дар пешниҳоди хизматрасониҳои босифат, беҳтар намудани шароити зиндагии одамон ё расидан ба рушди устувор бошад.

-муайян кардани ҳадафҳои стратегӣ. Ҳадафҳои стратегӣ он чизҳоро муайян мекунанд, ки ташкилот мехоҳад дар давраи дарозмуддат ба даст орад. Онҳо бояд равшан, ченшаванда ва воқеӣ бошанд, масалан, зиёд кардани ҳиссаи бозор ё баланд бардоштани сатҳи самаранокии истеҳсолот.

-гузоштани вазифаҳои стратегӣ. Вазифаҳо қадамҳои мушаххасе мебошанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ бояд иҷро шаванд. Онҳо ҳамчун нақшаи роҳ барои амалҳо хизмат мекунанд.

-таҳлили муҳити беруна (PEST-таҳлил). PEST-таҳлили омилҳои сиёсӣ (P), иқтисодӣ (E), иҷтимоӣ (S) ва технологӣ (T)-ро, ки ба фаъолияти ташкилот таъсир мерасонанд, меомӯзад. Ин таҳлил дар баррасии шароити берунӣ ҳангоми таҳияи стратегия кӯмак мекунад.

-СВОТ-таҳлил ва таҳияи альтернативаҳои стратегӣ. СВОТ-таҳлил барои арзёбии қувваҳои мусбат (Strengths) ва заъфҳои (Weaknesses) ташкилот, инчунин имкониятҳо (Opportunities) ва таҳдидҳо (Threats)-и муҳити беруна истифода мешавад. Дар асоси ин таҳлил роҳҳои эҳтимолии амалҳо (альтернативаҳо) таҳия мегарданд.

-интихоби альтернативаҳои мушаххаси стратегӣ. Баъд аз таҳлили альтернативаҳои гуногун, бояд он роҳҳое интихоб шаванд, ки барои расидан ба ҳадафҳо мувофиқтар мебошанд. Ин қарор бояд захираҳои ташкилот, бартарҳои рақобатӣ ва шароити берунаро ба назар гирад.

Ин марҳилаҳо ба таҳияи стратегияи сохторёфта ва самаранок мусоидат мекунанд. Аз ин лиҳоз, алгоритми зерини ташаккули самтҳои стратегияи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётро пешниҳод мегардад (расми 3.1).

Стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ на танҳо як нақша, балки системаи ҳамаҷонибаест, ки ҳамаи унсурҳои он бо ҳам алоқаманд мебошанд. Он ҳадаф (он чизе ки бояд ба даст оварда шавад), принцип (қоида ва равишҳои асосӣ), механизм (усули татбиқ), тадбир (амали мушаххас), пешгӯӣ (интизорӣ барои оянда)-ҳо ва меъёрҳои арзёбӣ (чӣ тавр муваффақиятро чен кардан)-ро дар

бар мегирад. Вазифаи асосии ин стратегия истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ ва иқтисодии кишвар ё минтақа, инчунин ҷалби сармоягузорӣ бо тарзе аст, ки онҳо фоидаи баланд биёранд. Ҳамаи ин ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва баландбардории самаранокии он равона шудааст.

Расми 3.1.1 – Амсилаи раванди ташаккул ва татбиқи стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ (таҳияи муаллиф)

Ҳамин тариқ, стратегияи рушди системаи нақлиёт ҳамгироии системаи нақлиётро дар заминаи умумии рушди миллӣ дар бар мегирад. Фаъолияти нақлиётро ҳамчун ҷузъи фазои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ҳудудии ҷумҳурӣ доништан маънои онро дорад, ки нақлиёт дар тамоми ҷанбаҳои рушди муносири кишвар нақши калидӣ дорад. Ин хусусиятҳо сифатҳои асосиро тавсиф мекунанд, ки стратегияи таҳияшаванда бояд дошта бошад, то ки самаранок ва дар амал татбиқшаванда бошад:

1. Маҷмӯиат: Ин маънои онро дорад, ки стратегия бояд ҳамаи ҷанбаҳои рушд, аз ҷумла иқтисод, соҳаи иҷтимоӣ, экология ва инфрасохтор, инчунин хусусиятҳои минтақаҳои гуногуни кишварро ба назар гирад. Ҳамин тариқ, он тамоми омилҳое, ки ба рушд таъсир мерасонанд, фаро мегирад.

2. Бардавомӣ: Стратегия на барои муддати кӯтоҳ, балки бо дарназардошти давраи бисёрсола таҳия карда мешавад. Он ба расидан ба натиҷаҳо равона аст,

ки дар оянда, масалан, эҷоди системаи устувори нақлиётӣ ё афзоиши дарозмуддати иқтисодӣ зоҳир мешаванд.

3. Воқеъбинӣ: Стратегия бояд ба шароити ҷорӣ мувофиқ бошад, талаботи воқеии аҳоли ва тиҷорат, инчунин захираҳои мавҷударо (молиявӣ, кадрӣ, технологӣ) ба назар гирад.

4. Ноилшавӣ: Ҳадафҳои гузошташуда бояд дар муҳлатҳои муқарраршуда ва бо хароҷоти оқилона ба даст оварда шаванд. Нақшаҳои ғайривоқеӣ ё аз ҳад зиёд амби시오з метавонанд боиси ноқоимӣ шаванд.

5. Алоқамандӣ бо стратегияи давлатии нақлиётӣ. Стратегияи нав бояд бо афзалиятҳо ва ҳадафҳои умумимиллӣ дар соҳаи нақлиёт мувофиқ бошад. Ин ба пешгирии такроршавии талошҳо мусоидат карда, рушди ҳамоҳанги инфрасохтори нақлиётро дар доираи сиёсати давлатӣ таъмин мекунад.

Ҳадафи асосии стратегияи мазкур дар он аст, ки системаи нақлиётии кишвар на танҳо талаботҳои ҷории аҳолиро қонеъ намояд, балки ба рушди дарозмуддати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат кунад. Барои ноил шудан ба ин, лозим аст, ки системаи нақлиётии муосир, чандир ва инноватсионӣ таъсис дода шавад, ки ба нигоҳ доштани сифати баланди хизматрасонӣ ва мутобиқшавӣ ба талаботи тағйирёбандаи иқтисод ва ҷомеа қодир бошад.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ зарур аст, ки ба якҷанд самтҳои муҳим диққат дода шавад:

1. Ташкили инфрасохтори нақлиётии дастрас ва самаранок. Ин маънои онро дорад, ки системаҳои роҳҳо, марказҳои нақлиётӣ ва хизматрасониҳо бояд барои ҳама дастрас ва қулай бошанд. Муҳим аст, ки хизматрасониҳои нақлиётӣ босифат бошанд ва ба коҳиш додани хароҷоти нақлиётӣ кумак кунанд ва ин шароити беҳтарро барои тиҷорат ва иқтисодиёт фароҳам меорад.

2. Тавсеа ва навсозии шабакаи нақлиётӣ. Ба ин сохтмони роҳҳо, бандарҳо, марказҳои логистикӣ ва таҷдиди объектҳои мавҷуда дохил мешаванд. Рушди босуръати шабака заминаи бозғоштбаро барои рушди устувори иқтисодӣ ва беҳтар намудани дастрасӣ ба минтақаҳои гуногунро таъмин мекунад.

3. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосир. Истифодаи системаҳои автоматизудай идоракунии, қарорҳои рақамӣ ва системаҳои назорати сифат ба

баланд бардоштани самаранокии системаи нақлиётӣ мусоидат мекунад. Ин рақобатпазирӣ ва ҷолибияти онро барои транзити байналмилалӣ, масалан, барои боркашонӣ тавассути кишвар, зиёд мекунад.

4. Таъмини мувофиқати системаи нақлиётӣ ба стандартҳои ҷаҳонии беҳатарӣ ва сифат. Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва системаҳои рақамии логистика кафолат медиҳад, ки хизматрасониҳои нақлиётӣ беҳатар, боэътимод ва ба талаботи ҷаҳонӣ мувофиқ бошанд. Инчунин, он боварии шарикон ва сармоягузори байналмилалиро зиёд мекунад.

5. Эҷоди шароит барои ҷалби сармоягузорӣ ба инфрасохтори нақлиётӣ, ба монанди имтиёзҳои андозӣ, тақмили танзими ҳуқуқӣ ва ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ.

Ҳалли ҳар кадоми ин масъалаҳо ба эҷоди системаи нақлиётии боэътимод, муосир ва рақобатпазир равона шудааст, ки талаботи иқтисод ва аҳолиро қонеъ намуда, рушди дарозмуддатро дастгирӣ мекунад ва сатҳи ҷолибияти кишварро барои сармоягузoron ва шарикони байналмилалӣ баланд мебардорад.

Мувофиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои муқарраршуда, самтҳои стратегии рушди инфрасохтори нақлиётӣ бояд чунин бошанд:

1. Навсозии муосири шабакаи нақлиётӣ. Ин бояд тавассути рушди ҳамаҷонибаи намудҳои нақлиёт сурат гирад. Дар доираи ин самт, бояд шабакаи маҷмааҳои терминалӣ ва марказҳои логистикӣ дар саросари кишвар таъсис дода шуда, технологияҳои пешрафтаи нақлиётӣ ҳамгиро гардонида шаванд.

2. Рушди фарогири объектҳои нақлиётӣ-логистикӣ. Татбиқи ин самт бояд дар асоси барномаҳо ва стратегияҳои миллӣ бо назардошти рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва банақшагирии умумии кишвар сурат гирад.

3. Эҷоди заминаи нақлиётӣ-логистикӣ барои робитаҳои хориҷӣ. Ин замина бояд ба беҳтар кардани робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҳамгироии системаи нақлиётӣ-логистикӣ дар шабакаҳои нақлиётии миллӣ ва байналмилалӣ мусоидат кунад.

4. Рушди долонҳои нақлиёти байналмилалӣ ва иқтидори транзитӣ. Таъмини инфрасохтори долонҳои нақлиётии байналмилалӣ дар дохили кишвар ва истифодаи самараноки имкониятҳои транзитии он.

5. Беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли. Ин бо роҳи баланд бардоштани дастрасии хизматрасониҳои нақлиётӣ, рушди шабакаи роҳҳо ва инфрасохтори нақлиётӣ амалӣ карда мешавад.

6. Рушди инфрасохтори нақлиётӣ барои соҳаи савҷӣ. Ин самт ба баланд бардоштани дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ барои минтақаҳои савҷӣ ва истироҳатӣ равона шудааст.

7. Баланд бардоштани сатҳи бозғатимодӣ ва беҳатарии системаи нақлиётӣ. Таҳкими беҳатарӣ ва бозғатимодии системаи нақлиётӣ бо мақсади дастгирии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ дар доираи фазои ягонаи нақлиётӣ.

8. Таҳия ва ҷорӣ намудани механизмҳои шарикӣ давлативу хусусӣ. Ин механизмҳо барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ тавассути ҷалби ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ равона шудаанд.

Ин самтҳои стратегӣ нақшаи ҳамҷонибаи рушди инфрасохтори нақлиётиро ташкил медиҳанд, ки ҳадафҳои асосии зеринро дар бар мегиранд:

- **Дастгирӣ ва суръатбахшии рушди иқтисодӣ:** инфрасохтори муосири нақлиётӣ имкон медиҳад, ки иқтисодиёт бо суръати баланд рушд кунад ва соҳаҳои гуногуни он тақвият ёбанд.

- **Баланд бардоштани рақобатпазирӣ:** рушди инфрасохтор рақобатпазирӣ кишварро дар бозори байналмилалӣ тавассути беҳтар кардани робитаҳои иқтисодӣ ва логистикӣ афзоиш медиҳад.

- **Беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли:** инфрасохтори беҳтаршудаи нақлиётӣ барои аҳоли имконияти дастрасии беҳтар ба хизматрасониҳои нақлиётӣ, ба роҳати сафар ва коҳиши хароҷотро фароҳам меорад.

- **Ҳамгироии кишвар ба шабакаи нақлиётии ҷаҳонӣ:** ин имконият медиҳад, ки кишвар ба ҷузъи фаъол ва рақобатпазирӣ системаи нақлиётии байналмилалӣ табдил ёбад.

Барои амалисозии ин самтҳо зарур аст:

- **Ҳамоҳангии талошҳо:** ҳамкории муассир байни мақомоти давлатӣ, бахши хусусӣ ва дигар ҷонибҳои манфиатдор.

- **Чорӣ намудани технологияҳои муосир:** истифодаи системаҳои инноватсионӣ ва рақамӣ барои идоракунии ва муносибсозии равандҳо.

- **Чалби сармоягузорӣ:** фароҳам овардани шароит барои чалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ, махсусан тавассути шарикӣ давлативу хусусӣ.

- **Эҷоди механизмҳои устувори идоракунии ва ҳамкорӣ:** ташкили сохторҳо ва механизмҳои, ки татбиқи самараноки стратегияро таъмин менамоянд.

Ин чораҳо имкон медиҳанд, ки кишвар ба ҳадафҳои стратегӣ дар соҳаи нақлиёт ноил гардад ва рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии худро таъмин намояд.

Дар доираи стратегия маблағгузориҳои рушди инфрасохтори нақлиётӣ пешбинӣ шудааст:

1. Манбаъҳои асосии маблағгузорӣ: Сохтмони объектҳои муҳим, аз қабili роҳҳои автомобилӣ, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо, гузаргоҳҳои сарҳадӣ, инчунин объектҳои иҷтимоӣ ва иттилоотӣ, аз ҳисоби буҷаҳои давлатӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) амалӣ карда мешавад. Илова бар ин, чалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва грантҳо низ дар назар аст.

2. Рушди идоракунии ва бехатарӣ: Системаҳои идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ва тадбирҳои таъмини бехатарии он такмил дода мешаванд.

- **Сармоягузориҳои ғайрибуҷетӣ:** Манбаъҳои дигар, ки ба буҷа алоқаманд нестанд, барои корҳои зерин истифода мешаванд: рушди инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ; хариди воситаҳои нақлиёти нав (масалан, қатораҳо, воситаҳои нақлиёти автомобилӣ); чорӣ намудани технологияҳои муосир ва таҷҳизоти нав.

Ҳамин тариқ, маблағгузорӣ байни манбаъҳои давлатӣ, хусусӣ ва дастгирии байналмилалӣ тақсим мешавад. Ин имкон медиҳад, ки стратегияи рушди ҳамаҷонибаи системаи нақлиётӣ татбиқ гардад

Барои таъмин намудани идоракунии самараноки татбиқи стратегия, системаи мониторинги иҷро чорӣ карда мешавад, ки ин имкон медиҳад:

- **назорат ва баҳодиҳии равандҳо:** Назорати доимии чараёни татбиқи чорабиниҳои стратегӣ.

Расми 3.1.2 – Тарҳи сохторӣ-логистикӣ татбиқи стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ кишвар (таҳияи муаллиф)

- **таҳлили натиҷаҳои миёнаравӣ:** Арзёбии мунтазами натиҷаҳои бадастомада дар марҳилаи ҷорӣ бо муқоисаи онҳо бо нақшаҳои пешбинишуда.

- **ошкор кардани ихтилофҳо:** Шиносоии ихтилофҳо байни натиҷаҳои воқеӣ ва нишондиҳандаҳои мақсаднок.

- **таҳияи тавсияҳо:** Пешниҳоди тавсияҳо барои ислоҳи ҷорабиниҳои стратегӣ бо мақсади рафъи ихтилофҳои ошкоршуда ва баланд бардоштани самаранокии татбиқи стратегия.

Нишондиҳандаҳои асосии самаранокии стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ:

1. Қонеъгардонии босифати талаботи нақлиётӣ кишвар ва минтақаҳои он: Таъмини сатҳи баланди дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ барои ҳамаи минтақаҳо. Қонеъ кардани талаботи афзояндаи иқтисодиёт ва аҳоли ба ҳалли боэътимод ва муосири масоили нақлиётӣ.

2. Бартараф кардани камбудӣҳо ва нуқтаҳои танг дар системаи нақлиётӣ кишвар: Идентификатсия ва бартараф намудани камбудӣҳои инфрасохтори

мавҷудаи нақлиётӣ. Муносибосозии чараёнҳои нақлиётӣ барои пешгирӣ аз танбашавӣ ва баланд бардоштани иқтидори гузариши система.

Стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ бояд бо системаи боэътимоди мониторинг дастгирӣ ёбад, ки назорат ва арзёбии доимии пешрафтро таъмин намуда, имкон медиҳад мушкилотҳо ошкор ва бартараф гарданд ва чорабиниҳои стратегӣ барои ноил шудан ба самаранокии ҳадди ниҳой мутобиқ гарданд. Нишондиҳандаҳои асосии самаранокӣ ба қонеъ намудани талаботи нақлиётӣ ва бартараф намудани камбудии мавҷуда равона шуда, дар натиҷа рушди устувори иқтисодиро дастгирӣ мекунад.

Дар зер системаи меъёрҳои натиҷабахшии стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётии мамлакат пешниҳод мегардад:

- **Самаранокии иқтисодӣ:** Гардиши бор тавассути маҳсулоти умумии минтақа: Ҳаҷми умумии маҳсулоте, ки тавассути системаи нақлиёти минтақа интиқол меёбад. Ҳаҷми боркашонӣ ва мусофирбарӣ: Ченкунии ҳаҷми боркашонӣ ва мусофирбарӣ дар тонна-километр ва мусофир-километр. Афзоиши ҳаҷми равандҳои транзитӣ дар саросари минтақаҳои кишвар: Шумораи тоннаҳои бори интиқолшаванда тавассути роҳҳои транзитӣ.

- **Сифат ва рушди инфрасохтор:** Коэффитсиенти зичии роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан (коэффитсиенти Энгел): Таносуби дарозии роҳҳо нисбат ба масоҳати минтақа ё кишвар. Дарозии роҳҳое, ки тибқи стандартҳои ҷаҳонӣ таъмир шудаанд: Шумораи километрҳои роҳҳо, ки ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқанд. Афзоиши суръати техникаи автомобилҳо ва қатораҳо: Баланд бардоштани суръати максималии воситаҳои нақлиётӣ (км/с).

- **Устувори молиявӣ:** Коҳиши хароҷоти транзаксионӣ ва нақлиётӣ (сомонӣ): Кам кардани хароҷотҳо, ки бо интиқол ва логистика вобастаанд. Фоизи фоидаовари ширкатҳои инфрасохтори нақлиётӣ: Таносуби фоидаи ширкатҳои нақлиётӣ нисбат ба даромади онҳо.

- **Сифати хизматрасонӣ ва бехатарӣ:** Баланд бардоштани сатҳи дастрасии хизматрасониҳои нақлиётӣ ва коҳиши вақтҳои сарфшуда барои сафар (сония)-ҳо: Беҳтар кардани бароҳатӣ ва суръати ҳаракат. Коҳиши шумораи шахсони ғавтида дар натиҷаи садамаҳои нақлиётӣ: баланд бардоштани сатҳи бехатарии системаи нақлиёт. Ин гурӯҳбандӣ имкон медиҳад, ки

нишондиҳандаҳо аз рӯйи самтҳои асосӣ сохтор ёбанд, мониторинг ва таҳлили онҳоро осон месозад. Ҳамин тариқ, стратегияи рушди инфрасохтори нақлиётӣ ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, рушди инфрасохтор, таъмини устувории молиявии корхонаҳои нақлиётӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва таъмини беҳатари хизматрасониҳои нақлиётӣ равона шудааст.

Идоракунии стратегӣ ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ ба минтақа ва кишвар дар маҷмӯъ кумак мерасонанд:

1. Идоракунии стратегӣ: Ин равандест, ки барои беҳтар ҳамоҳанг кардани қори мақомоти гуногуни давлатӣ кӯмак мекунад. Идоракунии стратегӣ имкон медиҳад, ки ҳамаи имкониятҳо ва хавфҳо ба назар гирифта шаванд, қарорҳо бо назардошти маълумоти воқеӣ қабул карда шаванд, захираҳо самаранок тақсим гарданд ва роҳҳои беҳтарини амал интихоб карда шаванд. Ба ин тариқ, идоракунии боэътимод ва самаранок мегардад.

- Рушди инфрасохтори нақлиётии минтақа: Стратегияи рушди системаи нақлиётии минтақа ба инҳо мусоидат мекунад: суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва беҳтар намудани соҳаи иҷтимоӣ; баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа ва иқтисодиёти он; таъмини зудҳаракатии захираҳо, ки дар истехсолот самаранок истифода мешаванд; беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва баланд бардоштани ғайрииқтисодии иҷтимоии аҳоли; тақвият бахшидан ба мавқеи ташкилотҳои нақлиётӣ ва иқтисоди кишвар дар арсаи байналмилалӣ;

Идоракунии стратегӣ ва таҳияву татбиқи стратегияи инфрасохтори нақлиётӣ маънои банақшагири ва ҳамоҳангсозии мунтазамро барои расидан ба ҳадафҳои дарозмуддат дар соҳаи инфрасохтори нақлиётӣ дорад. Ин кор таҳияи нақшаи амал ва татбиқи онро барои беҳтарсозӣ ва рушди системаи нақлиёт дар бар мегирад. Стратегия бояд ба талаботи муосири рушди иқтисодӣ ҷавобгӯ бошад, тамоюлҳои кунунии иқтисодӣ ва эҳтиёҷоти мавҷударо дар назар гирад ва дастгирии рушди устуворро таъмин намояд. Инчунин, бояд истифодаи технологияҳои муосир, навсозии воситаҳои нақлиётӣ ва инфрасохторро барои баланд бардоштани сатҳи самаранокӣ ва рақобатпазирӣ дар бар гирад.

Дар соҳаи инфрасохтори нақлиётӣ тадбирҳои зеринро, ки ба муосиркунонии системаи нақлиёт равона шудаанд, пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Дар соҳаи инфрасохтори нақлиётӣ чораҳои зеринро метавон пешниҳод кард, ки ба навсозии системаи нақлиёт равона шудаанд:

1. **Ҳадафи асосӣ** – фароҳамории шароити беҳтарин барои ширкатҳои хусусие, ки мехоҳанд иншооти нави нақлиётӣ, ба монанди роҳҳо, терминалҳо, воситаҳои нақлиётӣ ва корхонаҳои хизматрасонии нақлиётро бунёд ва идора кунанд. Ин маънои онро дорад, ки барои чунин иншооти нав бисёр талаботе, ки маъмулан системаи мавҷудаи нақлиётӣ пешбинӣ мекунад, бардошта мешаванд.

- **Бартараф кардани монеаҳои маъмурӣ:** Барои ҷалби сармоягузори бештар дар баҳши хусусӣ, зарур аст, ки монеаҳои бюрократие, ки дастрасии онҳоро ба соҳаи нақлиёт маҳдуд мекунад, бартараф карда шаванд. Масалан, бояд тартиби гирифтани иҷозатномаҳо ва литсензияҳо барои оғози лоиҳаҳо содда гардонида шавад.

- **Барҳам додани меъёрҳои нолозими танзимӣ:** Иншооти нави хусусии нақлиётӣ аз бисёр қоидаҳо ва маҳдудиятҳо озод хоҳанд шуд. Масалан, ба онҳо зарур нест, ки қонунҳои нархгузорӣ ё дастрасӣ ба шабакаҳои умумиро риоя кунанд (чӣ тавре ки барои инфрасохтори давлатӣ зарур аст). Ҳамчунин, маҳдудиятҳои истифодаи заминҳо, ки одатан мувофиқа талаб мекунад, бардошта мешаванд, агар, заминҳои кишоварзӣ барои эҳтиёҷоти нақлиётӣ истифода шаванд.

- **Танзими шартномавӣ:** Ҳамаи муносибатҳои марбут ба иншооти нав, аз ҷумла нархгузориҳои хизматрасониҳо ё шартҳои дастрасӣ, тавассути шартномаҳои байни соҳибони иншоот ва дигар ширкатҳо танзим хоҳанд шуд. Ин ба соҳибони иншооти нав имкон медиҳад, ки шарту нархҳои худро озодона муқаррар кунанд ва аз қоидаҳои давлатӣ вобаста набошанд.

- **Пайвасти шабакаҳои нав ва кӯҳнаи нақлиётӣ:** Агар инфрасохтори нави нақлиёти хусусӣ ба шабакаҳои мавҷуда пайваст карда шавад, шартҳои чунин пайвастшавӣ дар шартномаҳои байни соҳибони иншооти нав ва кӯҳна муқаррар карда мешаванд. Дар ин ҳолат, танҳо меъёрҳои техникӣ ба назар гирифта мешаванд, ки барои пайвасти беҳатар ва устувор зарур мебошанд.

2. Муҳим аст, ки рӯйхати иншооти нақлиётиро, ки метавонанд моликияти хусусӣ бошанд ва аз ҷониби ширкатҳои хусусӣ барои мақсадҳои тиҷоратӣ истифода шаванд, бештар кард. Ин маънои онро дорад, ки бояд ҳуқуқҳои

шахсони воқеъ ва ширкатҳоро барои моликият ва истифодаи иншооти мазкур барои даромаднокӣ таҳким бахшид. Ба чунин иншоот дохил мешаванд:

- **Роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан:** ширкатҳои хусусӣ метавонанд моликият ва идораи роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳанро дошта бошанд ва аз истифодаи онҳо даромад гиранд;

- **Хатсайрҳои нақлиёти барқии шаҳрӣ:** масирҳо барои нақлиёти барқии шаҳрӣ, масалан, хатҳои трамвай ва троллейбус, низ метавонанд ба моликияти хусусӣ гузаранд;

- **Иншооти зеризаминии нақлиётӣ:** масалан, тунелҳо ва магистралҳои зеризаминӣ метавонанд моликияти хусусӣ бошанд;

- **Пулҳо ва таҷҳизот барои ташкили ҳаракат:** иншоот, аз қабилӣ кӯпрукҳо, истгоҳҳои радиолокатионӣ, чароғҳои навигатионӣ ва дигар системаҳое, ки беҳатарӣ ва самаранокии ҳаракатро таъмин мекунанд;

- **Ҳуқуқи истифода ва роҳгузаронӣ аз минтақаҳои муайян:** ширкатҳои хусусӣ метавонанд ҳуқуқи ҷамъоварии пардохт барои истифодаи роҳҳо ё минтақаҳои мушаххасро дошта бошанд;

- **Қитъаҳои замин ва дигар объектҳо:** агар истифодаи онҳо барои хизматрасониҳои нақлиётӣ зарур бошад (масалан, ҷойҳо барои ҷойгиркунии терминалҳо ё истгоҳҳо), ин объектҳо низ метавонанд дар моликияти хусусӣ бошанд.

Қонуни таҳкими ҳуқуқи моликияти хусусӣ ба чунин иншоот ба шахсони воқеъ ва ширкатҳо имкон медиҳад, ки онҳоро дар ихтиёр дошта, барои мақсадҳои тижоратӣ истифода кунанд. Ин, дар навбати худ, сармоягузориҳои хусусиро ҷалб намуда, ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва навсозии он мусоидат мекунад.

3. Ташкилоти ҳуқуқи моликият ба иншооти мавҷудаи инфрасохтори нақлиёт ва додани ҳуқуқ ба соҳибон барои муқаррар кардани пардохт барои истифодаи онҳо. Ҷанбаҳои асосӣ иборатанд аз:

- Идоракунии хусусӣ ва дастрасии пулакӣ ба иншоот: соҳибон, аз ҷумла ширкатҳои хусусӣ, метавонанд барои истифодаи иншооти инфрасохторӣ, ба монанди роҳҳои автомобилгарди дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ё соҳавӣ, инчунин иншооти гидротехникӣ (масалан, пулҳо, сарбандҳо ва дигар

объектҳои муҳиме, ки алоқаи нақлиётро таъмин мекунанд) пардохт талаб кунанд;

- Муқаррар кардани пардохт дар минтақаҳои шаҳрӣ ва мунитсипалӣ: Агар иншоот моликияти шаҳр ё мақомоти маҳаллӣ бошад, қоидаҳо ва шароити пардохт барои истифодаи онҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ муқаррар карда мешаванд. Дар ин ҳолат, мақомоти маҳаллӣ дар ҷорчӯби маҳдудиятҳои қонунӣ маблағи пардохт ва тартиби ҷамъоварии онро муайян мекунанд.

Ин пешниҳод ба соҳибони иншооти нақлиётӣ (аз ҷумла хусусӣ ва мунитсипалӣ) имконият медиҳад, ки барои истифодаи онҳо пардохт ситонанд. Дар ин сурат, барои иншооти шаҳрӣ ва муниципалӣ андоза ва шароити пардохт аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ дар доираи маҳдудиятҳои қонунӣ муайян карда мешавад.

4. Ба ҷойи иҷозатномаю санҷишҳои ҳатмӣ ба системаи суғуртақунӣ, худҳисоботдиҳӣ бо роҳи декларатсия ва аттестатсияи ихтиёрӣ гузаштан пешниҳод мешавад. Ин сарбории маъмуриро ба ширкатҳо коҳиш медиҳад ва ҳамзамон риояи стандартҳоро тавассути суғурта ва масъулияти тиҷорат барои амалҳои онҳо таъмин мекунад.

5. Кам кардани танзими нарх пешбинӣ шудааст. Дар марҳилаи аввал иншооти навро, ки пас аз ворид намудани тағйирот ба қонунгузорӣ сохта шудаанд, аз танзим озод карда мешаванд. Дар марҳилаи дуюм танзими нарх дар соҳаи нақлиёт қомилан бекор карда мешавад.

6. Инвентаризатсияи имтиёзҳо ва ба пардохтҳои мақсаднок гузаронидани онҳо. Пешбинӣ шудааст, ки имтиёзҳои мавҷудаи нақлиёт аз нав дида баромада, ба ивази онҳо пардохтҳои мақсаднок пешбинӣ карда шаванд. Аввалан, онҳо ҳама қоидаҳои ҳуқуқиро, ки сафари ройгон ё тахфифро таъмин намуда, тафтиш мекунанд. Баъди ин баррасӣ тасмим гирифта мешавад, ки кадом имтиёзҳо, бахусус имтиёзҳои, ки дар заминаи касбӣ дода мешаванд ва аз ҷониби шаҳрвандон ғайриқонуни истифода мешаванд, бекор карда мешаванд.

Имтиёзҳои боқимонда ба пардохтҳои мақсадноки пулии дорой хусусияти, иҷтимоӣ иваз карда мешаванд, то ки шаҳрвандон маблағҳои худро барои хароҷоти нақлиёт идора карда тавонанд. Дар баробари ин, дотацияи буҷет ба

корхонаҳои нақлиёт қатъ мегардад, ки ин ба сиёсати ислоҳоти хароҷоти давлат мувофиқ аст.

7. Равишҳои ба пешниҳоди хизматрасониҳои ҷамъиятӣ бояд тағйир дода шавад, то онҳо бо ҷалби бахши хусусӣ самараноктар гарданд.

Ғояҳои асосӣ чунинанд:

1. Коҳиш додани нақши давлат: Давлат бояд иштироки худро дар он хизматрасонӣҳое, ки барои доираи васеи мардум пешбинӣ шудаанд (масалан, нақлиёти ҷамъиятии шаҳрӣ), вале аз талаботи инфиродии ҳар як шаҳрванд вобаста нестанд, кам кунад. Рӯйхати чунин хизматрасонӣҳоро бояд бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ аз нав дида баромадан лозим аст.

2. Хизматрасонӣҳо ба ширкатҳои хусусӣ: Ба ҷойи он ки давлат мустақиман хизматрасонӣҳоро пешниҳод кунад, он бояд ширкатҳои хусусиро ҷалб намояд, ки ин хизматрасонӣҳоро иҷро кунанд. Ин ширкатҳо тавассути озмунҳои ошкоро интихоб карда мешаванд, то ки хизматрасонӣҳо бо сифати баланд ва бо нархи оқилона анҷом дода шаванд. Ҳамин тариқ, давлат ҳамчун фармоишгар амал мекунад, на ҳамчун иҷрокунанда.

3. Дастгирии ташаббуси хусусӣ: Давлат набояд ба ширкатҳои хусусӣ барои пешниҳоди хизматрасонӣҳои алтернативӣ монеа эҷод кунад. Агар дар бозор ширкатҳое вуҷуд дошта бошанд, ки талаботҳои ҷамъиятиро қонеъ кунанд, давлатро лозим меояд, ки аз ин соҳа хориҷ шавад. Масалан, агар ширкати хусусӣ аллакай хизматрасонии мусофирбариро пешниҳод кунад, даҳлати давлат дигар зарур намебошад.

Дар маҷмӯъ, ин пешниҳод ба эҷоди муҳити рақобатпазир равона шудааст, ки дар он ширкатҳои хусусӣ метавонанд талаботҳои ҷамъиятиро самаранок қонеъ кунанд ва нақши давлат бо танзим ва назорати сифати хизматрасонӣҳо маҳдуд карда мешавад.

8. Ташкили заминаи қонунгузорӣ барои системаи фармоишҳои ҳарбӣ дар соҳаи хизматрасонӣҳои нақлиётӣ бо мақсади ҷудо кардани вазифаҳои таъмини нақлиёти шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ. Тамоми масъулияти таъмини нақлиёт барои эҳтиёҷоти мудофия ба дӯши давлат гузошта мешавад. Барои ин, давлат системаи фармоишҳои ҳарбиро таъсис медиҳад, ки дар доираи он бо ширкатҳои хусусии нақлиётӣ шартномаҳо мебандад ва барои иҷрои вазифаҳои муайяни ҳарбӣ

хизматрасониҳои онҳоро пардохт мекунад. Ин имкон медиҳад, ки байни фаъолияти нақлиётии шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ ҷудокунӣ возеҳ нигоҳ дошта шавад.

9. Пешниҳод мешавад, ки корхонаҳои давлатӣ ва мунитсипалие, ки хизматрасониҳои ёрирасон ва ғайрибаҳширо пешниҳод мекунанд, ба моликияти хусусӣ супурда шаванд. Ин метавонад тавассути табдили онҳо ба ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ё фурӯш тавассути музоядаҳо амалӣ гардад. Чунин равиш ба баланд бардоштани самаранокии ин корхонаҳо, ҷалби сармоягузорӣ ва коҳиш додани бори буҷаи давлатӣ равона шудааст.

10. Пешниҳод мешавад, ки давлат бояд ширкатҳои хусусиро бештар ба истифода ва идораи инфрасохтори нақлиётӣ ҷалб намояд. Ин ҷалбсозӣ тавассути созишномаҳои консессионӣ ва шартномаҳои истифодабарӣ амалӣ мешавад. Ин тадбир таҷоиди қонунгузорӣ ва мувофиқсозии онро талаб мекунад, то, ки иштироки баҳши хусусӣ осон шавад, монеаҳои бюрократӣ коҳиш ёбанд ва ҳимояи бозғатимоди ҳуқуқӣ барои ҳамаи иштироккунандагон таъмин гардад. Чунин равиш ба рушди системаи нақлиётӣ, баланд бардоштани самаранокии он ва беҳтар намудани хизматрасониҳо барои истифодабарандагон мусоидат мекунад.

11. Осон намудани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи нақлиёт. Барои ин пешниҳод мешавад, ки тадриҷан монеаҳое, ки ба ҳамкориҳои байналмилалӣ ва сармоягузорӣ ҳалал мерасонанд, бартараф карда шаванд. Аз ҷумла:

- Паст кардани сатҳи бочҳои гумрукӣ барои воридоти таҷҳизоти нақлиётӣ, хизматрасониҳои нақлиётӣ, инчунин барои мавод ва таҷҳизоти сохтмонӣ ва насб. Ин тадбир ба коҳиш додани хароҷот ва ҷалби бештари сармоягузoron кӯмак мекунад.

- Либерализатсияи ҳаракати сармоя, то ҷараёни сармоягузории хориҷӣ ба системаи нақлиёти Тоҷикистон соддатар гардад. Ин метавонад тавассути бартараф кардани монеаҳои ҳуқуқӣ ва маъмурӣ, ки сармоягузoronи хориҷиро бозмедоранд, амалӣ шавад.

- Барҳам додани маҳдудиятҳо барои ширкатҳои суғуртавии хориҷӣ, то ки онҳо дар бозори ҷумҳурӣ озодона фаъолият кунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иншооти нақлиётӣ мавҷуданд, ба монанди роҳҳо ва қисми нақлиёти ҳавой, ки аз буҷа маблағгузорӣ мешаванд ва бинобар

ин, барои истифодабарандагон ройгон ё қариб ройгон пешниҳод мегарданд. Ин маънои онро дорад, ки сохтмон ва истифодабарии онҳо пурра аз ҳисоби буча пардохт шуда, шаҳрвандон ва ширкатҳо метавонанд бе хароҷоти назаррас аз онҳо истифода баранд. Ба қатори чунин иншоот қариб тамоми шабакаи роҳҳо ва баъзе объектҳои нақлиёти ҳавоӣ дохил мешаванд.

3.2. Татбиқи стратегии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ

Рушди нокифояи инфрасохтори нақлиётӣ дар ҳоли ҳозир монеае барои пешрафти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки камбудӣҳо дар шабакаҳои нақлиётӣ ва хизматрасониҳои марбут ба он, аз қабili роҳҳои бесифат, набудани дастрасӣ ба нақлиёти муосир ё идоракунии ғайрисамарабахш, ба инкишофи иқтисодиёт ва сатҳи зиндагии аҳоли таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин лиҳоз, вазифаи стратегии таъмини рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат тақвияти рушди инфрасохтори нақлиётӣ ба шумор меравад, ки ба ҳадафҳои Стратегияи баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба иқтисодиёти транзитӣ табдил додани ҷумҳурӣ пурра мувофиқат мекунад. Барои татбиқи самаранокӣ лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ, зарур аст, ки маблағгузорӣ аз ҳисоби манбаъҳои гуногун таъмин карда шавад. Ин маънои онро дорад, ки бояд ҳам усулҳои анъанавӣ ва ҳам механизмҳои инноватсионӣ истифода шаванд:

1. Воситаҳои буҷетӣ: Давлат метавонад аз бучаи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ маблағгузорӣ кунад, ки асосан барои лоиҳаҳои муҳим ва дорои аҳамияти миллӣ истифода мешаванд.

2. Сармоягузори тижоратӣ: Ин маблағгузори мустақими ширкатҳои хусусӣ мебошад, ки ҳавасманданд дар рушди инфрасохтор сарм гузоранд ва аз он фоида ба даст оранд.

3. Қарзҳо: Ин қарзҳои бонкӣ ё дигар ташкилотҳои молиявӣ мебошанд, ки барои сармоягузорӣ дар лоиҳаҳо дода мешаванд ва бо шартӣ баргардонидани қарз истифода мешаванд.

4. Лизинг: Ин равиш барои хариди таҷҳизот ё воситаҳои нақлиёт истифода мешавад, ки тавассути шартнома бо пардохтҳои даврӣ амалӣ мегардад.

Механизмҳои инноватсионӣ:

1. **Шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ):** Ин механизми ҳамкориҳои байни давлат ва бахши хусусӣ мебошад, ки дар он бахши хусусӣ барои маблағгузорӣ, сохтмон ва идоракунии инфрасохтор сармоягузорӣ мекунад, дар ҳоле ки давлат шароит ва дастгириро заруриро фароҳам меорад.

➤ ШДХ кам кардани хароҷоти буҷетии давлатро имкон медиҳад.

➤ Бахши хусусӣ ба таҳия ва идоракунии самараноки лоиҳаҳо ҷалб мешавад.

Истифодаи усулҳои анъанавии маблағгузорӣ имкон медиҳад, ки бори молиявӣ самаранок тақсим карда шавад, сармоягузориҳои хусусӣ ҷалб карда шавад ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ бо сифати баланд ва устуворӣ суръат бахшида шавад.

Рушди инфрасохтори нақлиётӣ қисми муҳими Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мебошад [5]. Ин танҳо сохтмони роҳҳо, терминалҳо ё марказҳои логистикӣ нест, балки эҷоди системае мебошад, ки дар он намудҳои гуногуни нақлиёт (масалан, нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан, ҳавоӣ) бо ҳамдигар ва бо истифодабарандагони хизматрасониҳо самаранок ҳамкорӣ кунанд.

Дар айни замон таваҷҷуҳи асосӣ ба чунин самтҳо равона шудааст:

1. Муосиркунонии инфрасохтор: Зарур аст, ки инфрасохтори мавҷударо зуд навсозӣ кунем, то ки он ба стандартҳо ва талаботи замонавӣ ҷавобгӯ бошад.

2. Эҷоди системаи муосири нақлиётӣ-логистикӣ: Ин маънои рушди марказҳо, терминалҳо ва хатсайрҳое мебошад, ки интиқоли борҳо ва мусофиронро қулай ва самаранок мегардонанд.

3. Истифодаи шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ): Ин равиш имкон медиҳад, ки ширкатҳои хусусӣ барои маблағгузорӣ ва идоракунии лоиҳаҳо ҷалб шаванд, ки ин равандро самараноктар мегардонад.

Ҳадафи асосӣ — эҷоди системаи нақлиётӣ мебошад, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошад, рушди иқтисодиро дастгирӣ кунад ва Тоҷикистонро ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ бештар муттаҳид намояд.

Барои ноил шудан ба муваффақиятҳо дар қори нақлиётӣ-логистикӣ, ҷалби манбаъҳои босифати маблағгузорӣ зарур аст. Ин имкон медиҳад:

➤ таъмини маблағгузории устувори лоиҳаҳо тавассути истифодаи воситаҳои давлатии муҳим барои иншооти дорои аҳамияти тағйирёбанда ва арзиши иҷтимоӣ;

➤ дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ ва ҷалби буҷаҳои маҳаллӣ барои ҳалли мушкилоти махсус дар минтақаҳо ё шаҳрҳои алоҳида;

➤ ҳавасмандгардонии иштироки бахшҳои алоҳида бо истифодаи воситаҳои корхонаҳои комплекси нақлиётӣ, ки самаранокӣ ва инноватсияи лоиҳаҳоро баланд мебардоранд;

➤ вусъат додани имкониятҳои молиявӣ тавассути қарзҳои сармоягузорӣ ва дигар сарчашмаҳои ҷалбшуда, ки имкон медиҳанд лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ амалӣ ва суръат бахшида шаванд;

Омузиши манбаъҳои маблағгузорӣ аз сарчашмаҳои гуногун рушди устувор ва самаранокӣ соҳаи нақлиётӣ-логистикӣ кишварро таъмин мекунад. Ин ба арзёбии хавфҳои молиявӣ, ҷалби захираҳо ва таҷрибаҳои иловагӣ ва инчунин татбиқи чандиртари лоиҳаҳо мувофиқи вазъи иқтисодӣ ва манфиатҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад. Модели дурнамои маблағгузории инфрасохтор бояд ба эҷоди шароите равона шавад, ки ҷолибияти сармоягузорию афзоиш диҳад. Бо назардошти чараёни ғайридавлатикунонӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ, нақши давлат асосан дар дастгирии ташаббусҳои хусусӣ мебошад.

Ин дастгирӣ метавонад тавассути чунин иқдомҳо амалӣ шавад:

1. Эҷоди шароити мусоиди иқтисодӣ: Давлат бояд муҳити иқтисодиро барои рушди инфрасохтор беҳтар намояд. Ин метавонад дохил кардани сиёсати меъёрӣ-техникӣ (стандартҳо ва талаботҳои мувофиқ) ва сиёсати фискалии тағйирпазирро дар бар гирад, ки ширкатҳои хусусиро барои сармоягузорӣ ҳавасманд месозад.

2. Дастгирии ташаббусҳои хусусӣ: Давлат бояд шароит фароҳам оварад, ки ширкатҳои хусусӣ тавонанд ба истеҳсолот, азнавсозӣ ва муосиркунонии таҷҳизоти ҳаракаткунанда ва объектҳои инфрасохторӣ сармоягузорӣ кунанд.

3. Мустақилияти молиявии ширкатҳои хусусӣ: Азбаски хизматрасониҳои нақлиётӣ асосан аз ҷониби корхонаҳои хусусӣ пешниҳод мешаванд, онҳо хароҷотҳои амалиётӣ ва молиявии худро мустақилона

мепӯшонанд. Ин маънои онро дорад, ки ширкатҳо барои идоракунии ва нигоҳдории инфрасохтор масъул мебошанд, дар ҳоле ки давлат онҳоро бо шароити мусоид дастгирӣ мекунад.

Ба ин васила, ташкили шароити мувофиқ барои ҷалби сармоягузори хусусӣ ба рушди инфрасохтор на танҳо сатҳи хизматрасониҳоро баланд мебардоранд, балки сарбории молиявии давлатро низ кам мекунад ва ба рушди бозори озоди нақлиёт мусоидат менамояд. Ҳавасманд кардани иштироки бахши хусусӣ дар фаъолиятҳои гуногуни соҳаи нақлиёт, бахусус тавассути шартномаҳои консессионӣ ё имтиёзноки дарозмӯҳлат, як икдоми зарурӣ аст. Ин шартномаҳо имконият медиҳанд, ки ширкатҳои хусусӣ барои муддати муайян инфрасохтори нақлиётро идора ва истифода баранд, аммо пас аз анҷоми шартнома, ин инфрасохтор ба моликияти давлат баргардонида мешавад. Лоихаҳои ҳамкории давлатӣ-хусусӣ имкон медиҳанд, ки ширкатҳои хусусӣ дар қисмате аз маблағгузори инфрасохтори давлатӣ саҳм гузоранд. Ин на танҳо сарбории молиявии давлатро сабук мекунад, балки ҷалби сармоя ва таҷрибаи бахши хусусиро низ таъмин менамояд. Барои татбиқи муваффақонаи чунин моделҳои шарикӣ, зарур аст, ки қонунгузори мавҷуда такмил дода шавад ё дар ҳолатҳои зарурӣ қонунҳои нав таҳия ва қабул карда шаванд.

Имрӯз шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ) ҳамчун маҷмӯи васеи стратегияи ҳамкорӣ байни сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ фаҳмида мешавад. Ин маънои онро дорад, ки давлат ва ширкатҳои хусусӣ захираҳо, дониш ва таҷрибаи худро барои татбиқи муштаракӣ лоихаҳое, ки барои ҷомеа муҳим мебошанд, ба мисли сохтмони роҳҳо, беморхонаҳо, мактабҳо ё рушди инфрасохтор муттаҳид мекунанд. Таҳти мафҳуми талаботи ҷамъиятӣ ҳамчун дар ҳар давлати мушаххас роҳҳо ва паркҳо фаҳмида мешавад, дар баъзе ҷойҳо ин мафҳум бахшҳои тиҷоратӣ, ҳамчун алоқа ё амволи ғайриманқуло низ дар бар мегирад.

Чунин ҳамкорӣ ба тариқи зерин амалӣ мегардад:

1. Муттаҳид сохтани захираҳо ва малакаҳо: Мақомоти давлатӣ дороиҳои худ (масалан, биноҳо, замин ё инфрасохтор) ва малакаҳои идоракунии худро пешниҳод мекунанд. Дар ҳамин ҳол, ширкатҳои хусусӣ таҷриба, технология ва сармоягузорӣ меоранд, ки ба лоиха имкон медиҳад, ки аз бартариҳои ҳар ду ҷониб истифода кунад.

2. Манфиати мутақобила: Ҳар ду ҷониб аз ҳамкорӣ фоида мебаранд. Давлат захираҳои бучетиро сарфа мекунад, зеро як қисми маблағгузорӣ ва масъулиятро бахши хусусӣ ба уҳда мегирад. Ҳамзамон, ширкати хусусӣ тавассути истифодаи дороиҳои давлатӣ ва сармоягузориҳои худ даромад ба даст меорад.

3. Тақсими муштаракӣ фоида: Фоидаи бадастомада аз лоиҳа ба тарзе тақсим мешавад, ки ҳар як ҷониб ба муваффақияти он манфиатдор бошад. Ин ба ҳар ду ҷониб ангеza медиҳад, ки самаранок кор карда, натиҷаҳои мусбат ба даст оранд.

Бо чунин тақсими хавфҳо байни давлат ва соҳибкор, ки ҳеҷ як ҷониб аз номуваффақии лоиҳа эмин намонад. Дар шарикии давлативу хусусӣ, давлат ва ширкатҳои хусусӣ лоиҳаҳои муҳим барои ҷомеаро якҷоя татбиқ мекунанд. Бо муттаҳид сохтани захираҳо ва таҷрибаи идоракунӣ, онҳо манфиатҳои муштарак мегиранд — давлат маблағ сарфа мекунад ва бахши хусусӣ фоида ба даст меорад. Ҳадафи асосии шарикии давлатӣ-хусусӣ (ШДХ) дар соҳаи рушди инфрасохтори нақлиётӣ он аст, ки тавассути муттаҳид кардани захираҳо ва таҷрибаи давлат ва бахши хусусӣ манфиатҳои ҷомеа таъмин карда шаванд [59].

Хусусиятҳои асосии шарикии давлативу хусусӣ (ГЧП) чунинанд:

-иштирокчиёни шарикӣ — мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои хусусие мебошанд, ки барои амалӣ кардани лоиҳаҳои умумӣ муттаҳид мешаванд;

-ҳамкории тарафҳо дар доираи ШДХ: ҳамкорӣ дар асоси ҳуҷжатҳои расмӣ ва ҳуқуқӣ, ба монанди шартномаҳо, муоҳидаҳо ва дигар санадҳо ба расмӣ дароварда мешавад. Ин санадҳо ҳуқуқу уҳдадорӣҳои ҳар ду ҷонибро дақиқ муайян мекунанд ва кафолат медиҳанд, ки ҳамкорӣ тибқи қонун сурат мегирад;

-хусусияти шарикӣ ва баробарҳуқуқӣ: ҳамкорӣ бояд воқеан шарикӣ ва баробарҳуқуқ бошад. Ин маънои онро дорад, ки дар муносибатҳои ШДХ манфиатҳои ҳарду ҷониб бояд тавозун дошта бошанд. Ҳар яке аз тарафҳо — давлат ва бахши хусусӣ — бояд имконияти баробарро барои ҳифзи манфиатҳои худ дошта бошад ва афзалиятҳои тарафайн риоя шаванд;

-самтгирии иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ: ШДХ ба ҳадафҳои муфиди ҷамъиятӣ, ба монанди беҳтар намудани инфрасохтор ё баланд бардоштани сифати

хизматрасонӣ барои аҳоли, равона шудааст, ки манфиатҳои давлатро қонеъ мегардонад;

-истифодаи муштаракӣ дороиҳо: дар доираи ШДХ ҳар ду ҷониб захираҳои худро – моддӣ, молиявӣ ва техникӣ – барои иҷрои самараноки лоиҳа муттаҳид мекунанд;

-тақсимои хавф ва натиҷаҳо: дар қараёни ҳамкорӣ ҷонибҳо хавфҳо, хароҷот ва натиҷаҳо, ба монанди ғоида ва манфиатҳо, мутабиқи шартномаҳо ва созишномаҳо байни худ тақсим мекунанд.

Шарикии давлативу хусусӣ бар асоси ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ ташкил шуда, барои амалӣ намудани лоиҳаҳои муфиди ҷамъиятӣ равона шудааст. Ҳадафҳои асосии ШДХ қонеъ гардонидани манфиатҳои иҷтимоӣ ва давлатиро дар бар мегиранд. Дар доираи чунин лоиҳаҳо, ҷонибҳо захираҳои худро муттаҳид ва якҷоя истифода мекунанд. Дар ҳамкориҳои шарикии давлатӣ-хусусӣ (ШДХ), хавфҳо, хароҷоти молиявӣ ва натиҷаҳои бадастомада (масалан, ғоида ё сарфаи иқтисодӣ) байни иштирокчиён – давлат ва бахши хусусӣ – мувофиқи шартномаҳои дучониба ва созишномаҳо тақсим карда мешаванд.

Дар айни замон, барои ҷалби сармоягузори хусусӣ ба лоиҳаҳо, ки метавонанд дар назари онҳо ҳамчун нобаргардонӣ (яъне хавфи камбизоатӣ дар ғоида) арзёбӣ шаванд, давлат чораҳои дастгирии иловагиро пешниҳод мекунад. Ин чораҳо ҳадаф доранд, ки сармоягузори хусусиро ҳавасманд созанд ва хавфҳои онҳоро кам кунанд. Ин махсусан барои лоиҳаҳои дорои аҳамияти ҷамъиятӣ муҳим аст, ки барои қонеъ кардани талаботи ҷомеа заруранд. Аммо саҳми асосии давлат дар чунин лоиҳаҳо додани ҳуқуқ барои татбиқи онҳост. Ин ҳуқуқ дар асл кафолати давлатӣ медиҳад, ки захираҳои ҷудошуда танҳо барои ҳамин лоиҳаи мушаххас дар доираи шарикии давлативу хусусӣ истифода мешаванд. Ин кафолат ҳатто дар ҳолатҳое нигоҳ дошта мешавад, ки лоиҳа бевосита бо афзалиятҳои технологӣ ё асосноксозӣ иртибот надошта бошад, вале дорои аҳамияти муҳими ҷамъиятӣ бошад.

Дар ҳолате, ки давлат барои лоиҳаҳо захираҳои моддӣ ё маъмуриро пешниҳод мекунад (масалан, маблағгузорӣ, имтиёзҳои андозӣ ё дастгирии маъмурӣ), он дар иваз ҳуқуқи назорат ва даҳлат ба равандҳои кори

сармоягузори хусусиро талаб мекунад. Ин даҳолат метавонад бо шаклҳои гуногун амалӣ шавад. Соҳибкоре, ки дар лоиҳаҳои шарикӣ давлатӣ-хусусӣ иштирок доранд, наметавонанд нархҳои хизматрасониҳои худро худсарона муайян кунанд. Зеро давлат ба онҳо шароити махсус, аз ҷумла ҳуқуқҳои монополия ва ҳимоя аз рақобатро пешниҳод менамояд. Аз ин рӯ, нархҳо барои ташкили шароити монополияи табиӣ таҳти танзими давлатӣ қарор мегиранд. Дар ҳолате ки лоиҳа пешбинӣ мекунад, соҳибкор барои хизматрасониҳо мустақиман аз истифодабарандагон пардохт талаб кунад, ба ҷои маблағгузори бучетӣ, нархҳо, масалан, барои боркашонӣ, истифодаи роҳ ё дигар хизматрасониҳо, аз ҷониби мақомоти махсус муқаррар карда мешаванд. Ин нархҳои танзимшуда бояд ба қадри кофӣ баланд бошанд, то ғоидаовари соҳибкори хусусӣ тибқи шартномаи дарозмуддат бо давлат таъмин гардад [9, 23, 58].

Соҳибкоре хусусӣ дар шарикӣ давлативу хусусӣ метавонанд даромади иловагиро на танҳо аз пешниҳоди хизматрасониҳои асосӣ, балки бо роҳи гирифтани ҳуқуқҳои истисноии даромад аз ғайриқиятҳои ҳамсоя низ ба даст оранд. Масалан, давлат метавонад нархҳоро барои истифодаи роҳҳои пулакӣ танзим кунад, то ки онҳо барои истифодабарандагон дастрас бошанд. Ҳамзамон, операторони хусусӣ ҳуқуқ доранд аз манбаъҳои дигар, ки танзимкунии давлатиро талаб намеkunанд, даромад ба даст оранд. Ба ин манбаъҳо дохил мешаванд: иҷораи қитъаҳо барои савдо; ҷойгир кардани реклама дар ҳудуди иншооти нақлиётӣ; ташкили нуқтаҳои хизматрасонии хӯрокворӣ ва дигар хизматрасониҳо барои мусофирон. Ин тадбирҳо ба операторони хусусӣ имкон медиҳанд, ки даромади иловагӣ ба даст оранд ва хароҷоти худро ҷуброн кунанд. Дар аксари ҳолатҳо, шартномаҳо пешбинӣ меkunанд, ки қисми ин даромадҳои ғайрисоҳавӣ ба бучети давлатӣ равона ё барои бехтар кардани инфрасохтор дубора сармоягузорӣ карда мешаванд.

Илова бар ин, барои нигоҳ доштани рақобати одилона ҳангоми вогузори вазифаҳои идоракунии инфрасохтор ба ширкатҳои хусусӣ кумак меkunанд: дастрасӣ барои шахсони сеюм: ширкатҳои хусусие, ки идоракунии инфрасохтор (масалан, роҳҳо)-ро ба уҳда мегиранд, бояд ба дигар иштирокчиёни бозор (шахсони сеюм) истифодаи ин инфрасохторро фароҳам оваранд. Ин аз таъсиси монополияҳо пешгирӣ мекунад ва барои ҳама имкониятҳои баробар таъмин

менамоё; маҳдудиятҳо барои иштирок дар лоиҳаҳои нав: ширкатҳои хусусие, ки аллакай инфрасохтореро идора мекунанд, наметавонанд дар тендерҳо барои лоиҳаҳои нави шарикии давлативу хусусӣ иштирок кунанд. Ин барои пешгирии тамаркузи бозор дар дасти як ширкат ва фароҳам овардани имконият барои ширкатҳои дигар анҷом дода мешавад. Масалан, агар роҳ аллакай аз ҷониби ширкатҳои нақлиётӣ истифода шавад, идоракунии он ба консорсиуми ҳамон ширкатҳои нақлиётӣ дода намешавад, то аз ихтилофи манфиатҳо ва тамаркузи бозор пешгирӣ шавад. Ба ҷои ин, афзалият ба консорсиуми ширкатҳои сохтмонӣ дода мешавад, ки метавонанд ба таври касбӣ нигоҳдории роҳҳоро ба анҷом расонанд.

Ҳамин тариқ, шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ) ҳамкорӣ байни давлат (тавассути мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ) ва бахши хусусӣ мебошад, ки дар он ҳар ду ҷониб захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ худро барои татбиқи лоиҳаҳои муфид барои ҷомеа муттаҳид мекунанд. Ин шарикии дарозмуддат аст, ки ба эҷоди манфиатҳои ҷамъиятӣ (ба монанди рушди инфрасохтор, ободонии ҳудудҳо) ё пешниҳоди хизматрасониҳои ҷамъиятӣ (масалан, маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ) равона шудааст. Ҳадафи асосӣ – бо кӯшишҳои муштарак беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли мебошад. Хусусияти муҳиму хоси шарикӣ (дар муқоиса бо хусусигардонӣ) нигоҳдории дараҷаи баланди ҷаъолнокии хоҷагӣ ва назорати равандҳои иқтисодӣ аз ҷониби давлат зимни таҳаввули ҳамзамони ниҳодӣ ва соҳаҳои ҷаъолият мебошад, ки ба таври анъанавӣ ба давлат тааллуқ дорад, ба дараҷаи баланд ҳифз мекунад. Ба ҷишангҳои асосии танзим ва назорати давлатӣ дар соҳаи инфрасохтори нақлиётӣ чунин равишҳо, ба монанди сиёсати тарофагӣ, беҳатарӣ ва экологӣ, назорати сифати хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон дохил мешаванд [110].

Дар доираи лоиҳаҳои шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ) метавон бартариҳои муҳимеро қайд кард, ба монанди дастрасӣ ба сохторҳои давлатӣ ва байналмилалӣ, ки барои истифодаи самараноки захираҳои нақлиётӣ ва шуғл мусоидат мекунанд. Афзалияти ШДХ дар он аст, ки ширкатҳои хусусӣ захираҳои худ, аз ҷумла идоракунӣ, ташкилотӣ ва молиявиро ҷалб мекунанд, ки қабули қарорҳоро тезтар ва чандиртар мегардонанд. Ин захираҳоро самараноктар истифода бурда, ба навовариҳо таъя мекунад ва имкон медиҳад, ки вазифаҳои

мақомоти давлатӣ бо истифодаи ҳавасмандгардони иқтисодӣ ва мақсадҳои муфид иҷро шаванд. Дар ҳамин ҳол, мақомоти давлатӣ барои чунин лоиҳаҳо қоида ва стандартҳоро муқаррар намуда, сиёсати давлатӣ ва талаботи танзими дар назар мегиранд. Ин ба давлат имкон медиҳад, ки назорати беҳтари лоиҳаҳо ба даст орад, зеро дар доираи ШДХ созишномаҳои муфассале барои танзими шартҳои ҳамкорӣ таҳия мешаванд. Ин назорат ва қоидаҳо аксар вақт назар ба истифодаи анъанавии захираҳои давлатӣ ва кадрҳо самараноктар мебошанд. Дар амал, шарикии давлативу хусусӣ як ҳамкориҳои расмӣ сохторҳои давлатӣ ва хусусӣ мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои мушаххас таъсис дода мешавад.

Ин ҳамкорӣ бар асоси созишномаи мувофиқ сурат мегирад ва дорони чунин хусусиятҳо мебошад:

- қонун қардани талаботҳои ҷамъиятӣ тавассути истифода ё иҷораи захираҳои бахши хусусӣ ва иштирок дар занҷираи шарикии давлатӣ-хусусӣ барои эҷоди арзиши изофа;

- татбиқи лоиҳаҳои дарозмуддат (то 20 сол ва бештар), ки барои объекти мушаххас таҳия ва ба расмият дароварда мешаванд;

- маблағгузорӣ аз манбаъҳои махсус: сармоягузориҳои хусусӣ, ки бо захираҳои молиявии давлатӣ пурра қарда мешаванд, ё маблағгузориҳои муштаракӣ якҷанд ҷонибҳо;

- татбиқи лоиҳаҳо дар шароити рақобатнок, ки барои ҳар як шартнома ё консессия бо иштироки якҷанд ширкатҳои эҳтимолӣ озмун гузаронида мешавад;

- тақсими мушаххаси вазифаҳо: давлат ҳадафҳои лоиҳаҳо аз нигоҳи манфиатҳои ҷамъиятӣ муайян мекунад, параметрҳои арзишӣ ва сифатиро танзим мекунад ва раванди татбиқи лоиҳаҳо назорат мекунад, дар ҳоле ки бахши хусусӣ ба қорҳои амалӣ, аз ҷумла таҳия, маблағгузорӣ, сохтмон, истифода, идоракунии ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба мизоҷон машғул мешавад;

- тақсими ҳавфҳо байни тарафҳои шартнома, мувофиқи созишномаҳои тарафайн.

Дар заминаи афзалиятҳои муайяншудаи рушди иқтисодии кишвар, нақши шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ) дар самаранокии он барои субъектҳо ва сармоягузорӣ ба рушди инноватсионӣ муҳим арзёбӣ мегардад. ШДХ имконият медиҳад, ки амсилаҳои инноватсионии идоракунии ва маблағгузориҳои лоиҳаҳо

таҳия ва татбиқ шаванд. Барои ҷалби бахши хусусӣ ба маблағгузорӣ, иҷро ва идоракунии мустақими лоиҳаҳо имкониятҳои васеъ мавҷуданд. Лоиҳаҳое, ки чун анъана ба фаъолияти бахши давлатӣ вобаста буданд, акнун метавонанд бо иштироки бахши хусусӣ амалӣ гарданд. Ду роҳи асосии иҷрои лоиҳаҳо:

Роҳи якум: Бахши давлатӣ ҳамаи уҳдадориҳо, аз ҷумла хароҷотҳои молиявӣ, лоиҳавӣ, идоракунӣ ва истифодабариро ба зиммаи худ мегирад. Ҳамзамон, тамоми хавфҳои марбут ба татбиқи лоиҳа низ аз ҷониби давлат қабул карда мешаванд.

Роҳи дуюм: Дар аксар ҳолатҳо, ШДХ на ҳамчун пурра давлатӣ ё хусусӣ, балки ҳамчун як механизми тақсими хавфҳо ва масъулиятҳо байни сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ сохта мешавад. Ин тақсимот дар таносубҳои гуногун, вобаста ба хусусиятҳои лоиҳа ва шартҳои тарафайн амалӣ мегардад. Ин таносуб вобаста ба бартариҳо ва нуқсонҳои ҳар як шарик муайян мегардад. Масалан, давлат метавонад уҳдадориҳои танзими қонунгузорӣ ва назорати ҷамъиятиро ба дӯш гирад, дар ҳоле ки бахши хусусӣ вазифаҳои идоракунӣ ва маблағгузориро ба уҳда мегирад. Чунин равиш ба ҳар як шарик имкон медиҳад, ки ба салоҳиятҳои асосии худ диққат диҳад, устувории бештар ба даст орад ва татбиқи лоиҳаро самараноктар анҷом диҳад.

Вобаста ба хусусияти вазифаҳои мушаххаси дар доираи ШДХ ҳалшаванда аксари шаклҳои мавҷуда ва ҷадидан бавучудояндаи шарикҳо ба навъҳои (амсилаҳои) алоҳида ҷудо мешаванд. Вобаста ба ҳадафҳои ШДХ амсилаҳои ташкилӣ, амсилаҳои маблағгузорӣ ва шарикӣ фарқ мекунанд. Дар аксари ҳолатҳо шарикӣ шаклҳоеро истифода мекунад, ки бар афзалиятҳои амсилаҳои гуногун ва омезиши онҳо асос меёбанд.

Паҳншудатарин амсилаҳои шарикӣ давлатӣ-хусусӣ дар ҷаҳон инҳо мебошанд:

1. BOT (Сохтмон, Истифодабарӣ, Гузариш): Дар ин амсила, сармоягузори хусусӣ масъулияти пурраи сохтмонро ба уҳда мегирад ва пас аз анҷом ёфтани сохтмон, иншоотро дар муддати муайян идора мекунад ва истифода мебарад. Дар ин давра, сармоягузори хусусӣ тавассути даромадҳо сармояи худ ва ғоидаи эҳтимолиро бармегардонад. Пас аз анҷоми давраи муқарраршуда, иншоот ба моликияти давлат мегузарад.

2. БОУТ (Соҳтмон, Моликият, Истифодабарӣ, Гузариш): Шарики хусусӣ на танҳо идора мекунад, балки иншоотро дар тӯли мӯҳлати шартнома ҳамчун моликияти худ нигоҳ медорад. Пас аз ба охир расидани ин мӯҳлат, ҳуқуқи моликият ба давлат мегузарад.

3. Баръакси ВООТ: Дар ин амсила давлат маблағгузорӣ ва соҳтмони иншоотро анҷом медиҳад ва сипас онро ба як ширкати хусусӣ барои идоракунии месупорад, бо имкон додани хариди тадриҷии иншоот аз ҷониби шарики хусусӣ.

4. ВТО (Соҳтмон, Гузариш, Истифодабарӣ): Шарики хусусӣ иншоотро месозад ва онро ба давлат месупорад, аммо ҳуқуқи истифодабариро дар ихтиёр мегирад. Дар ин ҳолат, иншоот дар моликияти давлат мемонад.

5. БОО (Соҳтмон, Моликият, Истифодабарӣ): Сармоягузори хусусӣ иншоотро месозад ва онро ба таври доимӣ чун моликияти худ нигоҳ медорад ва идора мекунад, бидуни супоридани он ба давлат.

6. ВОМТ (Соҳтмон, Истифодабарӣ, Нигоҳдорӣ, Гузариш): Шарики хусусӣ иншоотро месозад ва масъулияти истифода ва таъмири онро ба уҳда мегирад ва баъд онро ба давлат мегузаронад.

7. ДБОУТ (Лоиҳакашӣ, Соҳтмон, Моликият, Истифодабарӣ, Гузариш): Шарики хусусӣ масъули лоиҳакашӣ, соҳтмон, истифода ва моликияти иншоотро дар муддати шартнома ба уҳда мегирад ва баъд онро ба давлат месупорад.

8. ДБФО (Лоиҳакашӣ, Соҳтмон, Маблағгузорӣ, Истифодабарӣ): Шарики хусусӣ пурра масъули лоиҳакашӣ, маблағгузорӣ, соҳтмон ва идоракунии иншоот буда, ҳамзамон оператор мемонад, аммо иншоот дар моликияти давлат мемонад.

Ин амсилаҳо имкон медиҳанд, ки вазифаҳо ва хавфҳо байни давлат ва бахши хусусӣ ба таври чандир тақсим карда шаванд ва ин ба рушди самараноки инфрасохтор мусоидат мекунад [49].

Ба хусусиятҳои асосии амсилаҳои маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар доираи шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ) дохил мешаванд:

➤ **Беҳамто будани лоиҳа:** Ҳар як лоиҳа дар ШДХ дорои мақсад, сохтор ва хусусиятҳои татбиқии хоси худ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як лоиҳа

бо назардошти вазифаҳо ва хусусиятҳои махсуси худ, хоҳ сохтмони роҳҳо, таъсиси беморхонаҳо ё дигар, таҳия ва амалӣ карда мешавад.

➤ **Ташкили ширкати лоиҳавии мустақил:** Барои татбиқи лоиҳа одатан як ширкати алоҳидаи лоиҳавӣ таъсис дода мешавад, ки дорои ваколатҳои мустақил буда, ҳамчун субъекти асосии ниҳодӣ амал мекунад. Ин имкон медиҳад, ки лоиҳа самаранок идора шавад, хавфҳо коҳиш ёбанд ва манфиатҳои мақомоти давлатӣ ва шарикони байналмилалӣ ҳифз гарданд, ки барои татбиқи муваффақонаи он мусоидат мекунад.

➤ **Пардохти фоизҳо ва пӯшондани маблағи асосии қарз аз ҳисоби чараёнҳои пулӣ, ки дар оянда аз лоиҳа ба даст меоянд:** Ин равиш маънои онро дорад, ки лоиҳаҳо тавассути чараёнҳои молиявӣ, ки худи лоиҳа дар давоми фаъолиятҳо тавлид мекунад, маблағгузорӣ мешаванд. Яъне, лоиҳа бояд худтаъминкунанда бошад ва даромадхое, ки он ба даст меорад, барои пардохти фоизҳо ва баргардонидани маблағи қарз истифода мешаванд.

➤ **Таҳлили устувории чараёнҳои сармоя:** Ин таҳлил имкон медиҳад, ки тағйироти эҳтимолии чараёнҳои молиявии ояндаи лоиҳа дар асоси омилҳои муҳими таъсиррасон (ба монанди тағйирёбии нархҳо ё меъёри фоизҳо) муайян карда шаванд. Ин кӯмак мерасонад, ки омилҳои асосие, ки ба муваффақияти молиявии лоиҳа таъсир мерасонанд, ошкор ва хавфҳои эҳтимоли баҳогузорӣ шаванд.

➤ **Шиносой ва тақсими хавфҳо** маънои онро дорад, ки ҳангоми банақшагирии лоиҳа бояд тамоми хавфҳои эҳтимоли ба таври мушаххас муайян карда шаванд. Ин раванд аз се марҳилаи асосӣ иборат аст: муайян кардани хавфҳо, арзёбии таъсири хавфҳо, тақсими масъулият барои хавфҳо. Ин метавонад хавфҳои молиявӣ, амалиётӣ ва бозориро дар бар гирад, ки бояд ба таври одилона байни шарикони давлатӣ ва хусусӣ тақсим карда шаванд.

➤ **Таҳияи шартномаи боэътимод** маънои онро дорад, ки барои татбиқи муваффақонаи лоиҳа бояд шартномаи муфассал ва мушаххас таҳия гардад, ки дар он уҳдадориҳои ҳамаи иштирокчиён дақиқ муайян карда шаванд. Мақсади асосии таҳияи шартнома — таъмини иҷрои боэътимоди он бо назардошти сахм ва манфиатҳои ҳар як иштирокчӣ мебошад. Ин кӯмак мекунад, ки тарафҳо дар

раванди татбиқи лоиҳа самаранок ҳамкорӣ кунанд ва ба натиҷаҳои дилхоҳ расанд.

➤ **Ташкили ширкати лоиҳавӣ** маънои онро дорад, ки барои татбиқи лоиҳаи мушаххас як ширкати алоҳида таъсис дода мешавад, ки тамоми равандҳо ва ухдадориҳо танҳо ба ҳамин лоиҳа вобастаанд. Ин механизм ба ширкатҳои асосӣ имкониятҳои зеринро фароҳам меорад: Истифодаи ухдадориҳои ғайритавозунӣ (off-balance-sheet), фаъолият ҳамчун миёнрав: таваҷҷуҳ ба як лоиҳа, кам кардани хавфҳо.

➤ **Дақиқан муайян намудани ҳудуди масъулият ва ухдадориҳои шарикон.** Шарикии давлативу хусусӣ шаклҳо ва усулҳои гуногуни ҳамкориро дар бар мегирад, ки дар онҳо якчанд иштирокчиён кӯшишҳои худро барои эҷоди объект ё хизматрасониҳои муфиди ҷамъиятӣ муттаҳид мекунанд. Чунин шарикӣ одатан сохторҳои мураккаби ташкилотиро талаб мекунад, масалан, ширкатҳои холдингӣ инчунин ширкатҳои алоҳида барои сохтмон ва идоракунии лоиҳаҳо, махсусан вақте ки суҳан дар бораи инфрасохтори истехсоли ва иҷтимоӣ меравад (масалан, роҳ, беморхона, муассисаи таълимӣ).

Принсипи асосии ШДХ чунин аст: давлат муайян мекунад, ки ба аҳоли кадом хизматрасонӣ ё инфрасохтор лозим аст ва ширкатҳои хусусӣ пешниҳодҳои худро барои роҳҳои ҳалли ин лоиҳа манзур мекунанд. Чунин ҳамкорӣ ба ҳар ду ҷониб манфиат меорад: давлат ба маблағгузорӣ, технологияҳо ва таҷрибаи махсус дар соҳаи мушаххас дастрасӣ пайдо мекунад ва сармоягузориҳои хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои устувор, ки ба манфиати ҷамъият равона шудаанд, иштирок менамоянд. Ин равиш имкон медиҳад, ки захираҳо самаранок истифода шаванд ва талаботҳои ҷомеа қонеъ гарданд.

Созишномаҳои консессионӣ ҳамчун шакли шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар солҳои охир фаълоне инкишоф меёбанд. Ҷояи асосии консессия аз он иборат аст, ки давлат амволи худро барои сохтмон, рушд, идора ва истифодабарии он ба ширкати хусусӣ медиҳад. Ҷанбаи муҳими лоиҳаҳои консессионӣ дар он аст, ки онҳо ба объектҳо ва фаъолиятҳои дахлдоранд, ки одатан таҳти назорати давлат ё соҳибкорон нигоҳ дошта мешаванд, махсусан дар давлатҳое, ки манфиатҳои ҷамъиятӣ афзалиятдоранд ё фаъолият хусусияти монополӣ дорад.

Концепсияи шарикии давлативу хусусӣ (ШДХ) одатан чунин марҳилаҳоро дар бар мегирад:

- таҳияи лоиҳае, ки дар доираи он бахши хусусӣ тибқи супориши давлат объекти сармоягузорию бунёд карда, то андозае онро идора мекунад;
- маблағгузорию лоиҳа бо иштироки давлат, ки метавонад дар шакли пардохт барои истифодаи инфрасохтор амалӣ шавад;
- бастанӣ шартномаи дарозмуддат, ки сохтор ва мазмуни он аз хусусиятҳои лоиҳа вобаста буда, метавонад усулҳо ва муҳлати пардохт, вобастагии пардохт аз сифати хизматрасонӣ ва шартҳои муайяни иқтисодӣ, тақсимои хароҷоти ҷорӣ ва дигар ҷузъиётро дар бар гирад. Ҳамаи ин ҳамчун натиҷаи гуфтушунидҳои байни шарикон муайян мегардад;
- пас аз анҷоми муҳлати шартнома, объекти сармоягузорӣ метавонад ба моликияти давлатӣ ё хусусӣ гузарад.

Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳам манфиатҳои давлат ва ҳам бахши хусусӣ ба таври мутавозин таъмин шаванд.

Хусусиятҳои асосии консессия:

- **Ниёзҳои ҷамъиятӣ:** Консессия ба манфиати ҷомеа равона шудааст, масалан, беҳтар кардани фаъолияти меҳнатӣ ва хизматрасониҳо.
- **Бозгашти иншоот ба давлат:** Пас аз ба охир расидани муҳлати созишнома, иншоот ба давлат баргардонида мешавад, ки ин имкон медиҳад назорат ба доройҳои асосӣ ҳифз карда шавад.
- **Характери дарозмуддат:** Созишномаҳои консессионӣ барои муддати тӯлонӣ баста мешаванд, ки ин ба ширкатҳои хусусӣ имкон медиҳад сармоягузориҳои худро баргардонанд.

Ҳангоми супоридани моликияти давлатӣ ба консессия одатан тендер (озмун) гузаронида мешавад, то, ки шарикӣ хусусии босалоҳият ва боэътимод интихоб карда шавад.

Бартарихи созишномаи консессияро қайд кардан лозим аст:

1. Ҷалби сармоягузориҳои аввал: Ширкатҳои хусусӣ маблағҳои худро саҳм мегузоранд, ки сарбории буҷети давлатиро коҳиш медиҳад.

2. Технологияҳои муосир ва менеҷмент: Шарики хусусӣ технологияҳо ва усулҳои нави идоракуниро ҷорӣ мекунад, ки сифат ва самаранокиро беҳтар мекунад.

3. Эҷоди шароити рақобат: Бахши хусусӣ унсурҳои рақобатро ҳатто дар минтақаҳои монополист ҷорӣ мекунад, ки метавонад сатҳи хизматрасониро беҳтар созад.

4. Баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ: Ширкатҳои хусусӣ одатан барои хизматрасонии босифати муштариён талош мекунад, ки ҳатман аз хизматрасонии давлатӣ вобаста аст.

Консессия ба давлат дар беҳбуди инфрасохтор ва хизматрасонии давлатӣ бо назардошти сармоягузориҳо ва таҷрибаи ҷаҳонӣ ва кам кардани хароҷоти молиявӣ дар буҷет кӯмак мекунад.

Созишномаҳои консессионӣ метавонанд дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт истифода шаванд ва чор категорияи асосиро дар бар мегиранд:

1. Инфрасохтори нақлиётӣ: Консессияҳо барои сохтмон, истифода ва навсозии роҳҳо, пулҳо, фурудгоҳҳо, роҳи оҳан ва дигар объектҳои шабакаи нақлиётӣ татбиқ мешаванд.

2. Хоҷагии манзилӣ ва коммуналӣ: Созишномаҳои консессионӣ барои идора кардани обтаъминкунӣ, системаи обпартоӣ, гармидиҳӣ ва инчунин барои сохтмон ва гузариш ба инфрасохтори коммуналӣ истифода мешаванд.

3. Захираҳои табиӣ: Консессияҳо метавонанд захираҳои маъданҳои табиӣ, истифодаи ҷангалҳо ва обҳоро дар бар гиранд, инчунин лоиҳаҳои рушди ҳифзи муҳити зистро низ фаро гиранд.

4. Дигар намудҳои фаъолият: Ин категория инфрасохтори иҷтимоиро (масалан, мактабҳо, беморхонаҳо), хизматрасониҳои гумрукӣ, сохтмон ва нигоҳдории муассисаҳои ислоҳӣ ва дигар объектҳо ва хизматрасониҳои муҳим барои ҷомеаро дар бар мегирад.

Консессияҳо соҳаҳои васеи иқтисодиётро фаро мегиранд, ки дар он ҷо ширкатҳои хусусӣ метавонанд дар беҳтар кардани хизматрасониҳои меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ бо истифодаи захираҳо ва объектҳо дар самтҳои гуногун саҳм гузоранд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит кардааст, ки механизмҳои консессионӣ дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла ИМА, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Замбия ва

Бангладеш, самаранок амал мекунад. Ҳарчанд амсилаҳои ҳуқуқии консессияҳо дар ин кишварҳо фарқ мекунад, ҳадафи умумӣ боқӣ мемонад: ҷалби бахши хусусӣ ба фаъолият дар соҳаҳои дорои хусусияти монополиявӣ тавассути бастанӣ созишномаҳои устувор ва дарозмуддат. Ин амсила ба давлатҳо имкон медиҳад, ки бо истифода аз сармояи хусусӣ инфрасохторро рушд диҳанд ва сифати хизматрасониҳоро беҳтар кунанд.

Дар шароити ҷумҳурӣ бо дарназардошти фарсуда шудани миқдори зиёди объектҳои инфрасохторӣ ва нокифоягии доимии маблағгузорӣ консессияҳо махсусан муҳим мебошанд. Ин шартномаҳо метавонанд ба таври самаранок дар таҷдид ва навшудии инфрасохтори мавҷуда бо ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ва технологияҳои муосир кӯмак расонанд. Консессияҳо на танҳо барои беҳтар кардани ҳолати объектҳо, балки барои таъмин кардани идоракунии самаранок низ муҳиманд, ки ин барои қонеъ кардани ниёзҳои аҳоли ва рушди иқтисодиёт дар маҷмӯъ зарур аст. Бо вуҷуди ин, айни замон сатҳи омодагии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои татбиқи амалии ин усули пешрафта нисбатан паст мебошад. Рушди инфрасохтори нақлиётӣ маблағгузориҳои зиёди молиявиро талаб мекунад ва барои ҳалли ин масъала зарур аст, ки ҳам воситаҳои давлатӣ ва ҳам маблағҳо аз дигар манбаъҳо ҷалб карда шаванд. Омехта кардани маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетӣ: барои эҷоди инфрасохтори муосири нақлиётӣ бояд маблағгузориҳои давлатӣ бо сармояи хусусӣ якҷо карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки лоиҳаҳо зудтар амалӣ гарданд.

Барои ҳалли ин масъалаҳо ба нақша гирифта шудааст механизмҳои таҳия шаванд, ки ҷалби маблағҳои сармоягузориҳои хусусиро осон гардонанд. Ин ба татбиқи зудтари лоиҳаҳо ва баланд бардоштани сатҳи самаранокии онҳо мусоидат мекунад. Барои санҷиш ва татбиқи чунин механизмҳо аввал лоиҳаҳои озмоишӣ амалӣ карда мешаванд. Ин лоиҳаҳо нишон медиҳанд, ки чӣ гуна маблағҳои ҷалбшуда барои сохтмон ва истифодаи инфрасохтори нақлиётӣ самаранок истифода бурда мешаванд. Татбиқи маблағгузорӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ ба рушди тезтар ва самаранокии инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат мекунад, дар ҳоле ки сарбории молиявӣ ба буҷет кам карда мешавад.

Самтҳои асосии ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетиро ба инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ метавон чунин тавсиф кард:

1. Гузариш аз маблағгузории бучавӣ ба ғайрибучавӣ: Ба ҷойи маблағгузории сохтмон ва нигоҳдории объектҳои нақлиётӣ аз ҳисоби буча, дар назар аст, ки маблағҳо аз манбаъҳои дигар ҷалб карда шаванд. Ин метавонад истифодаи механизмҳои шарикии давлатӣ ва хусусӣ (ШДХ) ва ҷорӣ намудани пардохт барои истифодаи объектҳои давлатии инфрасохтор, ба монанди роҳҳо ва пулҳоро дар бар гирад.

2. Ширкатҳои хусусӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ метавонанд дар равандҳои гуногуни нигоҳдории инфрасохтори нақлиётӣ сарм гузоранд. Ба ин равандҳо дохил мешаванд: тарҳрезӣ, сохтмон, таъмир, истеҳсоли мавод ва пешниҳод намудани хизматрасониҳои марбут фаъолона иштирок кунанд. Ин ҷалб созиш имкон медиҳад, ки инфрасохтор бо истифодаи таҷриба ва захираҳои бахши хусусӣ самараноктар нигоҳ дошта шавад.

3. Ташаккули манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ барои давлат: Бахши давлатӣ метавонад барои ҷалби маблағҳои иловагӣ аз манбаъҳои гуногун истифода кунад, аз ҷумла:

- наشري вомбаргҳо: баровардани вомбаргҳои давлатӣ, ки тавассути онҳо сармоягузoron метавонанд маблағгузорӣ кунанд ва давлат маблағҳоро барои татбиқи лоиҳаҳо истифода мебарад.

- гирифтани қарзҳо: ҷалби қарзҳо аз бонкҳо, ташкилотҳои молиявӣ ё сармоягузoron барои маблағгузории инфрасохтори нақлиётӣ.

- пешниҳоди кафолатҳои давлатӣ: таъмини кафолатҳои давлатӣ барои лоиҳаҳои шарикии давлативу хусусӣ, ки сармоягузoronро аз хавфҳои молиявӣ муҳофизат мекунад ва ҷалби сармояро осон мегардонад.

Ин механизмҳо ба давлат имкон медиҳанд, ки манбаъҳои иловагӣ барои маблағгузории инфрасохторро ташкил намуда, татбиқи лоиҳаҳои муҳимро таъмин кунад. Татбиқи лоиҳаҳои калони нақлиётӣ ҷанбаҳои гуногуни инфрасохтори роҳ ва истифодаи онро беҳтар мекунад. Беҳтар намудани шабакаи роҳҳо имкон медиҳад, ки хароҷоти боркашонӣ ва мусофирбарӣ тавассути кам кардани вақти сафар ва кам кардани хароҷоти нигоҳдории воситаҳои нақлиёт кам карда шавад. Роҳҳои муосиркардашуда хавфи садамаро тавассути пӯшиши босифат, тарҳи беҳтаршуда ва ҷорӣ кардани системаҳои муосири беҳатарӣ кам мекунанд. Беҳбудии шароит фароҳам меоранд, ки мақомоти давлатӣ, ки

масъули нигоҳдории роҳҳо ҳастанд ва корбарони роҳҳо, аз ҷумла шахсони хусусӣ ва ширкатҳо, ҳамкории муназзамтар дошта бошанд. Роҳҳои нав ё муносибсозии шабака имкон медиҳад, ки чараёнҳои нақлиётӣ баробар тақсим шаванд, фишор ба шохроҳҳои асосӣ кам карда шавад. Кам кардани сарборӣ ба роҳҳо эҳтиёҷро ба таъмири зуд-зуд ва нигоҳдории он кам мекунад, ки ин истифодаи оқилонаи воситаҳои буҷетиро таъмин менамояд. Азнавтасимкунии чараёнҳои нақлиётӣ партовҳо ва дигар шаклҳои ифлосиро дар минтақаҳо, ки фаъолияти нақлиётӣ баланд доранд, кам мекунад [103].

Дар соҳаи роҳсозӣ лоиҳаҳои шарикӣ давлатӣ ва хусусиро метавон ба се гурӯҳи асосӣ тақсим кард:

1. Шохроҳҳои асосӣ бо ҳаракати зиёд: Ин роҳҳо серталаб буда, дорои чараёни баланди нақлиёт мебошанд, аз ин рӯ, дар давраи банақшагирӣ сохтмони роҳҳои пулакӣ пешбинӣ шудааст. Ҳамзамон, роҳҳои ройғони истифодаи умум низ дастрас хоҳанд буд, то ронандагон имкони интиҳоб карданро дошта бошанд.

2. Роҳҳои рушди иқтисодӣ: Ин роҳҳо барои рушди иқтисодии кишвар сохта мешаванд — масалан, барои коркарди конҳои дурдаст ё бартараф намудани «гулӯгоҳҳо» дар роҳҳои мавҷуда. Ин роҳҳо имкониятҳои иқтисодиро васеъ намуда, алоқаи нақлиётро беҳтар мекунанд.

3. Лоиҳаҳои омехта: Ба ин гурӯҳ роҳҳои дохил мешаванд, ки ҳам фоидаоварӣ ва ҳам манфиати иҷтимоӣ-иқтисодии назаррас доранд. Ин лоиҳаҳо махсусан умедбахшанд, зеро онҳо на танҳо даромад меоранд, балки масъалаҳои муҳими ҷамъиятӣ ва иқтисодиро низ ҳал мекунанд.

Ҳар як гурӯҳ аҳамияти худро дорад: гурӯҳи аввал ба даромаднокии равона шудааст, гурӯҳи дуюм — ба рушди иқтисодӣ ва гурӯҳи сеюм — ба омезиши фоида ва манфиати ҷамъиятӣ, ки онро барои сармоягузори дарозмуддат махсусан ҷолиб мегардонад. Талаботи шадиди шабакаи роҳҳои автомобилии мамлакат сохтани гузаргоҳҳо, чорсӯҳо, пулҳо ва нақбҳо ба ҳисоб мераванд.

Лоиҳаҳои сохтмон ва нигоҳдории роҳҳои дугона (ки ҳам вазифаҳои ҷамъиятӣ ва ҳам технологиро иҷро мекунанд) бо иштироки давлат ва соҳибони инфрасохтор, аз қабилӣ корхонаҳои калон ва шабакаҳои коммуникатсионӣ, амалӣ мегарданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи созишномаҳои консессионӣ» амал мекунад, ки интиқоли объектҳои давлатӣ ба истифодаи

ширкатҳои хусусиро тавассути шартномаҳои консессионӣ танзим менамояд. Тибқи қонун, объекти шартномаи консессионӣ метавонад амволи ғайриманқул бошад (масалан, биноҳо, роҳҳо, объектҳои инфрасохторӣ), сохтмон ё бозсозии он тибқи шартҳои созишнома пешбинӣ шудааст.

Муқаррароти асосии қонун чунинанд:

1. Иҷораи объектҳои хусусӣ дар доираи намераванд: Иҷораи объектҳои хусусӣ дар доираи намераванд, маънои онро дорад, ки давлат ба корхонаҳои хусусӣ иҷозат медиҳад, ки объектҳои давлатӣ, ки намераванд ба моликияти хусусӣ гузаранд, барои муддати муайян ба иҷора гиранд. Ин равиш дорои чунин ҷанбаҳо ва хусусиятҳо мебошад: объектҳои хусусӣ, ки давлат муҳим мешуморад (масалан, роҳҳо, беморхонаҳо, ё нерӯгоҳҳо), дар моликияти давлатӣ боқӣ мемонанд, аммо намераванд ба иҷораи дарозмуддат дода шаванд. Давлат ва бахши хусусӣ шартномаи иҷора мекунанд, ки дар он муддат ва шароити истифодаи ин объектҳо муайян карда мешаванд. Масалан, иҷора намераванд ба муддати 10-20 сол дода шавад. Ширкатҳои хусусӣ намераванд аз объектҳои давлатӣ фоида ба даст оранд.

2. Имконияти сохтмони объектҳои намераванд: Сармоягузор намераванд на танҳо объекти мавҷударо ба иҷора гирад, балки объекти намераванд созад. Масалан, ширкат намераванд як роҳ ё корхонаеро бо маблағи худ бисозад ва ин объектро дар давоми муҳлати дар шартнома пешбинишуда идора кунад ва сармоягузори худро ҷуброн кунад ва фоида ба даст орад. Пас аз анҷоми муҳлати шартнома объект намераванд ба давлат баргардонидан менамояд.

3. Рушди санадҳои меъёрий ва ҳуҷҷатҳои иловагӣ маънои онро дорад, ки давлат дар айни замон кор мекунад, то қонунҳо ва қоидаҳои зарурӣ таҳия намераванд, ки равандро бастан ва иҷрои созишномаҳои консессионӣ равшан ва дақиқ муайян кунанд. Ин раванд ба танзими бехтари шарикҳои давлативу хусусӣ мусоидат мекунад ва татбиқи лоиҳаҳои консессионӣ бо сифати баланд ва самаранок таъмин мегардад.

Ин қонун ва ҳуҷҷатҳои иловагӣ заминаро фароҳам меоранд, ки дар Тоҷикистон объектҳои давлатӣ намераванд ба таври дарозмуддат аз ҷониби ширкатҳои хусусӣ истифода шаванд. Ин ҳамкорӣ ба рушди инфрасохтор ва

беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои ҷамъиятӣ мусоидат мекунад, зеро сармоягузориҳои хусусӣ ва таҷрибаи идоракунӣ ҷалб мешаванд.

Пешниҳод мешавад, ки роҳҳои пулакӣ аввал тавассути лоиҳаҳои озмоишӣ дар доираи ҳамкориҳои давлатӣ-хусусӣ (ШДХ) санчида шаванд. Ин имкон медиҳад, ки қоидаҳо ва нақшаҳои кори онҳо таҳия шаванд ва таъсири чунин роҳҳо ба инфрасохтори нақлиётӣ ва беҳатарӣ арзёбӣ карда шавад:

- **Лоиҳаҳои озмоишӣ оид ба сохтмони роҳҳои пулакӣ:** Лоиҳаҳои пилотӣ имкон медиҳанд, ки коркарди роҳҳои пулакӣ дар шароити мушаххас санчида шавад, бо назардошти манфиати иқтисодӣ, бароҳати ронандагон ва самаранокӣ дар шарикӣ бахши хусусӣ. Ин имкон медиҳад, ки моделҳои беҳтарини татбиқи роҳҳои пулакӣ муайян карда шаванд.

- **Сохтмон ва наवсозии роҳҳо бо такмили онҳо ба категорияи аввали техникӣ** маънои онро дорад, ки роҳҳо ба сатҳи баландтарини сифат ва талаботи техникӣ мутобиқ гардонда мешаванд. Такмили роҳҳои мавҷуда тавассути навсозӣ ба ин сатҳ на танҳо ба баланд бардоштани сифати роҳҳои нақлиётӣ мусоидат мекунад, балки онҳоро барои истифодаи пулакӣ омода месозад.

- **Сохтмони гузаргоҳҳо дар роҳҳои минтақавӣ:** Эҷоди гузаргоҳҳо ва пайвандҳо дар роҳҳои минтақавӣ ба баланд бардоштани беҳатарӣ ва роҳати ҳаракат, махсусан дар роҳҳои пулакӣ, мусоидат мекунад. Ин ба беҳтар намудани инфрасохтор, ки барои роҳҳои пулакӣ зарур аст, мусоидат намуда, садаманокиро коҳиш медиҳад.

Лоиҳаҳои озмоишӣ имкон медиҳанд, ки имкониятҳо ва хатарҳои ҷорӣ кардани роҳҳои пулакӣ, аз ҷумла тақсими уҳдадориҳои молиявӣ ва амалиётӣ байни давлат ва сармоягузориҳои хусусӣ таҳлил карда шаванд. Ин таҷриба дар сохтани механизмҳои ҳуқуқӣ ва молиявӣ барои лоиҳаҳои оянда муҳим аст, ки самаранокии истифодаи захираҳоро беҳтар намуда, сифати роҳҳо ва беҳатарии ҳаракатро баланд мебардорад. Инчунин, дар оянда ҳангоми идоракунӣ рушди инфрасохтори нақлиётӣ ҳиссаи роҳҳоеро ба нақша гирифтани зарур аст, ки дар асосҳои пулакӣ истифода мешаванд. Ташкили шабакаи роҳҳои автомобилии пулакӣ имкон медиҳад, ки барои рушди роҳҳои автомобилӣ манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ҷалб карда шаванд. Ин система тавассути пардохтҳо аз

истифодабарандагони роҳҳо қисми даромади буҷети маҳаллии давлатиро зиёд мекунад ва ба беҳтар кардани инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат менамояд.

Бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ қисми даромадноки буҷети маҳаллӣ барои идоракунии рушди шабакаи роҳҳо метавонад аз манбаъҳои зерин пур шавад:

➤ Маблағҳо аз ҷойгиркунии рекламаҳо дар канори роҳҳои автомобилӣ: Пардохтҳо барои иҷозати насби рекламаҳо дар минтақаҳои назди роҳҳо як манбаи муҳим барои даромади буҷет мебошад.

➤ Маблағҳо аз иҷораи хатҳои канораи роҳҳо: Иҷораи заминҳо ва хатҳои канорӣ барои мағозаҳо, нуқтаҳои хизматрасонӣ ё дигар мақсадҳо, ки дар канори роҳ ҷойгир шудаанд, метавонад ба буҷет даромад ворид кунад.

➤ Ҷубронпулиҳо барои хисороти расонидашуда ба иншооти роҳӣ: Агар ба инфрасохтори роҳҳо зарар расонда шавад (масалан, ҳангоми садамаҳо), маблағҳои ҷубронӣ аз шахсони масъул ё ширкатҳои суғурта ба буҷет равона карда мешаванд.

Ин манбаъҳои иловагӣ ба самаранокии молиявии идоракунии роҳҳо мусоидат карда, ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ шароит фароҳам меорад.

Бар асоси қоидаҳои истифодаи хатҳои канории роҳҳои автомобилӣ истифодаи умум, лозим аст шабакаи хизматрасониҳои сарироҳӣ ва дигар хизматрасониҳои марбут минбаъд рушд дода шавад. Ин метавонад манбаи даромадҳо аз чунин фаъолият гардад:

- сохтмон ва ташкилоти истгоҳҳои хизматрасонии техникӣ, нуқтаҳои фуруши сӯзишворӣ ва таваккуфгоҳҳои истироҳатӣ;
- назорат ва ситондани пардохт барои вазн ва борҳои ҳамлу нақли воситаҳои нақлиёт;
- ситондани пардохт аз воситаҳои нақлиёти гаронвазн барои истифодаи роҳҳои автомобилӣ;
- ворид шудани маблағҳо аз пардохти гузариш аз пулҳо ва сарборӣ аз меъёр зиёд ба автомобил ба даст оварда шаванд.

Барои рушди муваффақонаи нақлиёти ҷамъиятии шаҳрӣ, бахусус метрои электрикии шаҳрӣ ҳамчун як намуди нақлиёти иҷтимоии муҳим, ҷалби фаъоли сармоягузориҳои хусусӣ дар доираи барномаҳои шарикии давлатӣ ва хусусӣ

зарур аст. Ин равиш ҳамчунин такмили механизмҳоро дар бар мегирад, ки ба соҳибкорони хусусӣ иҷозат медиҳанд, ки объектҳои корхонаҳои автобусиро ба иҷора гиранд, то сифати хизматрасонӣ ва самаранокии идоракунӣ беҳтар гардад. Сармоягузорӣ ба соҳаи нақлиёт аз ҷаззобияти он барои сармоягузoron дар муқоиса бо дигар соҳаҳои иқтисод вобаста аст. Ҳамчунин, муҳим аст, ки намудҳои гуногуни сармоягузoron ба назар гирифта шаванд:

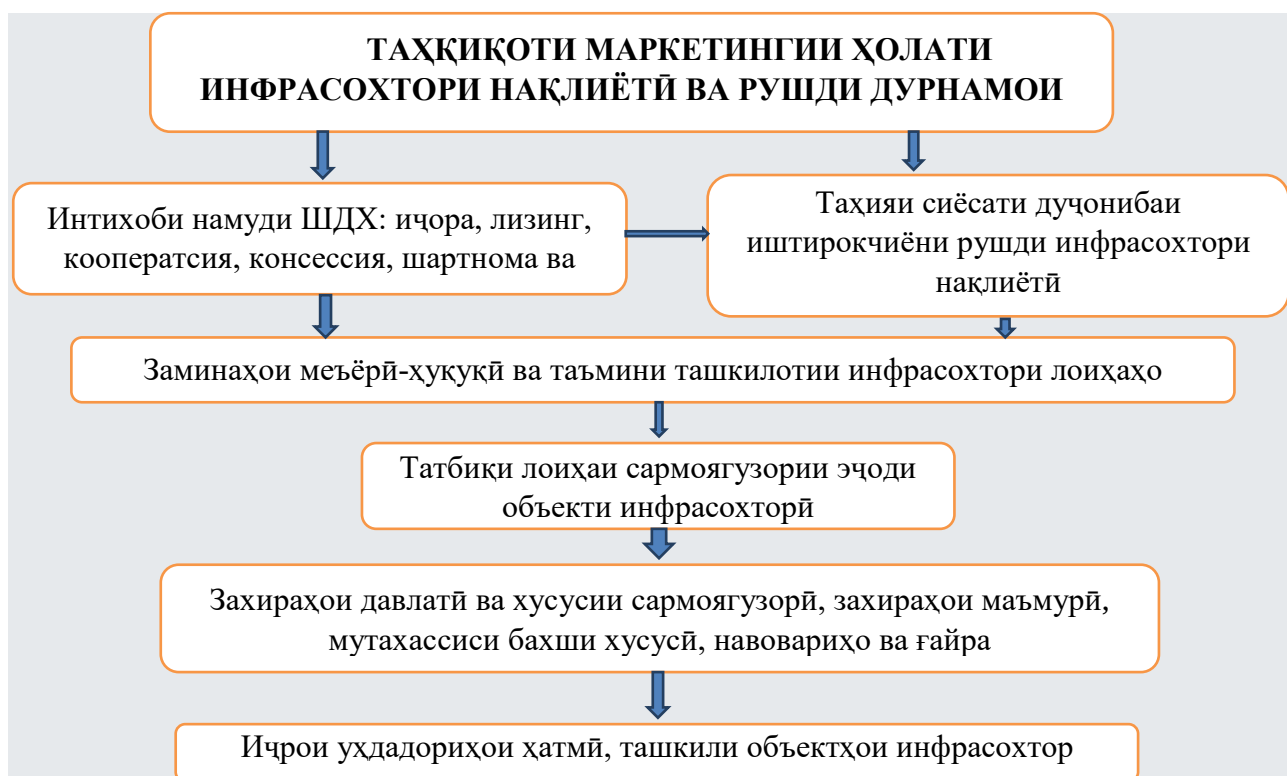
Сармоягузoronи хатарпазир (агрессивӣ): Ин сармоягузoron ба даромади баланд майл доранд ва омодаанд, ки бо хатари баланди молиявӣ рӯ ба рӯ шаванд.

Сармоягузoronи ҳифзкор: Ин сармоягузoron ба устуворӣ таваҷҷуҳ доранд ва даромади камтар, вале кафолатнокро бо хатари камтар афзал медонанд.

Рушди инфрасохтори нақлиёти шаҳрӣ ниёз ба равишҳое дорад, ки талаботи ҳар ду намуди сармоягузorro ба назар гиранд, то маблағгузории устувор ва беҳбуди хизматрасониҳои нақлиётӣ таъмин гардад. Сармоягузoronи ҳифзкор афзалияти худро ба лоиҳаҳои устувор ва бозътимод бо баргашти дарозмуддат ва пешгӯишаванда медиҳанд, ки барои онҳо хатари аз даст додани сармоя камтарин аст. Лоиҳаҳои нақлиётӣ, ба монанди роҳҳо, метро ва дигар объектҳои калони инфрасохторӣ, барои сармоягузoron ҷолибанд, зеро онҳо даромади устувор ва дарозмуддат фароҳам меоранд ва нисбат ба тағйироти шадиди бозорӣ устувории бештар доранд. Сармоягузoronи ҳифзкор, одатан, ба лоиҳаҳое нигаронида шудаанд, ки даромади муътадил, вале устуворро дар тӯли солҳои зиёд таъмин мекунанд. Аз ин рӯ, онҳо омодаанд ба лоиҳаҳои нақлиётӣ сармоягузорӣ кунанд, ки суботи дарозмуддатро кафолат медиҳанд, масалан, сохтмон ва идораи метро ё объектҳои калони роҳсозӣ. Ин лоиҳаҳо даромади зудро ваъда намеkunанд, аммо устувор ва хатари кам доранд.

Сармоягузoronи хатарпазир (агрессивӣ), баръакс, ба даромади баландтар тамоюл доранд ва омодаанд хатари бештарро барои ба даст овардани фоидаи зуд қабул кунанд. Дар маҷмӯи нақлиётӣ, ин гуна сармоягузoron метавонанд ба лоиҳаҳои «нуқтай» манфиатдор бошанд, ки даромади бештар ва эҳтимолияти бозгашти сармояро дар муддати кӯтоҳ доранд.

Ҳамин тариқ, маҷмӯи нақлиётӣ имкониятҳои гуногунро барои ҳар ду намууди сармоягузор пешниҳод мекунад. Сармоягузори ҳифзкор метавонанд ба лоиҳаҳои калони инфрасохторӣ бо хатари кам ва устувории дарозмуддат сармоягузорӣ кунанд, дар ҳоле ки сармоягузори хатарпазир метавонанд лоиҳаҳои баланддаромадтар ва хатарноктар, ба монанди нақлиёти хусусии мусофирбарро интихоб кунанд. Ин ба соҳаи нақлиёт имкон медиҳад, ки доираи васеи сармоягузoronро ҷалб намуда, рушди устувор ва маблағгузории самтҳои гуногунро таъмин намояд. Механизмҳои шарикӣ давлатӣ ва хусусӣ (ШДХ) дар кишвар ҳанӯз нисбатан нав мебошанд, аммо онҳо имкониятҳои умедбахшро барои рушд боз мекунанд. Моҳияти ин механизмҳо дар он аст, ки давлат ва бахши хусусӣ ӯҳдадорӣҳои мушаххасро ба зимма мегиранд: давлат — оид ба гузаронидани ислоҳот ва баланд бардоштани сифати инфрасохтор ва хизматрасонӣ, ва ширкатҳои хусусӣ — оид ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоии муҳим. Дар ин ҳамкорӣ мақомоти давлатӣ шароит ва ҳавасмандкуниҳоро барои ҷалби ширкатҳои хусусӣ ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ фароҳам меоранд. Соҳибкорон, дар навбати худ, ба захираҳо ва имкониятҳои иловагӣ дастрасӣ пайдо мекунанд, ки берун аз доираи вазифаҳои стандартӣ тижоратии онҳо дар пешниҳоди хизматрасониҳо мебошанд. Ин ҳамкорӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки дар лоиҳаҳои дорои аҳамияти иҷтимоӣ иштирок кунанд, ки на танҳо барои тижорат, балки барои ҷомеа низ манфиат меорад. Дар робита ба аҳамияти ШДХ дар соҳаи рушди инфрасохтори нақлиётӣ амсилаи зерини концептуалии ташаккули лоиҳаҳоро дар соҳа мавриди таҳқиқ пешниҳод намудан мумкин аст (расми 3.2.1).

Расми 3.2.1 - Механизми эҷоди объекти инфрасохтори нақлиётӣ дар асоси усулҳои ШДХ (таҳияи муаллиф)

Амсила барои муайян кардани ниёзҳои калидии кишвар дар инфрасохтори нақлиётӣ кӯмак мекунад:

1. «Нуқтаҳои рушд»: Ин минтақаҳо мебошанд, ки саҳми бузургтаринро ба иқтисодиёт (МММ) мегузоранд. Инфрасохтори ин минтақаҳо аллакай рушд ёфтааст ё барои нигоҳ доштани сатҳи баланди фаъолияти иқтисодӣ ниёз ба таҳкими бештар дорад.

2. «Доғҳои сафед»: Ин минтақаҳо мебошанд, ки бо мушкилоти дастрасии нақлиётӣ рӯбарӯ ҳастанд ва нуқтаҳои аҳолинишини онҳо бо ҳамдигар суст алоқаманданд. Дар чунин минтақаҳо инфрасохтори нақлиётӣ нисбат ба сатҳи миёнаи кишвар ва минтақаҳо хеле ақиб мондааст.

Моҳияти амсила:

- Қавӣ гардондани инфрасохтор дар минтақаҳои муҳим барои иқтисодиёт («нуқтаҳои рушд»).

- Беҳтар кардани дастрасии нақлиётӣ дар минтақаҳои камрушдёфта («доғҳои сафед»), то ки ноустуворӣ бартараф ва шароити зиндагӣ беҳтар карда шавад.

Ҳамин тариқ, амсилаи зерин ба рушди мутавозин ва самараноки инфрасохтори нақлиётӣ кӯмак мекунад. Принципиҳои асосии маблағгузори инфрасохтори нақлиётӣ се самти калидиро дар бар мегиранд:

1. Маблағгузори давлатӣ барои нигоҳдорӣ: Объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ, ки дар моликияти давлатӣ қарор доранд (масалан, роҳҳо, пулҳо), бояд бо истифодаи маблағҳои буҷетӣ нигоҳдорӣ шаванд. Ин чораҳо ба фаъолияти онҳо, таъмир ва нигоҳдории ҳолати хуб равона шудаанд.

2. Афзалияти маблағгузори буҷетӣ: Барои объектҳои калидии нақлиётӣ, ки боркунии афзоянда доранд, лозим аст маблағгузори кофӣ таъмин шавад. Ҳамзамон, бояд аз принципи боқимондаи ҷудокунии маблағҳо (яъне маблағгузори нақлиёт пас аз дигар соҳаҳо) даст кашид, то рушди устувори инфрасохтор таъмин гардад.

- Маблағгузори омехта барои муосирсозӣ: Барои эҷоди объектҳои нав ё муосир кардани объектҳои мавҷуда, зарур аст, ки манбаъҳои гуногун истифода шаванд: Маблағҳои буҷетӣ; Ҷалби қарзҳо; Сармоягузориҳои хусусӣ.

Амсилаи ояндадори маблағгузори инфрасохтори нақлиётӣ бояд шароитро фароҳам оваранд, ки онро барои сармоягузoron ҷолибтар гардонанд. Барои ин метавонанд чораҳои зерин амалӣ шаванд:

- пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, аз ҷумла коҳиши андози амвол барои объектҳо ва системаҳои инфрасохтори нақлиётӣ.

- сабук кардани дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ тавассути субсидия кардани қисми ғоизии қарзҳо аз буҷети давлатӣ ва додани кафолатҳои давлатӣ барои қарзҳо.

- пешниҳоди кафолатҳои давлатӣ барои ҷалби сармояҳои дохилӣ ва хориҷӣ барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои муҳими сармоягузорӣ.

- дастгирӣ дар ташкили консорсиумҳо ва иттиҳодияҳои сармоягузoron, аз ҷумла бо иштироки сармоягузoronи хориҷӣ, барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ.

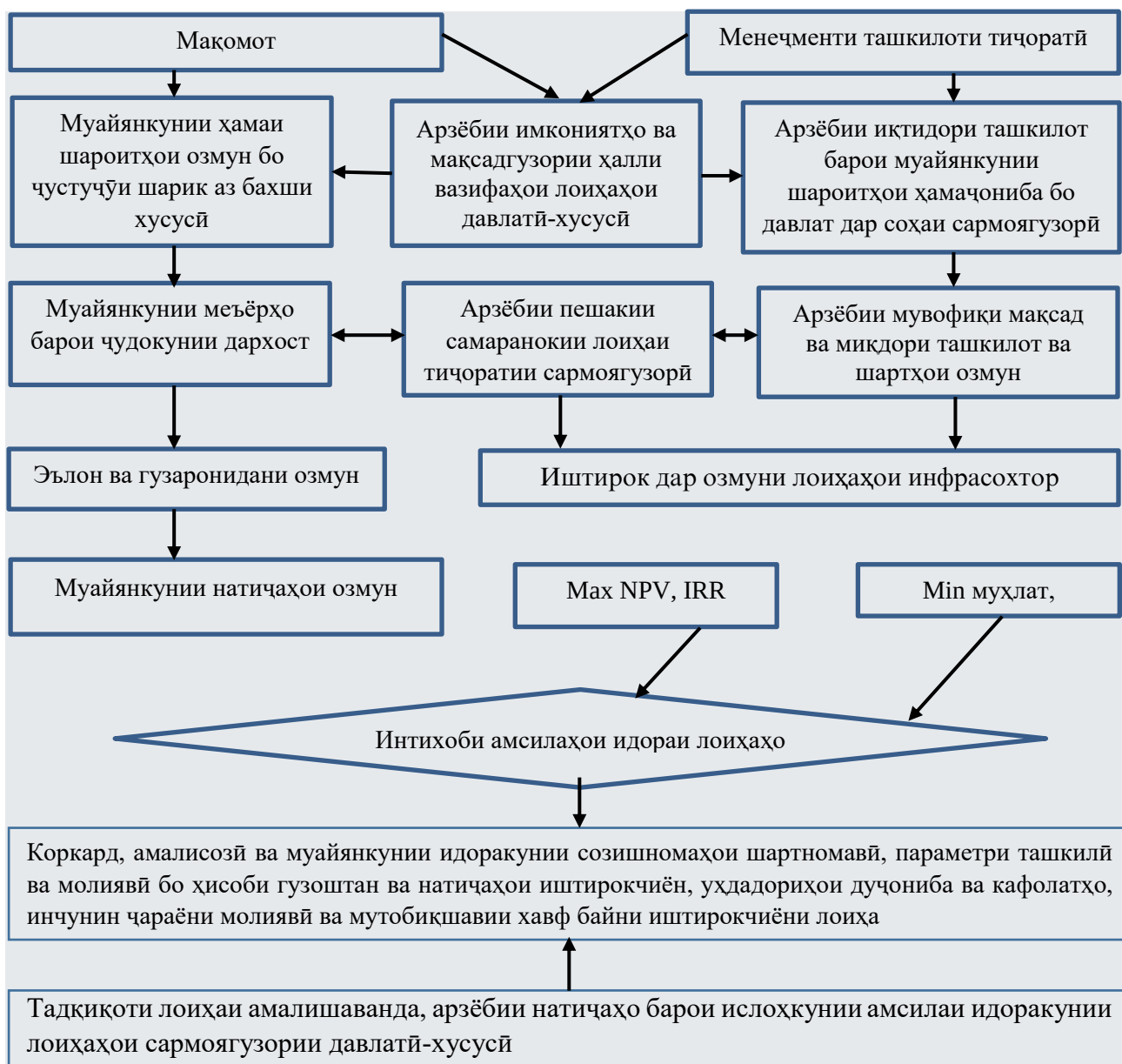
- баназаргирии хусусиятҳои инфрасохтори нақлиётӣ ҳангоми муқаррар кардани шартҳои гирифтани қарз ва ҷудо кардани замин барои лоиҳаҳо.

Татбиқи амсила ё механизми эҷоди объекти инфрасохтори нақлиётӣ дар асоси принципҳои ШДХ таҳияи алгоритми қабули қарорҳоро дар бораи татбиқи ШХД аз ҷониби субъектҳои идоракунӣ аз бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ талаб мекунад, ки дар расми 3.2.2 пешниҳод шудааст.

Барои беҳтар намудани идораи рушди инфрасохтори нақлиётӣ, ҷалби сармояи хусусӣ тавассути шароитҳои давлатӣ ва хусусӣ (ШДХ) метавонад як роҳи умедбахш бошад. Ин равиш имкон медиҳад, ки фишор ба буҷет кам шуда, самаранокии лоиҳаҳои инфрасохторӣ баланд бардошта шавад. Барои самаранок истифода бурдани шаклҳои гуногуни ШДХ, ба монанди консессияҳо, модели «бунёд кун, идора кун, супор» ва иҷораи дарозмуддат, зарур аст, ки қадамҳои зерин андешида шаванд:

1. Таҳияи заминаи ҳуқуқӣ барои ҷорӣ намудани механизмҳои ШДХ:

Барои ҷалби муваффақонаи сармоягузори хусусӣ, зарурати мавҷудияти асоси ҳуқуқӣ вучуд дорад, ки шартҳо, қоидаҳо ва вазифаҳои иштирокдорони ШДХ-ро танзим мекунад. Ин қонунҳо ва қарорҳоро дар бар мегирад, ки тартиби эҷод, идора ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои ШДХ-ро муайян намуда, барои сармоягузориён итминон ва ҳимояи ҳуқуқӣ таъмин мекунанд.

Расми 3.2.2 – Алгоритми қабули қарорҳо дар бораи эҷоди шаклҳои ШДХ ҳамчун субъекти идоракунии, ки аз бахшҳои давлатӣ ва тичоратии иқтисод ташкил карда мешавад (таҳияи муаллиф)

2. Сохтани системаи идоракунии ва механизмҳои ташкилӣ-иқтисодӣ барои ШДХ дар соҳаи нақлиёт: Як сохтори идоракунии, ки ШДХ-ро дар соҳаи нақлиёт назорат мекунад, лозим аст. Ин метавонад воҳидҳо ё агентҳои махсуси давлатӣ бошанд, ки масъули ҳамроҳангсозӣ, банақшагирӣ ва назорати лоиҳаҳои ШДХ, инчунин ҷалби сармоягузoron мебошанд. Чунин система имкон медиҳад, ки захираҳо самараноктар идора шаванд, иҷрои шартҳои шартномаҳо назорат гардад ва сифати лоиҳаҳо нигоҳ дошта шавад.

3. Муайян кардани сегментҳои инфрасохтори нақлиётӣ, ки барои ШДХ мувофиқанд: Муҳим аст пешакӣ муайян карда шавад, ки кадом объектҳои

инфрасохтори нақлиётӣ барои татбиқи ШДХ мувофиқанд. Инҳо метавонанд магистралҳои калон, пулҳо, гиреҳҳои нақлиётӣ, таваккуфгоҳҳо ё метро бошанд. На ҳама лоиҳаҳо барои ШДХ мувофиқанд, бинобар ин, давлат бояд сегментҳои интихобшударо муайян кунад, ки ҷалби сармояи хусусӣ дар онҳо бештар судманд ва самаранок хоҳад буд.

4. Таъмини ҳуқуқ ва вазифаҳои иштирокдорони ШДХ дар мавриди ҳифзи табиат ва экология: Дар амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ муҳим аст, ки ҷанбаҳои экологӣ ба назар гирифта шаванд. Ин маънои онро дорад, ки дар шартномаҳо бояд вазифаҳои ширкатҳои хусусӣ дар самти ҳифзи муҳити зист, риояи стандартҳои экологӣ ва коҳиши таъсири манфӣ ба табиат муқаррар карда шаванд. Чунин шартҳо манбаъҳои табииро ҳифз намуда, масъулияти ҳамаи иштирокдорони лоиҳаро пеши ҷомеа таъмин мекунанд.

Ин чораҳо имкон медиҳанд, ки шароити равшан ва шаффоф барои ҷалби сармояи хусусӣ ба лоиҳаҳои нақлиётӣ фароҳам оварда шавад, ки манфиатҳои давлат ва сармоягузoronро ҳимоя мекунанд.

Истифодаи дурусти ШДХ ба бештар гардидани инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат намуда, фишор ба буҷетро кам мекунад ва устуворӣ ва аҳамияти иҷтимоии лоиҳаҳо боло мебарад. Айни замон, механизмҳои асосии шарикии давлатӣ ва хусусӣ (ШДХ) аз консессияҳо ва маблағгузории лоиҳаҳо дар асоси шартномаҳои консессионӣ иборатанд. Аммо, барои рушди минбаъдаи ШДХ ва ҷалби самаранокӣ сармоягузориҳои хусусӣ зарур аст, ки ин механизмҳо васеъ карда шаванд. Шаклҳои нави ўҳдадориҳо метавонанд чунин бошанд:

1. Шартномаҳои давлатӣ: Ин шартномаҳои дарозмуддате ҳастанд, ки байни давлат ва ширкатҳои хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ баста мешаванд. Дар доираи чунин шартномаҳо, давлат пардохти корҳо ё хизматрасониҳои анҷомёфтaro таъмин мекунад, ки хатари сармоягузoronи хусусиро коҳиш дода, маблағгузории устуворро таъмин менамояд.

2. Грантҳо: Давлат метавонад грантҳо, яъне маблағҳои мақсадноки пулӣ, ки талаботи бозпасгардонӣ надоранд, барои татбиқи лоиҳаҳои дорои аҳамияти махсуси ҷамъиятӣ пешниҳод намояд. Грантҳо метавонанд қисме аз хароҷоти сохтмон ё рушди инфрасохторро пӯшонанд, ки ин лоиҳаҳо барои ширкатҳои хусусӣ ҷолибтар мегардонад.

3. Созишномаҳои кооперативӣ: Дар доираи чунин созишномаҳо, якчанд ҷонибҳо, аз ҷумла ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ, барои татбиқи лоиҳа муттаҳид мешаванд. Дар ин гуна созишномаҳо ҷонибҳо метавонанд вазифаҳо, захираҳо ва хатарҳоро тақсим кунанд, ки ин самаранокӣ ва ҷандирии лоиҳаро афзоиш медиҳад.

4. Ташкили ҳамкориҳои шабакавӣ ва эътилофҳо: як механизм, ки давлат ва ширкатҳои хусусиро барои якҷоя кор кардан дар рушди инфрасохтори бузург муттаҳид месозад. Ин механизм имконият медиҳад, ки давлат ва бахши хусусӣ бо ҳамкорӣ инфрасохтори стратегиро таҳким бахшида, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоиро суръат бахшанд.

Хулосаи боби сеюм

1. Барои татбиқи муваффақонаи ин шаклҳои нави ӯҳдадорӣҳо, зарур аст заминаи ҳуқуқӣ таҳия шавад, ки тартиби истифодаи онҳоро танзим намояд. Васеъ намудани механизмҳои ШДХ бо ворид намудани шартномаҳои давлатӣ, грантҳо, созишномаҳои кооперативӣ ва эътилофҳо ба ҷалби сармоягузориҳои бештар ба инфрасохтор мусоидат мекунад. Барои ин бояд як асоси боэътимоди ҳуқуқӣ таҳия карда шавад, ки раванди интиҳоб ва дастгирии лоиҳаро танзим намуда, самаранокӣ ва устувории дарозмуддати шарикиро байни давлат ва бахши хусусӣ таъмин кунад.

2. Ҳамин тариқ, таҷрибаи байналмилалӣ ва мисолҳои муваффақи татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлатӣ ва хусусӣ (ШДХ) нишон медиҳанд, ки ҷорӣ кардани ин равишҳо ба амалияи иқтисодии кишвар метавонад бисёр муфид бошад. Мутобиқсозии таҷрибаҳои беҳтарини ҷаҳонӣ бо назардошти хусусиятҳои муҳити институтсионалии маҳаллӣ имкон медиҳад, ки манбаъҳои гуногуни маблағгузорӣ ба объектҳои инфрасохтори нақлиётӣ, ки барои ҷомеа муҳиманд, ҷалб карда шаванд.

3. Ҳалли самаранокӣ вазифаҳои мавҷуда дар самти беҳтар намудани идоракунии ва рушди инфрасохтори нақлиёт мусоидат намуда, сармоягузориҳои хусусиро ҷалб мекунад ва механизмҳои устувори дастгириро эҷод мекунад. Ҳамзамон, мураккабии татбиқ ва хусусиятҳои иштирокчиёни ҷалбшуда ба лоиҳа зарурати тарҳрезии дақиқ ва истифодаи тамоми маҷмӯи равишҳои идоракунии лоиҳаро ба миён меоранд, то ки ба ҳадафҳои муайяншудаи лоиҳа бо муваффақият ноил гарданд.

ХУЛОСА

Таҳқиқи тақмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1. Инфрасохтори нақлиётӣ - як унсури калидии сохтори иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа ба шумор меравад, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро дастгирӣ мекунад. Ба он роҳҳо, пулҳо, хатҳои роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва дигар объектҳо дохил мешаванд, ки ҳаракати одамон ва молҳоро таъмин мекунанд. Ин шабакаҳои нақлиётӣ фаъолияти иқтисоди роҳи оҳан дастгирӣ намуда, рушди тичоратро мусоидат мекунанд, ба аҳоли дастрасӣ ба хизматрасониҳо ва молҳоро таъмин намуда, ба сатҳи зиндагии мардум таъсир мерасонанд. Таҳлили таҷрибаи ватанӣ ва байналмилалӣ нишон медиҳад, ки аҳамияти инфрасохтори нақлиётӣ на танҳо барои иқтисодиёт дар маҷмӯъ, балки барои маҷмӯи нақлиётӣ низ муҳим аст. Ин натиҷаҳо таъкид мекунанд, ки системаи идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ бояд ба стратегияи иқтисодии миллии кишвар муттаҳид карда шавад, зеро он рушди иқтисодиро дастгирӣ намуда, фаъолияти устувори соҳаҳои ҷамъиятиро таъмин мекунад ва ба баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

2. Вазъи муосири механизмҳои ташкилию иқтисодии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ вобаста ба гуногунии шаклҳои моликият дар соҳа таҳлил карда шуда, нишон дода шудааст, ки онҳо хусусиятҳои хосро гирифтаанд. Байни ташкилотҳои инфрасохтори нақлиётӣ ва мизоҷон муносибатҳои бозаргонӣ вобаста ба талаботҳои иқтисодиёти бозорӣ ба роҳ монда мешаванд. Барои қонеъ кардани талаботи субъектҳои иқтисодӣ ба хизматрасониҳои нақлиётӣ, инфрасохтори нақлиётӣ бо суръати тезтар нисбат ба дигар бахшҳои иқтисод рушд меёбад. Ин маънои онро дорад, ки ширкатҳои нақлиётӣ ва корхонаҳое, ки бо инфрасохтори нақлиётӣ вобастаанд (масалан, сохтмони роҳҳо ва нигоҳдории марказҳои логистикӣ), нисбат ба корхонаҳои соҳаҳои дигар бо суръати бештар рушд мекунанд. Чунин афзолияти рушд ба таъмини ҳаракати бефосилаи молу хизматрасонӣ мусоидат намуда, фаъолиятҳои иқтисодиро дастгирӣ ва рушди тичоратро таъмин мекунад.

3. Дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон сохта ба истифода дода шудани соҳаҳои ҷудогонаи инфрасохторҳои нақлиёти ҷавобгӯи талаботҳои байналмилалӣ буда, такмил додани воситаҳои ҳаракаткунандаи нақлиёт омилҳои асосии таъсиррасон ба идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ мебошанд. Дар натиҷаи таъсири омилҳо ба идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ натиҷагирии кори нақлиёт баланд шуд ва ин ба динамикаи афзоиши иқтисодиёти кишвар ва рушди натиҷаҳои ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат шароити зарурӣ фароҳам меоранд.

4. Таҳқиқи ҳолати муосири идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ нишон дод, ки инфрасохтори нақлиётӣ ҳама соҳаҳо ва ҳудудҳоро ба воҳиди том табдил медиҳад ва дар рафти кашонидани молҳо бидуни тағйир додани шакли онҳо арзиши молҳоро бо бузургии хароҷоти нақлиётӣ афзоиш дода, барои истеҳсолот шароити зарурӣ фароҳам меорад. Дар натиҷаи суръат гирифтани ҳамгирошавии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ бо системаи ягонаи нақлиётӣ дар сохтори иқтисодии кишвар чараёни тезонидани кашондани молҳо таъмин мегардад.

5. Идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ як раванди мураккаб аст, ки дар он усулҳои анъанавӣ, тағйироти тадриҷӣ ва навовариҳои муосир бо ҳам муттаҳид мешаванд. Ин равиш на танҳо ба такмили инфрасохтор мусоидат мекунад, балки ба рушди умумии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ шароит фароҳам меорад ва пешрафтро тақон медиҳад. Бинобар ин такмил додани меҳанизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ бояд ба таҷдиди унсурҳои таркиби инфрасохтори нақлиётӣ мувофиқи талаботи муосир нигаронида шавад. Такмили меҳанизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ба муассисаҳои нақлиётӣ имкон медиҳад, ки мавқеи худро дар бозор тақвият бахшида, рақобатпазирии худро баланд бардоранд. Ин маънои онро дорад, ки беҳтар намудани идоракунӣ дар ин соҳа ба ташкилотҳои нақлиётӣ кумак мекунад, ки хизматрасониҳои худро самаранок пешниҳод кунанд, ба тағйирот зудтар мутобиқ шаванд ва хароҷотро коҳиш диҳанд. Дар ин робита, самтҳои стратегии такмили идоракунӣ таҳия шудаанд:

- Муносибсозии равандҳои дохилӣ: Ҷорӣ намудани усулҳои муосири идоракунии ва истифодаи технологияҳои пешрафта ба муассисаҳои нақлиётӣ кӯмак мекунад, ки фаъолияти худро самараноктар ва босифаттар анҷом диҳанд. Ин раванд ба коҳиши хароҷот, беҳтар кардани хизматрасониҳо ва суръат бахшидан ба раванди қабули қарорҳо мусоидат менамояд.

- Таҳияи роҳҳои маблағгузорӣ ва ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ: Шарикӣ бо бахши хусусӣ (тавассути ШДХ, консессияҳо ва ғ.) ва ҷалби сармоягузорӣ рушди устувори инфрасохторро таъмин намуда, бори молиявиро аз дӯши давлат коҳиш медиҳад.

- Таъмини хизматрасониҳои босифати нақлиётӣ ва коҳиши хароҷот: Ин ба муассисаҳои нақлиётӣ бартариҳои стратегӣ медиҳад ва ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бозор беҳтар рақобат кунанд.

Ба ин тартиб, тақмили идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ба он равона шудааст, ки бахши нақлиётро самаранок, устувор ва ҷавобгӯии талаботи афзоюндаи иқтисод ва ҷомеа гардонад.

6. Дар ҷараёни таҳияи механизмҳо барои тақмил додани идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ маълум гардид, ки шарикии давлатӣ ва хусусӣ (ШДХ) як воситаи муҳими иқтисодӣ ва ташкилӣ барои соҳаҳои муайяни шабакаи нақлиёти кишвар мебошад. Дар ин замина, тақмили идоракунии лоиҳаҳои инфрасохторӣ бо истифодаи шарикии давлатӣ ва хусусӣ метавонад ба магистралҳо бо ҳаракати баланди нақлиётӣ ва «роҳҳои рушди иқтисодӣ» равона карда шавад. Чунин роҳҳо на танҳо ҳаракати беҳтари нақлиётро таъмин мекунанд, балки рушди иқтисодии минтақаҳоро тақвият мебахшанд, истихроҷи конҳои дурдаст ва бартараф кардани маҳдудиятҳо («ҷойҳои танг») дар шабакаи роҳҳоро осон мекунанд. Ин равиш бо ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ва тақсими дурусти вазифаҳо ва хатарҳо байни давлат ва бахши хусусӣ ба рушди устувори инфрасохтори нақлиётӣ мусоидат хоҳад кард.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

[1]. Государственная целевая программа развития транспортного комплекса Республики Таджикистан до 2025 года. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 апреля 2011 года № 165. Ч. 1.

[2]. Закон Республики Таджикистан Об автомобильных дорогах и дорожной деятельности // Ахбори Маджлиси Оли Республик Таджикистан. - 2002. - №4. - Ч.1. - С.296.

[3]. Закон Республики Таджикистан Об автомобильных дорогах и дорожной деятельности (в редакции Закона РТ от 5.08.2009г.№543, от 2.07.2013г.№999, от 28.12.2013г.№1051, от 15.03.2016г. №1302;

[4]. Закон Республики Таджикистан Об автомобильных дорогах и дорожной деятельности // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2002. - №4. - Ч.1. - С. 296.

[5]. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030. – Душанбе, 2016. – С. 95.

[6]. Распоряжение Правительства РФ от 05.09.2011 N 1538-р (ред. от 26.12.2014) Об утверждении Стратегии социально-экономического развития Южного федерального округа до 2020 года.

[7]. Рихтер, К.Ю. Транспортная эконометрика: [Текст] / К.Ю. Рихтер. - М.: Транспорт, 1982. - 317 с.

Захираҳои электронӣ

[8]. Бугроменко В.Н. Синергетический подход к обоснованию уровня финансирования транспортной инфраструктуры. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: [http:// oooliderclimat.ru/sinerget.htm](http://oooliderclimat.ru/sinerget.htm). - Дата обращения: 10.05.2022.

[9]. Дерябина, М.А. Теоретические и практические проблемы государственно-частного партнерства [Текст]: Доклад / М.А. Дерябин // Институт экономики РАН. - Доклады 2006 - 2007. [http://inecon. ru/ru/index. php?go=Content&id=29](http://inecon.ru/ru/index.php?go=Content&id=29).

[10]. Зарубежный опыт развития системы управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nethash.ru/zarubejnogo-opitarazvitiya-sistemi-upravleniya.html>. – Дата обращения 02.09.2023.

[11]. Коробейников, Е. Транспортная система Лондона [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://urbanurban.ru/2011/12/16/-london-transport-strategy>. – Дата обращения 15.08.23.

[12]. Обзор зарубежного опыта развития системы управления транспортом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mguu.ru/images/publications/mguu-best-practices-transport.pdf>. – Дата обращения 13.02.2024.

[13]. Паёми Пешвои миллат – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. // <http://president.tj/node/10585>

[14]. Рыночная инфраструктура. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа. - <http://www.informbureau.com>. – Дата обращения 13.09.23.

[15]. Jochimsen R. Theorie der Infrastruktur. Tübingen, 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа. [http://www,ca-c.org/journal/cac-03-1999/st_sohibov.shtml](http://www.ca-c.org/journal/cac-03-1999/st_sohibov.shtml) P. 99.

[16]. Kennedy, L. Regional industrial policies driving peri-urban dynamics in Hyderabad, India. Paris, 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа. <http://www.elsevier.com/>

Монографияҳо ва дигар маводҳо:

[17]. Абалкин, Л.И. Государственное регулирование рыночной экономики. Путь России. [Текст] / Л.И. Абалкин. - М.: Экономическая литература, 2002. - 583 с.

[18]. Бачурин, А.А. Анализ производственной деятельности автотранспортных предприятий [Текст] / А.А. Бачурин. - М.: Академия, 2004. - 303 с.

[19]. Бережной, В.И. Формирование стратегии развития автотранспортного предприятия в условиях нестабильной экономической среды [Текст]: монография / В.И. Бережной, Е.В. Бережная, В.А. Фурсов и др. - Ставропол: СевКавГТУ, 2002. - 200 с.

[20]. Бобоев, О. Логистикаи бозор [Текст] / О. Бобоев. -Душанбе: ТГУК, 1998. - 223 с.

[21]. Бобоев, К.О. Модернизация транспортно-коммуникационной амсилаи Республики Таджикистан [Текст] / К.О. Бобоев. - Душанбе: Изд-во «Надир». – 275 с.

[22]. Бугорский, В.Н. Сетевая экономика [Текст]: учебное пособие / В.Н. Бугорский. - М.: Финансы и статистика, 2007. – с. 74.

[23]. Варнавский, В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски [Текст] / В.Г. Варнавский. - М.: Наука, 2005. – С. 145.

[24]. Введение в математическое моделирование транспортных потоков [Текст]: учеб. пособие / Гасников А. В., Кленов С. Л., Нурминский Е. А., Холодов Я. А., Шамрай Н. Б.; Приложения: Бланк М. Л., Гасникова Е. В., Замятин А. А. и

Малышев В. А., Колесников А. В., Райгородский А. М / Под ред. А. В. Гасникова. - М.: МФТИ, 2010. - 362 с.

[25]. Ведута, Е.Н. Стратегия и экономическая политика государства [Текст] / Е.Н. Ведута. - М.: Академический проспект, 2004. - 456 с.

[26]. Виханский, О.С. Стратегическое управление [Текст]: учебник / О.С. Виханский. - М.: из-во МГУ, 2009. - 252 с.

[27]. Виханский, О.С. Стратегическое управление [Текст]: учебник для вузов по напр. и спец. «Менеджмент» / О.С. Виханский. - М.: Гардарики, 2000. – С. 29.

[28]. Воробьев, С.Н. Управленческие решения [Текст]: учебник для вузов / С.Н. Воробьев, В.Б. Уткин, К.В. Балдин. - М: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 183.

[29]. Гаджинский, А.М. Логистика [Текст]: учебник, 17-е изд., перераб. и доп. / А.М. Гаджинский. - М.: Дашков и К, 2008. - 483 с.

[30]. Гайдаенко, А.А. Логистика [Текст]: учебник для вузов / А.А. Гайдаенко, О.В. Гайдаенко. - М.: КноРус, 2008. - 268 с.

[31]. Дронов, В.П. Инфраструктура и территория России: географические аспекты теории и российской практики [Текст] / В.П. Дронов. - М.: Изд-во МПГУ, 2011. - 246 с.

[32]. Елисеева, И.И. Назарияи умумии омор [Текст]: китоби дарсӣ. нашри 5-ум, бо ислоху илова / И.И. Елисеева. – М.: Молия ва омор, 2005. - 656 с.

[33]. Еремеева Л.Э. Транспортная логистика [Текст]: уч. пос. / Л.Э. Еремеева. - Сыктывкар: СЛИ, 2013. – С. 56.

[34]. Загорский, И.О. Транспортная инфраструктура [Текст]: учеб. пособие / И.О. Загорский, П.П. Володькин, А.С. Рыжова. - Хабаровск: Изд-во ТОГУ, 2015. - 228 с.

[35]. Каюмов, Н.К. Переходная экономика Таджикистана: концепции, цели и механизмы развития [Текст] / Н.К. Каюмов. - Душанбе. ИЭ и ДАН РТ. – С. 43.

[36]. Краснопольский, Б.Х. Инфраструктура в системе регионального хозяйственного комплекса [Текст] / Б.Х. Краснопольский. - Севера. М.: Наука, 1980. - 145 с.

[37]. Михайлина, Д.Л. Эффективное управление социальным развитием региона [Текст] / Д.Л. Михайлина, Л.В. Матраева. - Тула, 2011. – С. 17.

[38]. Модели и методы теории логистики [Текст]: учебное пособие / [В. В. Лукинский и др.]; под ред. В. С. Лукинского. — 2-е изд. — СПб. [и др.]. - Питер, 2008. - 447 с.

[39]. Плисецкий, Е. Коммерческая география России: территориальная организация производства и рынка [Текст] / Е. Плисецкий. - М.: Кноррус, 2007. - 216 с.

[40]. Тархов С.А. Эволюционная морфология транспортных сетей [Текст] / С.А. Тархов. - Смоленск-Москва: Издательство «Универсум», 2005. – 384 с.

[41]. Транспортная логистика [Текст]: Учебник/ Под общ. Ред. Л.Б. Миротина. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательство «Экзамен», 2005. – с. 89.

[42]. Федько, В.П. Инфраструктура товарного рынка: [Текст] / В.П. Федько, Н.Г. Федько. - Ростов/н/Д.: Феникс, 2002. - 512 с.

[43]. Чернявский, И.Ф. Инфраструктура сельскохозяйственного производства: Вопросы теории и практики [Текст] / И.Ф. Чернявский. – М.: Экономика, 2009. – 232 с.

[44]. Шкурко, В.Е. Бизнес-планирование в предпринимательской деятельности [Текст]: учеб. пособие / В.Е. Шкурко, Н.Ю. Никитина - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016 – 172 с. С. 18-19.

[45]. Будрина, Е.В. Проблемы формирования и управления развитием регионального рынка транспортных услуг [Текст]: монография / Е.В. Будрина. - СПб: СПбГИЭУ, 2002. - 321 с.

[46]. Гаджинский, А.М. Логистика [Текст]: учебник для студентов высших учебных заведений. - 12-е изд., перераб. и доп. / А.М. Гаджинский. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. – С. 73.

[47]. Гранберг, А.Г. Основы региональной экономики [Текст] / А. Г. Гранберг. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 495 с.

[48]. Клейнер, Г.Б. Экономика. Амсилайрование. Математика [Текст]: избранные труды / Г.Б. Клейнер. - М.: ЦЭМИ РАН, 2016. – 421 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[49]. Бабкин, И.А. Механизм взаимодействия государства и бизнеса на основе государственно-частного партнерства [Текст] / И.А. Бабкин, Е.Д. Жеребое // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. - 2015. - № 4. – С. 145-152.

[50]. Барышева, И. Ю. Совершенствование управления транспортной инфраструктуры региона [Текст] / И. Ю. Барышева // Управление экономическими системами. – 2014. – № 11 (71). С. 15–22.

[51]. Барышева, И.Ю. Современное состояние и перспективы развития социальной инфраструктуры региона [Текст] / И. Ю. Барышева // УЭКС. – 2014. – № 11(71). С. 27–32. С. 27.

[52]. Бобоев, К.О. Развитие транспортной инфраструктуры в регионах Республики Таджикистан: анализ и оценка состояния. [Текст] Часть I / К.О.

Бобоев // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2015. - №11. – С. 94-99.

[53]. Бобоев, К.О. Развитие транспортной инфраструктуры в регионах Республики Таджикистан: анализ и оценка состояния [Текст] Часть II / К.О. Бобоев // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2015. - №11. – С. 196-209.

[54]. Бобоев, О. Основные проблемы транспортной системой Республики Таджикистан. [Текст] / О. Бобоев // Автоматизация и энергосбережение машиностроительного и металлургического производств, технология и надежность машин, приборов и оборудования. Материалы седьмой международной научно-практической (г. Вологда, 13-15. 03. 2012г.). - Вологда, 2012. - С. 67-684.

[55]. Бобоев, О. Особенности реструктуризации инфраструктуры транспорта. [Текст] / О. Бобоев // Региональные проблемы преобразования экономики: международное сотрудничество и межрегиональная интеграция. Материалы 1 международного форума (г. Москва, 25-26. 09. 2012.). - Москва: Перо, 2013. - С. 957-959.

[56]. Бобоев, О. Шароитҳои ташаккули шабакаи роҳҳои автомобилгарди ҚТ дар доираи МТК. [Матн] / О. Бобоев // Маҷаллаи «Дороги СНГ». - Душанбе, 2012. – С. 9 – 15.

[57]. Большаков, Н.М. Планирование сбалансированного развития транспортной инфраструктуры территории / Н.М. Большиков, Л.Э. Еремеева // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера. – 2015. – №1. - С. 66–74.

[58]. Варнавский, В.Г. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы теории и практики [Текст] / В.Г. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. - 2011. - № 9. - С. 41–50.

[59]. Гасилов, В.В. Управление рисками инвестиционной стадии в проектах государственно-частного партнерства [Текст] / В.В. Гасилов, В.П. Офин, И.А. Провоторов // Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. - 2017. - №1(367). - С. 48-52.

[60]. Гоибов, Н. Коммуникационные проекты Республики Таджикистан [Текст] / Н. Соибов // Центральная Азия и Кавказ. - Швеция, Лумо, 1999. - №2(3). - С. 67-73.

[61]. Горшков, В.В. Пути повышения эффективности управления транспортной инфраструктурой муниципального образования / В.В. Горшков // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2015. – № 7(129). - С. 132–135.

[62]. Гурьева, М.А. Оценка устойчивого развития региона на основе индикативной системы оценки уровня экологизации экономики [Текст] / М.А. Гурьева, Л.Н. Руднева // Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. – 2013. – № 3. - С. 104–116.

[63]. Гурьева, М.А. Система индикативной оценки уровня и степени экологизации экономики региона [Текст] / М.А. Гурьева, Л.Н. Руднева // Российское предпринимательство. – 2013. – №1(223). - С. 134 - 139.

[64]. Давлатшоев, Р.А. Перспективы развития транспортной системы Республики Таджикистан [Текст] / Р.А. Давлатшоев // Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими. - 2018. – С. 71-79.

[65]. Дашиева, А.Л. Функциональное влияние инфраструктуры на развитие региона [Текст] / А.Л. Дашиева // Молодой ученый. - 2009. - №11 (11). - С. 102-105.

[66]. Деружинский, В.Е. Системно-факторный анализ ключевых транспортных проблем и пути их решения [Текст] / В.Е. Деружинский, Е.В. Хекерт // Эксплуатация морского транспорта. - 2015. - № 4. - С. 3-15.

[67]. Дорошкевич, Д.В. Формирование механизма стратегического управления развитием региональной транспортно-логистической системы [Текст] / Д.В. Дорошкевич // Карельский научный журнал. - 2014. - №3. - С. 59–61.

[68]. Задворный, Ю.В. Критерии оценки развития транспортной инфраструктуры региона [Текст] / Ю.В. Задворный // Российское предпринимательство. - 2011. - №1 Вып. 1 (175). - С. 168-168.

[69]. Задворный, Ю.В. Транспортная инфраструктура регионов и модернизация экономики [Текст] / Ю.В. Задворный // Российское предпринимательство. - 2010. - №12. - С.159.

[70]. Заостровских, Е.А. Методы измерения эффективности работы транспортных связей морских портов с внутренними регионами [Матн] / Е.А. Заостровских // Региональные проблемы. - 2016. - Т. 19. - № 2. - С. 60–65.

[71]. Заостровских, Е.А. Комплексные транспортные исследования в России [Текст] / Е.А. Заостровских // Экономика Востока России. - 2017. - №1(7). - С. 92–101.

[72]. Заостровских, Е.А. Развитие морского транспорта России и Дальнего Востока в контексте мировых тенденций в 2015 г. [Текст] / Е.А. Заостровских // Региональные проблемы. - 2016. - Т. 19. - № 4. - С. 90-100.

[73]. Заостровских, Е.А. Теоретические подходы к оценке влияния транспорта на экономический рост региона [Текст] / Е.А. Заостровских // Экономика и управление. - 2016. - № 2. - С. 16 - 24.

[74]. Захарова, И.Л. О содержании и структуре понятия социальная инфраструктура [Текст] / И.Л. Захарова // Географический анализ природных и социально - экономических образований. - Рязань, 2012. - Ч.1-2. – С. 103- 115.

[75]. Златин, П.А. Решение транспортных проблем в современных мегаполисах и крупных городах [Текст] / П.А. Златин // Российский экономический журнал. - 2016. - №1. - С. 3-12.

[76]. Иншаков, О.В. Инфраструктура рыночного хозяйства: системность исследований [Текст] / О.В. Иншаков, Е.Г. Русскова // Вестник СПбГУ Сер. 5. - 2005. - Вып. 2. – С. 25.

[77]. Казаковцева, М.В. Разработка механизмов управления транспортной инфраструктурой регионов как основа обеспечения их устойчивого развития / М.В. Казаковцева // Вестник Марийского государственного университета. - 2015. - Т.1. - №1. - С. 59-63.

[78]. Катаева, Ю.В. Интегральная оценка уровня развития транспортной инфраструктуры региона [Текст] / Ю.В. Катаева // Вестник ПГУ. Серия: Экономика. – 2013. - №4 (19). - С.66-73.

[79]. Кельбах, С.В. Роль инфраструктуры в процессе пространственной интеграции экономики региона [Текст] / С.В. Кельбах // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - 2015. - №3 (93). - С. 71-78.

[80]. Кизим, А.А. Интеллектуальные транспортные системы как фактор эффективного развития территорий [Текст] / А.А. Кизим // Экономика: теория и практика. – 2016. – № 1 (41). - С. 86–92.

[81]. Клейнер, Г. От теории предприятия к теории стратегического управления [Текст] / Г. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2014. - Т. 1. - №1. – С. 58-63.

[82]. Клейнер, Г. Системная парадигма и системный менеджмент [Текст] / Г. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2013. - №3. – С. 78-86.

[83]. Клейнер, Г. Системная парадигма и теория предприятия [Текст] / Г. Клейнер // Вопросы экономики. – 2012. - №10. – С. 98-103.

[84]. Клейнер, Г.Б. Амсилайирование механизма согласования приоритетов участников системы принятия решений на предприятии [Текст] / Г.Б. Клейнер // Экономика и математические методы. – 2012. - Т. 38. - №3. – С. 102-115.

[85]. Клейнер Г. Системная парадигма и экономическая политика [Текст] / Г. Клейнер // Общественные науки и современность. – 2013. - №2. – с. 23-31.

[86]. Колмаков, В.В. Подходы к терминологической идентификации региональной собственности [Текст] / В.В. Колмаков // Перспективы науки. – 2010. – № 11. - С. 78–80.

[87]. Колмаков, В.В. К вопросу о совершенствовании нормативно-правовой базы государственно-частного партнерства в Российской Федерации [Текст] / В.В. Колмаков // Современные научные исследования и инновации. - 2015. - № 9-1 (53). - С. 196.

[88]. Коломак, Е.А. Инфраструктура: влияние на экономический рост и пространственные экстерналии [Текст] / Е.А. Коломак // XI Международная научная конференция по проблемам развития экономики и общества: сб. науч. тр. - М., 2011. - С. 483 - 484.

[89]. Коломак, Е.А. Эффективность инфраструктурного капитала в России [Текст] / Е.А. Коломак // Журнал Новой экономической ассоциации. - 2011. - № 10. - С. 74-93.

[90]. Кудрявцев, А.М. Методический подход к оценке развития транспортной инфраструктуры региона [Текст] / А.М. Кудрявцев, А.А. Тарасенко // Журнал Фундаментальные исследования. Экономические науки. - 2014. - № 6 (часть 4). - С. 789-793.

[91]. Кудрявцев, А.М. Инфраструктура региона: понятие, сущность, система формирования [Текст] / А.М. Кудрявцев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2013. – № 11–1. - С. 230–234.

[92]. Кудрявцев, А.М. Методический подход к оценке развития транспортной инфраструктуры региона [Текст] / А.М. Кудрявцев, А.А. Тарасенко // Фундаментальные исследования. - 2014. - № 6-4. - С. 789-793.

[93]. Кузнецов, А.Л. Генезис моделей развития портов в современной транспортной науке [Текст] / А.Л. Кузнецов, А.В. Галин // Вестник государственного университета морского и речного флота им. Адмирала С.О. Макарова. - 2015. - № 2. - С. 141-153.

[94]. Новоселов, А.С. Роль рыночной инфраструктуры в экономике области [Текст] / А.С. Новоселов, О.Н. Морошкина // Регион: проблемы планирования и управления. - Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2002. – С. 48-59.

[95]. Пак, Е.В. Опыт стран Азии в развитии транспортной инфраструктуры [Текст] / Е.В. Пак, Н.А. Пискулова // Российский внешнеэкономический вестник. – 2015. – № 10. - С. 22–34.

[96]. Перру, Ф. Экономическое пространство: теория и приложения [Текст] / Ф. Перру // Пространственная экономика. - 2007. - № 2. - С. 77-93.

[97]. Полякова, А.Г. Модернизация структуры экономического пространства региона [Текст] / А.Г. Полякова // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2011. – Т. 2. – № 2–30. - С. 28–31.

[98]. Полякова, А.Г. Модернизация структуры экономического пространства региона [Текст] / А.Г. Полякова // Вестник Череповецкого государственного университета. – 2011. – Т. 2. – № 2–30. - С. 28–31.

[99]. Рауфи А. С экономическим ростом к инновационному развитию [Текст] / А. Рауфи // Изв. АН РТ. Сер.: отд. общ. наук. - 2014. - № 4. - С. 23-29.

[100]. Рауфӣ А. Ташаккул ва тараққиёти роҳравҳои нақлиёти Тоҷикистон [Матн] / Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи: «Дастовардҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи истиқлолият», бахшида ба 20 солагии Донишгоҳи Россиягӣ-Тоҷикистонӣ (Славянӣ) ва 25 солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Донишгоҳи Россиягӣ-Тоҷикистонӣ (Славянӣ). - Душанбе, 28 апрели соли 2016. – С. 78-82.

[101]. Рауфӣ А. Перспективаи тараққиёти инфраструктураи нақлиётӣ-энергетикии коммуникатсионӣ [Матн] / А. Рауфи, А. Катаев, Л. Саидмуродов, Х. Сулаймонова // Ахбори АИ ҶТ Силсилаи иқтисодиёт. – 2010. - № 3-4. – С. 123-129.

[102]. Раҳмон, Э. Выступление на торжественном собрании посвященной 6-й годовщине Независимости Республики, 8 сентября 1997 года / Э. Раҳмон // Народная газета. - 1997. - 17 сентября.

[103]. Васильчишин С.С. Роль автомобильных дорог в национальной экономике. проблемы транспортно-дорожной сети и пути их решения [Текст] / С.С. Васильчишин // Управление инвестициями и инновациями. - 2017. - № 2. - С. 44-48.

[104]. Романова, И.М. Эволюция понятия «инфраструктура [Текст] / И.М. Романова // Экономика и предпринимательство. - 2015. – С. 78- 86.

[105]. Рубан, В.А. Проблемы модернизации и развития транспортной инфраструктуры региона [Текст] / В.А. Рубан // Транспортное дело России. - 2015. - № 1. - С. 34–36.

[106]. Руднева, Л.Н. Транспортная инфраструктура региона: понятие и факторы формирования [Текст] / Л.Н. Руднева // Российское предпринимательство. – 2013. – № 24. - С. 139–144.

[107]. Самарина, Т.П. Транспортный комплекс России: современное состояние и проблемы законодательного обеспечения [Текст] / Т.П. Самарина // Экономика России: проблемы ускорения экономического роста. Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. - 2005. - №29 (281). – С. 98-108.

[108]. Семина, И.А. Транспортная инфраструктура в социально - экономическом и экологическом развитии [Текст] / И.А. Семина // Проблемы региональной экономики. - 2008. - №4. - С. 128.

[109]. Семина, И.А. Методология изучения региональной транспортной инфраструктуры (на примере Мордовии) [Текст] / И.А. Семина // Известия РАН. Серия географическая. – 2009. - №1. - С. 48-56.

[110]. Семина, И.А. Транспортная инфраструктура в социально-экономическом и экологическом развитии региона [Текст] / И.А. Семина // Проблемы региональной экологии. – 2012. - № 4. - С. 126-133.

[111]. Семина, И.А. Проблемы развития и функционирования дорожной сети в территориальных природно-хозяйственных системах [Текст] / И.А. Семина, Л.Н. Фоломейкина // Проблемы региональной экологии. – 2006. – № 1. - С. 28-35.

[112]. Сибирская Е.В. Исследование дефиниции инфраструктура региона (по видам, сферам, в территориальном разрезе и в институциональном закреплении [Текст] / Е.В. Сибирская, Л.В. Овешникова, Л.А. Михейкина // Регион: системы, экономика, управление. Издательство: Издательско-полиграфический центр "Научная книга" (Воронеж). – 2017. – С. 170-178.

[113]. Управление проектами государственно-частного партнерства дорожного хозяйства в регионе [Текст] / А.М. Федотов, М.А. Карпович, И.А. Провоторов / ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия. - 2018.- Т.15. - №9. - С. 39.

[114]. Koch C., Buser M. Emerging metagovernance as an institutional framework for public private partnership networks in Denmark [Текст] / C. Koch, M. Buser. // International Journal of Project Management. - 2006. - №24. – P. 89-93.

[115]. Mahdi I., Riley M., Fereig S. A multi-criteria approach to contractor selection [Текст] /1. Mahdi, M. Riley, S. Fereig // Eng Const Arch Manage. -2002. - № 9 (1). – P. 12- 23.

[116]. Rosenstein-Rodan P. Notes in the Theory of the «Big Push»./P. Rosenstein-Rodan//Economic Development of Latin America.-New York,1961.-P 60.

[117]. Rosenstein-Rodan P.N. Criteria for Evaluation of National Development Effort//J Development Planning, 1969.

Диссертация ва авторефератҳо

[118]. Бобоев, К.О. Эффективность функционирования и развития региональной транспортной инфраструктуры: на материалах Республики Таджикистан [Текст]: дис... канд. экон. наук / К.О. Бобоев. – Душанбе, 2017. – 182 с.

[119]. Гольская, Ю.Н. Оценка влияния транспортной инфраструктуры на социально-экономическое развитие региона [Текст]: автореф. дис... канд. экон. наук. / Ю.Н. Гольская. - Екатеринбург, 2013. – 32 с.

[120]. Морозова И.А. Маркетинговое обеспечение развития инфраструктуры рынка транспортных услуг [Текст]: Автореф. дисс. д-ра экон. наук. / И.А. Морозова. – Волгоград, 2008. – 27 с.

[121]. Иванов, М. В. Развитие транспортной инфраструктуры региона: факторы, направления, инструментарий оценки [Текст]: дис. ... к-та экон. наук: 08.00.05 / Михаил Валерьевич Иванов. – Нижний Новгород, 2016. - 172 с.

[122]. Курганов, В.М Организация управления автомобильным транспортом [Текст]: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / В.М. Курганов. – М., 2016. - 25 с.

[123]. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития региональной транспортной инфраструктуры (На примере Республики Таджикистан) [Текст]: дис. д-ра экон. наук: 08.00.04 / Раджабов Раджаб Кучакович. - Душанбе, 2000. - 286 с.

[124]. Морозова, И.А. Маркетинговое обеспечение развития инфраструктуры рынка транспортных услуг [Текст]: автореф. дисс. д-ра экон. наук. / И.А. Морозова. - Волгоград, 2012. – 29 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Феҳристи корҳои чопшудаи муаллиф доир ба мавзӯи диссертатсия

Мақолаҳо дар нашрияҳои тақризшаванда:

[1-М]. Раҷабов Р.К., Шодиев Ш.К., **Начмуддинов Н.А.** Ҷанбаҳои назариявии моҳияти иқтисодии инфрасохтори нақлиёти минтақавӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – №2/4, 2017. Ҷисми I. – С.89-94.

[2-М]. Солиев Н.М., **Начмуддинов Н.А.** Социально-экономическое развитие горных районов – основа устойчивого развития сельского хозяйства [Текст] // Иқтисодиёти Тоҷикистон Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. – №4, 2017. – С.198-202.

[3-М]. **Начмуддинов Н.А.** Транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан, Вопросы кластеризации транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан в годы независимости [Текст] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – №2/4 2017, Ҷисми 2. С.-179-182.

[4-М]. Солиев Н.М., **Начмуддинов Н.А.** Рациональное использование земельных ресурсов в горные районы Республики Таджикистан [Текст] // Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН, 2018, № 1. – С.162-167.

[5-М]. **Начмуддинов Н.А.** Факторы влияющие на кластеризацию объектов транспортной инфраструктуры в условиях Республики Таджикистана [Текст] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). 2018, №3. – С.162-165

[6-М]. **Начмуддинов Н.А.** Таҳлили динамика ва сохтори рушди инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – №7, 2019. – С.177-181.

[7-М]. **Начмуддинов Н.А.** Ҷорӣ кардани методҳои стратегияи идораи рушди инфрасохтори нақлиётӣ [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – № 6, 2020. – С.155-160.

[8-М]. **Начмуддинов Н.А.** Совершенствование механизмов управления автомобильным инфраструктурным развитием в условиях государственно-частного партнёрства [Текст] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023, №4. Қисми 1 – С.83-90.

[9-М]. **Начмуддинов Н.А.**, Абдуғаффор Рауфӣ. Оценка управления развитием транспортной инфраструктуры (на таджикском языке) [Текст] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2025, №8. – С.94-103.

Дар дигар маҷаллаҳо:

[10-М]. Маҳмадов Ш.Р., **Начмуддинов Н.А.** “Вопросы кластеризации транспортной инфраструктуры РТ” “Перспективы развития науки образования” [Матн], Конференсияи VIII байналмилалӣ илмӣ-амалии «ДУРНАМОИ РУШДИ ИЛМ ВА МАОРИФ» бахшида ба 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 60-солагии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ (3-4 ноябри соли 2016). – С.373-376.

[11-М]. **Начмуддинов Н.А.** Рушди соҳаи нақлиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҷанбаҳои концептуалӣ ва асосҳои назариявӣ-методологии ташаккули шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2022. – С. 121-128.

[12-М]. **Начмуддинов Н.А.** “Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ”, Конференсияи илмию амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Нақши рақамикунонӣ ва низомҳои зеҳнӣ дар рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] (Бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф”, солҳои 2020-2040) Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (13-декабри соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 132-148.

ВАЗОРАТИ НАҚЛИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ ВА ХИЗМАТРАСОНИИ ЛОГИСТИКӢ»

734042, ш. Душанбе, к. Айни, 14 Тел (372) 22-23-22; 22-20-56, E-mail: tajiklogistics2022@gmail.com

№ 291 аз “22” 11 2023
 Ба № _____ аз “___” _____ 2023

Санад

оид ба татбиқи натиҷаҳои тадқиқоти илмӣи Начмуддинов Назархоҷа Акбарович
 дар мавзӯи: «Такмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори
 нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Муассисаи давлатии «Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасониҳои логистикӣ»-и Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунад, ки аз тарафи муаллифи рисолаи илмӣ дар мавзӯи «Такмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон» Начмуддинов Назархоҷа Акбарович барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.04.04 – Иқтисодиёти нақлиёт, пешниҳод гардида буд.

Бандҳои алоҳидаи қори десертатсионӣ пешниҳодҳои мушаххасро дар бар гирифта, ҷолибтаро касб менамояд, аз ҷумла: “Асосҳои назариявии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ”, “Ҳолати муосири идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Роҳи такмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ”, “Қорӣ кардани механизмҳои стратегияи идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ”, “Такмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити шарикӣи давлатӣ-хусусӣ”.

Натиҷаҳои тадқиқоти илмӣи Начмуддинов Назархоҷа Акбарович дар фаъолияти амалии муассиса ҳангоми баррасӣ ва таҳияи барномаҳои дарозмӯҳлат ва миёнамӯҳлати рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардида, аз ҷумла, барои амалӣ намудани “Барномаи давлатии рушди низомии логистика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2028”, ки 28 октябри соли 2023 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №503 тасдиқ гардидааст, истифода карда мешавад.

Директор

н.и.т. дотсент

[Signature] Р. Саломзода

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ДЕМОГРАФИЯ

734024 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Ризо 6А.
 Тел/факс (+992 37) 221-67-50, E-mail: info@ied.tj Сайт: www.ied.tj

Содир. №34004-23-

«17» 09 соли 2025

Санад

онд ба татбиқи натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ Начмиддинов Назархоҷа Акбарович дар мавзӯи: “Такмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон”

Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон тасдиқ мекунад, ки натиҷаҳои тадқиқоти диссертатсионии Начмиддинов Назархоҷа Акбарович дар мавзӯи: “Такмилдиҳии механизмҳои идоракунии рушди инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ дар раванди фаъолияти илмӣ-тадқиқотии Институт истифода шудаанд.

Яъне, қисматҳои алоҳидаи тадқиқоти диссертатсионӣ дар раванди иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотии Институт мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Махсусан, нуқтаҳои назариявӣ, роҳи усулҳои методологӣ ва тавсияҳои амалие, ки дар чорчубаи диссертатсия таҳия шудаанд, ҳангоми иҷрои лоиҳаҳои илмӣ-тадқиқотии шӯъбаи таҳқиқоти инфрасохторӣ истифода гардидаанд.

Истифодаи натиҷаҳои диссертатсия ба баланд шудани сатҳи илмӣ ва методологии корҳои илмӣ-тадқиқотӣ, таҳияи тавсияҳои асоснок барои мақомоти дахлдори давлатӣ ва таҳкими пойгоҳи таҳлили иқтисодӣ мусоидат намудааст.

Бо эҳтиром,
 муовини директори ИИД

Мирсаидов А.Б.